

eISSN 2413-9009

TRAEKTORIÂ NAUKI

International Electronic Scientific Journal

Vol. 7, No 4, 2021

AGRIS
CAB Abstract
CEEOL
CEJSH
Dialnet
DOAJ
East View's Universal Database
EBSCO
FSTA®
Index Copernicus
RePEc
CNKI Scholar
Ulrich's Periodical Directory

pathofscience.org

TRAEKTORIĀ NAUKI = PATH OF SCIENCE**Vol. 7****No 04****2021**

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Publisher

Altezero, s.r.o. & Dialog
 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Ph.: (421) 905-38-36-97.

Founders:

Altezero, s.r.o., 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Publishing Center "Dialog", 2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine

The journal is abstracted in the following international databases: AGORA, AGRIS, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Food Science and Technology Abstracts, Index Copernicus (ICV 2019 = 100,0), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WorldCat.

Editor in Chief:

Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:

Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
 Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
 Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
 Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
 Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
 Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
 Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
 Palchik O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
 Skrynkovskyy R., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
 Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office 1:

4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic

Editorial office 2:

2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine
 E-mail: editor@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of the problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

TABLE OF CONTENTS

SECTION "PHILOSOPHY"

Aleksandr Kulieshov

Metaphysical Foundations of Theistic Argumentation	1001
(Language – English)	1008

SECTION "LAW AND SECURITY"

Andrii Pravdiuk

Problem Issues of Implementation of the Constitutional Right to Peaceful Assembly	2001
(Language – English)	2010

**Myroslav Kovaliv, Ruslan Skrynkovskyy, Yurii Nazar, Serhii Yesimov,
Ivan Krasnytskyi, Khrystyna Kaydrovych, Sviatoslav Kniaz, Yuliia Kemska**

Legal Support of Cybersecurity of Critical Information Infrastructure of Ukraine	2011
[Правове забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України]	2018
(Language – Ukrainian)	

Rinor Rexhepi, Vigan Sahiti

Kosovo-Serbia Negotiations	2019
(Language – English)	2033

SECTION "SOCIAL COMMUNICATION"

Ndukwe Oke Eke, Ibrahim Anka Salihu

Design and Implementation of a Mobile Library Management System for Improving Service Delivery	3001
(Language – English)	3010

SECTION "LANGUAGES"

Maya Heydarova

Compiling of Phonetic Database Structure	4001
(Language – English)	4006

Rena Huseynaga Huseynova

The Category of Tense as a Universal Concept (Linguistic Overview)	4007
(Language – English)	4011

Roman Minyailo

Ethnocultural origin of the Word <i>cápa</i> ("pike") in the Old Ukrainian language	4012
[Етнокультурні витоки слова <i>cápa</i> 'щука' у староукраїнській мові]	4017
(Language – Ukrainian)	

SECTION "HISTORY"

Gunel Kamil Mammadova

The Influence of Disagreements in the Leadership of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic in the 1920s and their Impact on the Political and Economic Life of the Country	5001
[Влияние раздоров в руководстве Азербайджанской Советской Социалистической Республики в 1920-х годах и их влияние на политико-экономическую жизнь страны]	5013
(Language – Russian)	

SECTION "ECONOMICS"

Hadiza AbdulKadir Musa, Muhammad Umar Bello, Sakariyau Jamiu Kayode

Effect of Neighbourhood Characteristics on Resident's Satisfaction in Doya Area of Bauchi Metropolis	6001
(Language – English)	6005

Ruslan Skrynkovskyy, Oksana Protseviat, Khrystyna Kaydrovych, Yuriy Tyrkalo, Sviatoslav Kniaz

Trends and Prospects for the Development of the Agro-Industrial Sector of the Regions of Ukraine	6006
[Тенденції та перспективи розвитку агропромислового сектору регіонів України]	6015
(Language – Ukrainian)	

SECTION "EDUCATION"

Myroslav Pahuta

Axiological Aspects of Functioning of Vocational Education on the Territory of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the 1920s	7001
[Аксіологічні аспекти функціонування професійної освіти на території Укранської Соціалістичної Радянської Республіки в 20-роках XX століття]	7008
(Language – Ukrainian)	

Metaphysical Foundations of Theistic Argumentation

Aleksandr Kulieshov ¹

¹ *Cherkasy State Technological University*

460 Shevchenko Boulevard, 18006, Cherkasy, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.69-1](https://doi.org/10.22178/pos.69-1)

LCC Subject Category: [BD95-131](#)

Received 20.03.2021

Accepted 27.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:

klshv2014@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. The proofs of God's existence is the subject matter of the article. Four main types of proofs are analyzed: cosmological, teleological, ontological and moral. It is argued that there is a general scheme of theistic reasoning present in all four types of proving. The principal feature of this scheme lies in recognizing a ground of everything existing which goes beyond the material (or natural) world. Possible naturalistic arguments excluding a non-material, super-natural foundation of the world are also analyzed. The objections to naturalistic arguments are formulated, making it possible to assert that the natural world cannot be explained from itself. Nor it can be explained from its physical (or natural) part. At the same time, the material world needs an explanation. To meet this need, the extended direct theistic arguments are formulated in the article. They begin with the fact of there being something and include two aspects of theistic argumentation: one is to establish the existence of immaterial foundation of the natural world; another is to demonstrate that this immaterial foundation may be identified with the world subject – omnipotent, omniscient, all-good, immaterial rational being which mainly corresponds to God of theistic religions. The conclusion is made that the thinkability and rationality of the idea of God is provable. One can argue that the idea of God more rationally explains the world. Moreover, it is evident that theism is rational, naturalism (as the principle of the general explanation of everything) is irrational. But the question remains how rational the world is.

Keywords: God; theistic arguments; naturalistic arguments; grounding; the material world foundation; the function of choice; the world subject; metaphysics.

INTRODUCTION

Proving God's existence is one of the oldest intellectual games played by civilized humankind. Many philosophers and theologians have tried their hand at this game. However, the practical results of their efforts are insignificant. Typically, the evidence found does not convince non-believers. The most apparent denials do not dissuade believers. The existence of God remains a matter of faith. It seems that any positive knowledge is impossible here.

Nevertheless, the discussion is not fading and seems to be even intensifying. Why is this happening? It is unlikely that both proofs and refutations of the existence of God are just exercises for the mind. The issue under discussion is too severe. One can assume that people have an inescapable need for a holistic, understandable, sys-

tematic, complete, and comfortable mental model of the world. Such a model is to be, in a sense, independent of empirical data. And such a model must either include God (or something Divine) or exclude it.

It seems that the philosophical problem of God is not a problem of trusting any religion; it is not a problem of faith. This is the problem of integrity in our understanding of the world. Without clarifying our attitude to the idea of God (accepting it or denying), we leave the natural world as a whole as something otherworldly for ourselves; we mystify it to a large extent. If our complete understanding of the world is impossible, then is the concept of God the best possible explanation? If our understanding of the world is possible, then is the recognition of God's existence true? And is it possible, in this case, to explain the world without resorting to such a recognition?

In the history of philosophy (including philosophical theology), many ways have been developed to prove the existence of God. The very fact that there are many proofs invokes some doubts about their effectiveness and raises the question of their unification. The literature on the topic is boundless. Since our article is not bibliographic and does not relate to the history of ideas, careful analysis of this literature would have distracted us from our goal. (For a rather detailed summary of the main types of theistic argumentation in theology and philosophy, see [10]).

As a basis for reasoning, four types of proofs are chosen: cosmological, teleological, ontological, and moral. A substantial general survey of the cosmological proof can be found in [7], teleological – in [6], ontological – in [5], moral – in [2]. Of the relatively recent studies in English on the first type of proofs, one should pay attention to [1], on the second – to [9], on the third – to [4], on the fourth – to [8].

In its general formulation, the cosmological argument comes down to the statement that the dependencies observed in the universe indicate the existence of "a first cause, sustaining cause, unmoved mover, necessary being, or personal being (God)" [7]. The teleological argument can be taken in this formulation: "Some phenomena within nature exhibit such exquisiteness of structure, function or interconnectedness that many people have found it natural to see a deliberative and directive mind behind those phenomena. ...The resultant theistic arguments, in their various logical forms, share a focus on a plan, purpose, intention, and design, and are thus classified as teleological arguments (or, frequently, as arguments from or to design)" [6]. The ontological argument in its general form can be taken like this: it is an argument which makes an inference from the concept of God (its semantics or modality) to God's existence, in other words – "from premises which are supposed to derive from some source other than observation of the world" to "the conclusion that God exists" [5]. Finally, the moral argument is acceptable to understand as an argument "that reasons from some feature of morality or the moral life to the existence of God, usually understood as a morally good creator of the universe" [2].

The article aims to justify the thinkability of theistic argumentation and, on the contrary, the unthinkability of counter-arguments, those offering the alternatives to the theistic version of the

world understanding. For this, a unified formulation of the theistic argument will be given, combining the four formulated basic types of God's existence proofs. All logically possible alternatives to this argument will be formulated. It will be demonstrated that these alternative arguments don't work. Finally, the metaphysically extended theistic argument will be presented, and its relation to the common traits of the idea of God in theistic religions will be defined.

RESULTS AND DISCUSSION

Any proof of God's existence includes two objectives, similar to those distinguished by William L. Rowe within the cosmological argument, "one to establish the existence of a first cause or necessary being, the other that this necessary being is God" [7]. In some (non-theistic) religions, the first objective is self-sufficient. Considering the overall scheme of proofs for the existence of God, one should have in mind the sequence of these objectives.

All such proofs will be called theistic arguments. *The general scheme of theistic arguments* is as follows:

1. Everything that exists (besides, perhaps, the ground of everything, if there is any) has the outside ground of its existence. Thus, everything that exists is grounded. (An object (that is, something that exists) should be called grounded if it exists only under the condition of another object existence, the latter being called its ground. Note that the relationship of grounding is generally non-reflective, asymmetric and transitive.)
2. There are some clear evidence of existing objects of a particular type.
3. These evidence point to a ground that goes beyond the material (or natural) world.
4. The stated ground is ultimate; that is, it has no further ground.
5. Under its groundlessness and point 1, the ultimate ground is the ground of all that exists.
6. Consequently, the ultimate ground is the immaterial (by point 3) ground of the material (or natural) world.
7. Such a ground of everything in the world is God - omnipotent (by being the foundation of everything), omniscient (for the same reason and by its immateriality) and all-good (by creating

the human moral creature) being, the immaterial Creator of the world.

The stated evidence of experience can be divided into external and internal. External evidence are the natural dependences between the material world phenomena (for example, causal) and the expediency of phenomena in the material world - this is the basis of the cosmological and teleological arguments. Internal evidences are the concept of God and values (primarily moral) in the human mind. Ontological and moral arguments are based on this.

Point 2 of the scheme shown is not objectionable since we deal here with the evidence of experience. Points 5, 6, 7 are conclusions based on the previous points. Points 1, 3, 4 are debatable. The provisions formulated here are not logically forbidden. But alternative provisions denying the immaterial basis of the world do not seem to be logically forbidden either. Such alternatives that exclude the non-material, super-natural foundation of the world should be called naturalistic arguments. There are these possible naturalistic arguments.

Naturalistic Argument 1. The natural world has no fundamental, ultimate (i. e., groundless) ground. Nevertheless, there exists some ground for everything existing. The chain of grounds is endless. Thus, point 1 of the theistic argumentation scheme is accepted, but points 3 and 4 are not.

Objection to Naturalistic Argument 1. If every chain of grounds is infinite and there is no first ground in it, nothing is grounded either. Anything grounded is infinitely far from an infinitely distant foundation – in this sense, the chain is symmetrical - and the absence of the first ground means the absence of the end of the chain. At least the final link in the chain, with which anything grounded must be identified, is no more explainable than the first link. Thus, the absence of the first ground is equivalent to the absence of anything grounded. There is yet another objection. Even accepting the existence of an infinite chain of grounds, one should admit that one infinite chain is different from another. For this difference, there must be common ground – fundamental for both chains.

Naturalistic Argument 2. The natural world has no foundation. The world as it exists is a "brute fact"; the world is what it is and, therefore, cannot be different. The world (in all its diversity) is

the ground of oneself. Therefore, the question of the ultimate foundation is meaningless; the question of grounding does not apply to the world as a whole, only to separate existing objects. This argument denies points 1 and 3 of the theistic argumentation scheme, but in a sense, it recognizes point 4, identifying groundless ground with the world in all its diversity.

Objection to Naturalistic Argument 2. It rests on the provision that the diversity of the world is concrete. Not all logically and naturally possible facts take place in our world. It is enough to ask oneself whether the existence of another world with a different variety of objects is permissible for the argument under consideration to look doubtful. This material world we live in would have to exist due to absolute contingency if naturalistic argument 2 were still actual. But absolute contingency is impossible. A random fact is a way of realizing different possibilities. There can be no contingency when there is only one possibility, and one can't even presuppose its non-realization. If something accidental happens, then it is not the only thing that happens. Contingency coexists with alternative possibilities, with the necessity of this (and not another) alternative, and so has some outer ground. Pure contingency, which is nothing more than contingency, does not exist. Such is the case with the absolutely contingent first ground of the material world. Absolute contingency is contingency without any further ground, and therefore it is entirely identical with absolute necessity. Being a concrete variety, the material world does not exist with absolute necessity or, equivalently, is not absolutely contingent.

Naturalistic Argument 3. The natural world is everything that can exist. In other words, everything that can exist exists. If there are alternative possibilities, something is better adapted to existence (a favourite idea of evolutionary biologists, notably R. Dawkins). Such an argument is compatible with point 1 of the theistic argumentation scheme, even with point 4 (all logically and naturally admissible possibilities can be taken as the ultimate ground of what exists). Only point 3 of the above scheme is resolutely denied.

Objection to Naturalistic Argument 3. Suppose the world is all that can exist, and this all is explained without the participation of an external factor. In that case, this totality of the possible necessarily contains mutually exclusive entities. This makes the indicated totality unrealizable. All (alterna-

tive) possibilities cannot be realized if we are talking about the world as a whole, that is, about everything that exists. There are mutually exclusive possibilities among them. Mutually exclusive possibilities cannot coexist as parallel (possible) worlds since such coexistence is also only one of the possibilities (the unique, the only existing world and one of many worlds that cannot coexist). The choice between them is inevitable, but the choice must have a ground. Neither one of such contradictory entities can play the role of the world's foundation, nor all entities together, since such a primary ground must, in turn, be grounded. The world, therefore, is not all that can exist. Suppose from another point of view; we imagine what really exists as something that has an advantage in existence over its alternatives. In that case, this advantage (as well as any disadvantage) must have an external ground.

Naturalistic argument 4. In the material world, there are fundamental parts (natural structural elements or laws of nature) that are the ground of everything (a favourite idea of physicists dreaming of a Final Physical Theory). This argument does not deny point 1 of the theistic argumentation scheme; it leaves open the question about point 4 (or bypasses it) and, like naturalistic argument 3, principally rejects point 3.

Objection to Naturalistic Argument 4. When trying to find the fundamental natural parts in the material world or the ultimate physical elements, we must constantly ask why these parts are fundamental? How does their fundamental nature derive from their properties? Why are they like that and are not something different? And do they really not require further explanation and grounding? As a rule, some quite specific and rather complex physical objects or conditions are proposed as such an ultimate ground for everything. It is possible to prove their existence, but it is impossible to prove the absolute necessity of their existence, therefore, their fundamental nature.

For the sake of completeness, agnostic considerations should be added to the anti-theistic arguments. From this perspective, the world is inexplicable because human knowledge is limited and will always be in this position. Perhaps so, although perhaps not. In any case, this does not exclude attempts to explain the world and accept the best explanation achieved.

Let's summarize preliminary results. If the stated objections to naturalistic arguments are correct,

then the natural world cannot be explained by itself. The world cannot be explained from its physical (or natural) part. At the same time, the material world cannot but be explained. It requires an explanation by something external to itself.

Of course, this conclusion cannot yet be recognized as the final confirmation of the theistic picture of the world. Negative proof in the logical form of *modus tollendo ponens* is, in fact, not a direct proof of the existence of God, or at least of some transcendental reality, but is just the proof of the doubtfulness of denying it. Direct arguments seem to have to be formulated anyway. One should supplement the stated general scheme of theistic argumentation by some additional considerations to present such proof.

This is how this *extended scheme* may look like:

1. Something exists. This means existence in any sense other than negative (the existence of absolute nothingness is excluded). The truth of this statement is evident from all points of view.
2. The existing differs. This statement is also undeniable, being an expression of a basic fact similar to Descartes' famous cogito. It is impossible to exist without being different (which indicates the identity of being and difference (more about this, in [3])).
3. All that exists does not exist without something different from it. It is true since the existing is different and, therefore, there cannot be one thing only within the world.
4. Everything that exists (except for what is in a sense identical to everything that exists) has a ground for its existence in something different from it (in the sense that is expressed in point 1 of the previous scheme). This statement follows from statement 3 - if something (object A) does not exist without something else (object B), then the existence of another (object B) is necessary for the existence of this something (object A).
5. The ground is not necessarily inexistent, provided the grounded does not exist. It is so since any existing requires the existence of something else outside itself, but not necessarily something concrete, that is, not necessarily what is called here the grounded. So the grounded is necessarily connected with the ground; the ground is not necessarily connected with the grounded.
6. The grounded generally (with some exclusions) is possible to its ground; that is, it may or

may not exist if the ground exists. Since the grounded is also the ground to its grounded, it is necessary in relation to the next link in the series of groundings.

7. The existence of something without a ground is necessary. There is a reality that exists with absolute necessity. Since a) something exists and it is an absolute, undeniable fact and b) the grounded is generally only possible, then something without a ground cannot but exist.

8. There is the first (or ultimate) foundation of everything. This first foundation is that which exists independently of everything that may not exist. Thus it is that which exists entirely necessarily. In other words, it does not exist as a realized possibility, though it can exist in something other as a potential necessity.

9. The first ground includes all entities (no matter how many of them there may be, not excluding one entity) which mutually do not exist in the absence of their counterparts. In other words, the ultimate ground includes all necessary entities.

10. The world in which we find ourselves can be called the natural world. But it is better to define it as material. The material world is a world in which there exist (possibly along with others) material objects, that is, terminally individual and concrete objects. The concept of terminal individuality and concreteness must be clarified. An object is terminally individual if it (without its change) does not exist and cannot exist as different objects. An object is terminally concrete if it (without its change) does not exist as an object with additional properties to those that it has. Terminal individual and concrete objects differ, of course, from abstract objects (or formal ones, in other words). The following example nicely illustrates the difference. Imagine an abstract object, say, mathematical (all mathematical objects are abstract) - a triangle. One can imagine many triangles, each of which is a triangle, that is, it is an instance of a general object exemplified in individuals. In this case, more triangles can be added to any finite set of triangles; that is, one can increase the generality of a given mathematical object. Further, you can imagine a triangle rectangular, isosceles, equilateral, relatively large, relatively small, more specific than the original representation. At the same time, one more property can be added to each specific triangle; in other words, it can be concretized even more. So, a triangle as a mathematical (abstract) object can exist as a general object, represented by sin-

gle objects, and can, in principle, be infinitely concretized. No material object is capable of this. Imagine a material triangle, for example, a triangle made of blue wire, which I hold in my hands. It cannot exist as different triangles; it cannot be more specific than it is. In this sense, it is entirely terminally individual and concrete. From such objects, the material or natural world consists (entirely or to a large extent).

11. The material world is the world of possible objects. This follows from the fact that any abstract and general objects (as it has been shown) can be instantiated into different terminally concrete and individual objects. Or can be not instantiated. (Whether all abstract objects are necessary entities only, respectively, whether some abstract objects entirely belong to the material world, we will not decide here).

12. Obviously, a) the material world has a foundation; b) the ground of the material world is outside this world, is transcendent to it; c) the ground of the material world is non-material. This statement is based on what has been said before. Note that speaking about finding a transcendent foundation outside the natural world, one should not in any way understand this "outside" in the spatial sense. We are talking about purely existential, metaphysical transcendence, in other words, about the simple difference between the foundation of the world and the world itself or any of its material parts. The difference here acquires the character of the highest metaphysical reality (in a certain sense, let's repeat, it is identical to being).

13. The relationship between the ground and the grounded is the relationship between the reality of possibilities and the possibilities that have been realized. In a sense, the ultimate foundation is the possibility of anything else (it appears to be so if the ultimate foundation is recognized as being identical to metaphysical difference).

14. A possibility that is to be realized cannot be the only one (otherwise, it would be necessary). The ground's necessary transition to the grounded destroys the very status of the ground and the grounded, since instead of the ground and the grounded one has a simple (necessary) coexistence of different realities (objects). The grounded one has a simple (necessary) coexistence of different realities (objects). This coexistence must itself be grounded and therefore is not fundamental. Consequently, the foundation of the world is some alternative possibilities (at least

such is the ultimate foundation of the material world).

15. All alternative possibilities cannot be realized since there are mutually exclusive possibilities among them. Mutually exclusive possibilities (as already mentioned) cannot coexist as parallel (possible) worlds, which was mentioned when refuting the naturalistic argument 3.

16. An absolute, ultimate foundation cannot include unequal possibilities as well. Since every specific probability distribution of different possibilities requires its ground and a ground containing unequal possibilities is not an ultimate foundation, it must have its further ground.

17. The actualization of what is possible in grounding relation cannot be accidental. This is obvious if one talks about an ultimate (absolute) foundation (in non-fundamental relations of grounding, random results are rather possible). This was also mentioned in the refutation of the naturalistic argument 2.

18. The described types of transition from the ultimate foundation of everything to the grounded as to the realized possible (that is, to the material world) – namely the necessary transition, the realization of all possibilities, the realization of the preferred possibility, randomness - all these ways of transition are characterized by the directness of the ground / the grounded relation. In this type of grounding, the ground has what is sufficient for the actualization of the grounded or (in the variant of randomness) there are factors (objects) external to the ground, which also directly condition the actualization of the grounded.

19. The invalidity of all direct ways of transition from the ultimate foundation to the possible grounded objects makes real the indirect one. So the difference between the ultimate foundation and the possible grounded objects is not direct. There is a mediator between the ultimate foundation and the possible grounded objects.

20. The mediator has two sides, which are identified as two differences - from the grounded and the ultimate ground. On the one side, the mediator differs from the grounded as its analogue separated from the grounded itself or as an image of a result of grounding (but not as a result itself). Such an entity can also be called a grounding criterion, an anticipation of a result, or a standard applied to alternative grounding possibilities.

21. The mediator differs, on the other side, from the ultimate foundation of everything as the ground of the transition to specific, grounded objects (or the ground of a specific transition). Such an entity that ensures this transition according to a grounding criterion can be called the source of the transition to the grounded, or it can be called the actor.

22. The difference of the grounding result (mediated by the actor and the anticipation of a result) from its ground should be called activity. Activity has its own ground, in which one can discern the whole ground of the grounded, the actor, the anticipation of a result and the possibilities of the grounded.

23. The ground of activity can be external if the elements of indicated difference are themselves grounded by entities not included in their circle. This is how, for example, the activity of intelligent technical devices is externally grounded. An outwardly conditioned activity is not in some respect the agent's activity; in other words, it is not in some respect an activity conditioned only by the agent (which, therefore, cannot yet be called a subject).

24. In the case of fundamental reality, the ground of activity is internal. Activity is due to the mutual grounding of the elements that form the ground of activity. There are simply no external entities that condition activity since we are talking about everything that exists.

25. The internally grounded actor differs from the result anticipation, like the anticipation of activity. Such an actor anticipating activity is called the subject of activity. The subject is identical to the actor with anticipation of activity and anticipation of a result, the activity of which is conditioned only by the actor itself and its anticipations. The subject, therefore, is an actor whose activity (at least in a certain respect) is not conditioned by external circumstances. (A human person is a subject since his or her activity in a certain respect is not conditioned by external circumstances).

26. In the subject, two spheres of activity are correlated - ideal (image) and natural (action). The image consists of the formal elements of activity, which constitute the form of consciousness in human beings. The image also includes distinguishing the form of the source of activity, which is analogous to human self-awareness or the human Self.

27. The subject's activity under these circumstances acquires the nature of choice. This choice is purposeful and free from immediate necessity. It includes the alternative selectable forms, the selection criterion, and the adequate ground for the choice (an actor). The selection criterion co-exists with the selectable forms as an exemplary image of the latter. An exemplary image is the direct ground of choice.

28. In general, one can say that the ground of all that exists reproduces the function of choice. This function singles out the subject in the universal ground or, which is the same, singles out the ground of activity. The function of choice is a necessary mediation within the relationship of the ultimate ground and the possible grounded (the material world). This function to the material world acquires the nature of the world subject.

29. An analogy can be drawn between the world subject and a human being since the latter is also a subject. In a person, the ratio of the ideal and natural sides of activity is psycho-physical; it is the relationship between consciousness, cognition and morality on one side and physical action on another. The world subject must be similar to a human person; this subject rather should be a rational and moral being.

30. In relation to the absolute foundation of everything, the world subject is the first difference of this foundation from itself, the difference between the foundation as the world possibility and its purely existential side. However, relating to the material world, the world subject is already defined as its external foundation, that is, the acting (or active) side of the ultimate foundation of everything. The world subject is the first difference of this foundation from itself to the absolute foundation of everything, the difference between the foundation as the world possibility and its purely existential side. However, relating to the material world, the world subject is already defined as its shallow foundation, the acting (or active) side of the ultimate foundation of everything.

31. The function of choice empowers the world subject with the role of the material world Creator. It also leads to omniscience since conscious creativity requires knowledge of everything that is being done. The presence of an exemplary image of the chosen, the criterion of choice (which posits the choice between good and bad) is expressed by the category of Good and the quality of all-goodness.

32. Eventually, this omnipotent, omniscient, all-good, immaterial rational being mainly corresponds to God of theistic religions. However, it does not cover all the specific features of the images of God drawn by religions.

CONCLUSION

What has been proven, and to what extent? Has God's existence been substantiated? It seems that absolute thinkability and rationality of the idea of God has been proven. And vice versa - absolute unthinkability of the world without God has been substantiated. Does this mean that God exists? The conclusion can be drawn if desired, but it will not be completely apodictic. To come to an apodictic conclusion, we need, for example, such an inference:

The real existence of God is rationally demonstrable.

There are no explanations other than rational ones of what really exists.

God is necessarily real (God really exists).

Unfortunately, we lack the big premise of the syllogism. We cannot say with complete certainty that the world is rational. In other words, that it is entirely consistent with our way of thinking. Therefore, only a very significant plausibility of the idea of God and its logical admissibility can be deduced with sufficient logical rigour. One can argue that the idea of God more rationally explains the world. Naturalistic models of the world lead those who are trying to understand the world this way, either to contradictions and discrepancies or to complete uncertainty and inexplicability. Theism, strange as it may sound to many, is more rational than naturalism. Naturalism is a kind of mysticism where the mysterious forces of nature operate. So, it is evident that theism is rational, naturalism (as the principle of the general explanation of everything) is irrational. But the question remains how rational the world is, how rational everything that exists might be.

There is no logical reason not to believe in the existence of God. But there can be (and, apparently, often occur) super-logical grounds for doubt. Doubt is incompatible with faith. Intuition, which finds support in the data of limited, incomplete life experience, speaks in this case in favour of the absence of God around us and in ourselves. Further, this intuitive sense of the absence of God compels the mind to seek rational

excuses for such intuition. These justifications are based on the particular sciences data, which, like the intuition described, are rationalizations of incomplete, limited experience. So that these scientific constructions could claim to be a metaphysical generalization, a ban is introduced on the recognition of direct reflecting the whole experience in human thinking. As for the lack of complete experience, it should be argued, however, that our experience is dual in this sense. We perceive simultaneously a part of the existing

and all that exists. More precisely, we perceive something as part of the existing and as the existing in general. We perceive at once in the object of perception some different levels of abstractness of its being. We find around us and in ourselves something that exists, which, at the same time, is existing as such. Therefore, metaphysics is not a purely speculative construction; it, like any science, relies on experiential data. Besides, we have no reason to distrust our mind as much as Immanuel Kant did in his time.

REFERENCES

1. Almeida, M. (2018). *Cosmological Arguments*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Evans, C. S. (2018). Moral Arguments for the Existence of God. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/moral-arguments-god>
3. Kulieshov, A. (2019). *Nachala metafiziki* [The foundations of metaphysics]. Stavropol: Logos (in Russian)
[Кулешов, А. (2019). *Начала метафизики*. Ставрополь: Логос].
4. Oppy, G. (Ed.). (2018). *Ontological Arguments*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Oppy, G. (2019). Ontological Arguments. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/ontological-arguments>
6. Ratzsch, D., & Koperski, J. (2019). Teleological Arguments for God's Existence. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/teleological-arguments>
7. Reichenbach, B. (2021). *Cosmological Argument*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2021 ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/cosmological-argument>
8. Ritchie, A. (2012). *From Morality to Metaphysics: The Theistic Implications of our Ethical Commitments*. Oxford: Oxford University Press.
9. Sober, E. (2019). *The Design Argument. Elements in the Philosophy of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Walls J., & Dougherty T. (Eds.). (2018). *Two Dozen (or so) Arguments for God*. New York: Oxford University Press.

Problem Issues of Implementation of the Constitutional Right to Peaceful Assembly

Andrii Pravdiuk¹

¹ Vinnytsia National Agrarian University

3 Sonyachna Street, Vinnytsia, 21000, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.69-2](https://doi.org/10.22178/pos.69-2)

LCC Subject Category: [K3154-3370](#)

Received 20.03.2021

Accepted 27.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:

a.pravd4449@gmail.com

© 2021 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons](#)

[Attribution 4.0 License](#)

Abstract. The article examines the problems of constitutional and legal regulation of peaceful assemblies of citizens in Ukraine. Constitutional norms that guarantee freedom of peaceful assembly are analyzed. The primary normative documents that regulate the holding of peaceful assemblies in Ukraine are considered. The legal content of the concept of "peaceful assembly", the main approaches to its interpretation in the science of constitutional law and international legal doctrine are revealed. The importance of implementing international legal standards to ensure the right to peaceful assembly is emphasized. The necessity to adopt a special law on peaceful assemblies has been proved, enabling the regulation of the organizational and legal bases to prepare and hold peaceful assemblies of Ukraine's citizens.

Keywords: constitutional norms; peaceful assembly; rally; demonstration; freedom of peaceful assembly.

INTRODUCTION

Ukraine needs to establish international and European standards referring to the right to freedom of peaceful assembly, establish appropriate national legal institutions, and build a legal civil society. Nowadays, Ukraine is experiencing qualitative changes in the field of observance of the rights of citizens to mass meetings, rallies, and demonstrations. Cases of abuse of power by officials, violation of the rights and freedoms of citizens, the use of pressure and force by law enforcement officials against participants and organizers of mass meetings are not systemic.

However, during the quarantine period caused by the COVID pandemic, respect for citizens' fundamental rights and freedoms, including the right to peaceful assembly, is especially urgent. Some governments are trying to use the COVID pandemic as a reason for strengthening their regimes, restricting democracy, and infringing on the rule of law. In such conditions, strict adherence to international standards in protecting the right to peaceful assembly is of great significance,

so there is a need to improve national legislation, namely to adopt a special law on peaceful assembly. The introduction of such special regimes in the state as quarantine or emergency involves restricting fundamental human rights, including the right to peaceful assembly. Therefore, when implementing them, it is necessary to adhere to the international and constitutional norms strictly.

In addition, in Ukraine, the need to legislate the right to peaceful assembly is caused by the active decentralization processes in administrative reform. Legislation on local self-government practically does not regulate the powers of executive bodies of territorial communities in observance of the right to peaceful assembly, which causes potential risks of non-compliance with constitutional guarantees, violation of citizens' freedom of peaceful assembly. It is necessary to establish the powers of local self-government bodies at the legislative level to observe the rights to freedom of peaceful assembly of citizens at the territorial community level.

Negative consequences of the absence of the particular law that guarantees the constitutional right of Ukrainian citizens to peaceful assembly and the gaps and shortcomings in some effective bylaws need to be addressed as soon as possible to bring national legislation into line with international standards.

The issue of constitutional and legal regulation of peaceful assemblies of citizens in Ukraine is examined in the scientific works of such researchers as O. Vaskovska, O. Vlasenko, M. Denisova, R. Kuibida, R. Melnyk, V. Pohorilko, V. Rudenko, M. Sereda, M. Smokovych, S. Shevchuk, P. Shliakhtun, V. Fedorenko and others. However, despite many works, the problems of constitutional and legal regulation of peaceful assemblies of citizens in Ukraine are becoming greatly important, requiring further study and research to improve national legislation and bring it to international standards in the field of fundamental human and civil rights.

RESULTS AND DISCUSSION

One of the forms of direct democracy is a peaceful assembly. The right to freedom of peaceful assembly is a fundamental right of a man and citizen, which is the basis of a democratic society [12, p. 65].

Freedom of peaceful assembly in Ukraine is guaranteed by Article 39 of the Constitution of Ukraine, "Citizens have the right to assemble peacefully, without weapons and to hold meetings, rallies, marches and demonstrations having notified the executive authorities or local governments about them in advance" [9].

The right to peaceful assembly is "one of the constitutional guarantees of the right of a citizen to freedom of his worldview and religion, thought and speech, to free expression of his views and beliefs, to use and disseminate information orally, in writing or in any other way, to free development of one's personality, etc." [21].

Today, neither the legal doctrine nor the international documents and national legislation clearly defines the term "peaceful assembly". Let's consider available definitions of this concept, which most accurately reveal its legal meaning.

The meaning of the term "peaceful assembly" was explained in the report by M. Kiai, the UN Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and the association at the 20th

session of the Human Rights Council. The Special Rapporteur has noted that a peaceful assembly is a deliberate temporary assembly in a private or public space for a specific purpose, covering demonstrations, rallies, strikes, marches, etc. [8].

According to Jeremy McBride, peaceful assembly is an individual right or ability of people to unite and collectively express, promote, persecute and defend their collective or common ideas [1, p. 19]. The author considers the right to assemble peacefully as an individual right because everyone decides to participate in a peaceful assembly. At the same time, the essence of a peaceful assembly is the ability to unite, collectively express and defend collective ideas.

According to R. Melnyk, the right to freedom of peaceful assembly is an integral part of the right to social communication, which is extremely important for a man and a citizen, because it is through him that the needs of a person and a citizen to communicate with others are realized; due to this right there can be experienced self-realization of the person and the citizen in society and the state. We must not forget that "the man is a social being", which remains a human precisely through communication. One possible form of such communication is peaceful assembly [12, p. 59].

Scientists A. Shevchenko, M. Denisova and O. Denisova believe that "the right to peaceful assembly is a collective political right of an indefinite number of individuals to hold any measures and actions, which are not prohibited by the Constitution and laws of Ukraine and aimed at expressing and announcing their collective position on a particular issue or issues being of social or group importance, in the places with unrestricted, public access" [27, p. 127].

Researcher O. Vlasenko notes that "a peaceful assembly is a collective or individual, peaceful, public event that is accessible to everyone under the participation of the citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons who are legally on the territory of Ukraine, to form and (or) express a position on various issues of public life, attracting public attention, support, protect or protest against any decisions of state bodies, local governments, enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, which is conducted in the forms provided by the legislation of Ukraine using (or without) various means of visual agitation as well as loud technical means" [3, p. 8].

According to V. Pogorilko and V. Fedorenko, assembly of citizens is a form of direct democracy, which provides for peaceful assembly of unarmed citizens to address socially significant issues [15, p. 45].

In our opinion, the description of a peaceful assembly as a legal phenomenon that is presented in M. Sereda's scientific research is quite complete. Thus, a peaceful assembly is a conscious (meaningful) meeting of a group of people, which takes place for public expression or formulation of standard views in a specific physical place (territory, route) and peacefully takes place. In addition to the main features, the researcher notes that "there are also many optional ones that can play a supporting role in distinguishing peaceful assemblies and related phenomena (for example, having an organizer of a meeting, notification of the relevant authorities, aids for effective communication, etc.)" [24, p.75].

The Constitution of Ukraine specifies four forms of holding peaceful assemblies: meetings of citizens, rallies, marches, demonstrations. The Code of Administrative Procedure of Ukraine defines peaceful assemblies as meetings, rallies, marches, demonstrations, etc., i.e. it provides for the possibility of peaceful assemblies in other forms. There are other forms of peaceful assembly (street campaigns, pickets, etc.). It should be noted that new forms of peaceful assembly are emerging, e.g. flash mobs. Let's consider the characteristics of the most common forms of peaceful assembly. For example, Part 1 of Article 8 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" general meeting of citizens at the place of residence is a form of their direct participation in solving issues of local importance. Part 2 of the same Article states that the decisions of the general meeting of citizens are taken into account by local governments in their activities, and Part 3 provides that the procedure for holding a general meeting of citizens at the place of residence is determined by the law and the statute of the territorial community [6].

Rally is a mass meeting on urgent, primarily political issues [2], held, as a rule, on the streets, squares, stadiums, parks. A mass audience characterizes rallies, speeches by speakers, slogans, flags, and various appeals (oral, printed).

The demonstration is one of the forms of mass expression of political sentiment, protest, solidarity and the like by holding demonstrations, rallies, strikes, street marches, etc. [4]. The academ-

ic dictionary defines a demonstration as a procession of people expressing any socio-political sentiments [2].

Picketing is a form of direct democracy implemented in the form of public expression of collective or individual opinion (demonstration of support, solidarity, protest against something) through the placement of citizens near a specific object using posters, banners and other means of visual agitation. Picket is a more local protest than a rally [16, p.153].

One of the most common forms of peaceful assembly both in the world and in Ukraine is a flash mob that is a pre-planned mass action, which usually organized via the Internet or other modern means of communication, in which a large number of people suddenly gather in a public place, perform pre-arranged actions (scenario) for a few minutes, and then quickly disperse; participants of the same event may pursue various goals, including political ones (political mob).

Typical rules of the flash mob are the prohibition against gathering or drawing attention at the place where it is organized before the action, simultaneous beginning and end of the action by its participants; after the auction, you need to instantly disappear from that place in different directions pretending that nothing has happened [25].

It should be noted that the main feature of the above-mentioned peaceful assemblies is their peace, holding without weapons and violence.

Considering the legal nature of peaceful assemblies, it should be understood that Realization of the right to peaceful assembly is closely connected with the Realization of many other fundamental human and civil rights: freedom of thought and speech, freedom of creative activity, freedom of religion, freedom of association, the right to freedom of action, freedom of movement and freedom to leave the territory of Ukraine, personal non-property rights, etc. For example, there is an extremely close link between the right to freedom of peaceful assembly and freedom of thought and speech. This is caused by the fact that peaceful assemblies are aimed at formulating a specific public position (opinion) and its collective expression. Therefore, any state measures directed against a peaceful assembly also impose restrictions on freedom of thought and speech. However, if peaceful assemblies are limited due to the content of opinions expressed

during their holding, in this case, state measures require additional justification, as in such a situation, there is a parallel restriction of two fundamental rights (freedoms) of citizens [6, p. 61].

The problem of observance of freedom of assembly has become especially relevant in Ukraine due to numerous protests that have repeatedly taken place in Ukraine. The most massive of them is the Revolution on Granite, "Ukraine without Kuchma", the Orange Revolution, the Revolution of Dignity. It should be noted that, for example, the Revolution of Dignity was reasoned by the violation of the right to the peaceful assembly that was a violent dispersal of a peaceful protest on Independence Square in Kyiv, the main participants of which were students.

The state of judicial bans on rallies and demonstrations shows a direct dependence on peaceful assembly on the socio-political climate. According to statistics, during 2010-2012, the number of court bans on the rallies and demonstrations increased. The maximum number of bans was in 2012 (349 satisfied lawsuits out of 414 considered). In 2013, the number of restrictions began to decrease (205 satisfied out of 262 considered). After the Revolution of Dignity 2013-2014, both the number of lawsuits banning assemblies and the percentage of "prohibitive" court decisions decreased sharply. During 2016, the courts considered only 19 lawsuits banning rallies, and only 8 of them were satisfied; in 2017, 6 cases were considered, and none was satisfied; and in 2018, no case of restrictions on the exercise of the right to peaceful assembly was recorded [14, p.2-3].

Nowadays, during the COVID pandemic, respect for fundamental rights and freedoms of citizens, including the right to peaceful assembly, is especially relevant.

The United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine has prepared a report on the human rights in Ukraine during the pandemic. The report states that the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights "is concerned that law enforcement agencies have arbitrarily applied quarantine restrictions related to COVID-19 and that several rallies have been suspended or that administrative or criminal proceedings have been instituted against the organizers, while other rallies have been held without any obstacles" [28, p. 20].

Thus, by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 211 of 11 March 2020, "On

Prevention of the Spread of COVID-19 in Ukraine", the quarantine was established throughout Ukraine, having to prohibit all mass events involving a certain number of persons except measures necessary to ensure the work of public authorities and local governments [17].

The right to freedom of peaceful assembly may be restricted "to prevent riots or crimes, protect the health of the population or protect the rights and freedoms of other people", which is enshrined in Part 2 of Article 39 of the Constitution. However, restrictions on the exercise of this right may be imposed by the court by the law and only in the interests of national security and public order.

Attention should also be paid to Article 64 of the Constitution, which provides the possibility of temporary restriction of the right to freedom of assembly, rally, march, and demonstration under war or emergency state conditions. An emergency (not a state) has been introduced in Ukraine today, which does not provide grounds for restricting constitutional rights. The Constitutional Court has considered this issue. The Constitutional Court of Ukraine has emphasized that restriction of constitutional rights and freedoms of a man and citizen is possible in cases specified by the Constitution of Ukraine. Such a restriction may be established only by law by the Verkhovna Rada of Ukraine as the only legislative body in Ukraine. The establishment of such a restriction by a bylaw contradicts Articles 1, 3, 6, 8, 19, 64 of the Constitution of Ukraine [23].

The introduction of such special regimes as quarantine or emergency in the state involves restricting fundamental human rights, including the right to peaceful assembly. Therefore, when implementing them, it is necessary to adhere to the relevant constitutional norms strictly.

Because of those mentioned above, the legal regulation of the mechanism for exercising the right to peaceful assembly remains more than relevant. As it can be seen, some bylaws adopted in different years contradict each other, do not meet the requirements of the Constitution or the challenges of modern public life. Today, Ukraine has dozens of laws related to the right to peaceful assembly. However, they do not regulate the provision of the right to peaceful assembly by the Constitution of Ukraine.

Thus, the Civil Code of Ukraine determines the right of individuals to freely gather for peaceful

assemblies, conferences, meetings, festivals, etc. The court may impose restrictions on exercising the right to peaceful assembly by the law [26]. As it has already been mentioned, the provisions of the Law of Ukraine "On Local Self-Government" are designed to regulate the right of citizens to a general meeting to resolve local issues. The delegated powers of the executive bodies of the village, settlement, town councils include resolving the issues of holding meetings, rallies, manifestations and demonstrations, sports events, entertainment and other mass events; exercising control over the provision of public order during their implementation. However, as of today, the law gives local executive bodies almost no powers in peaceful assemblies. The only power of local authorities arising from Article 39 of the Constitution of Ukraine is the right to apply to the court to prohibit or restrict the right to peaceful assembly immediately after receiving the relevant notice [6].

Specific laws set limits on the place, time, subject matter, and range of individuals who may participate in peaceful assemblies. In particular, certain restrictions are set in the election legislation regarding the time and subject of holding peaceful assemblies. Thus, the Laws of Ukraine "On Elections of People's Deputies of Ukraine", "On Elections of the President of Ukraine", "On Local Elections" stipulate that holding peaceful assemblies is one of the forms of campaigning. The provisions of these laws prohibit the holding of peaceful assemblies to campaign on issues that are the subject of the will of voters in the elections during the so-called "day of silence" on the election eve and day, respectively. According to M. Sereda, "such regulation is at least controversial given the provisions of the Constitution of Ukraine concerning the right to freedom of speech and the right to freedom of peaceful assembly. After all, the Constitution does not provide for other grounds for restriction than those established in the interests of national security and public order to prevent riots or crimes, to protect public health or to protect the rights and freedoms of others. Thus, there arises an issue whether peaceful assemblies aimed to agitate in any place pose a threat to national security or public order" [24, p.139-140].

Contrary to Article 39 of the Constitution of Ukraine, which establishes the informative nature of peaceful assemblies, the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" provides for the permission of local au-

thorities to hold public worships, religious rites, ceremonies and processions outside religious buildings. According to Article 11 of the European Convention on Human Rights and the case-law of the European Court of Human Rights, guarantees of the right to freedom of peaceful assembly should be applied to these relations. The permissive nature of public worship, religious rites, ceremonies and processions outside religious or other buildings and adjacent areas must be changed into an informative one [5].

The High Council of Justice also emphasizes the need to adopt a particular law. The Advisory Opinion of the High Council of Justice states that at the legislative level, there should be a detailed mechanism that regulates holding of peaceful assemblies, rallies, demonstrations, pickets, other similar or analogical actions near court buildings, advance notice of such events with mandatory identification of the body that must be notified of their holding, permission to hold relevant actions, etc. Such a subject of regulation should be regulated in a particular law, which must comply with the basic principles of the Constitution of Ukraine and the Convention and take into account the rules set by other legislative acts [10].

It is also necessary to amend the Law of Ukraine "On Court Fees" regarding the exemption from court fees in cases of restriction of freedom of peaceful assembly, removal of obstacles and prohibition of interference with the exercise of freedom of peaceful assembly. According to experts, the problems with the payment of court fees are caused by the very short deadlines for filing a lawsuit or complaint. Therefore, by analogy with some electoral disputes, it is necessary to remove the obligation of the plaintiff or appellant to pay court fees in such cases to ensure that they have the opportunity to go to court promptly [7].

Particular issues of exercising the right to peaceful assembly are covered in the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No 1-30/2001 in the case of early notification of peaceful assemblies initiated by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the official interpretation of Part 1 of Article 39 of the Constitution of Ukraine about the early notification of executive bodies or local self-government bodies about meetings, rallies, marches and demonstrations [22].

Peculiarities of proceedings in cases of administrative claims of subjects of power concerning the restrictions on the exercise of the right to peaceful assembly are defined in the Code of

Administrative Procedure of Ukraine. A new version of the Code, which came into force on 15 December 2017, is favourable for the organizers of peaceful assemblies. It has significantly complicated the procedure for restricting the right to peaceful assembly. Thus, the law has established the obligation of the plaintiff (authority) to take measures to acquaint the organizers of peaceful assemblies with the content and annexes to the statement of claim on the establishment of restrictions on peaceful assemblies, and it has obliged the authority to send its representative for personal participation in the case. In addition, according to the law, the court must leave without considering the statement of claim for restriction of the right to peaceful assembly if it was received later than 24 hours before the scheduled date. Thus, the law prevented the previously common damaging practice when courts regularly considered cases of restriction of peaceful assemblies without the participation of the parties (often, the organizers of peaceful assemblies did not even know about the ban hearing) and prohibited them from taking place several hours before their scheduled start. Another novelty of the Code is that in deciding in favour of restricting the right to peaceful assembly, the court must apply the least onerous method of such restriction, which meets the goals stated by the authority. The law also provided for reduced deadlines and a procedure for appealing a court decision restricting the right to peaceful assembly.

The Procedural Law also determines the peculiarities of proceedings in lawsuits to eliminate restrictions on the exercise of the right to peaceful assembly (Article 281 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Responsibility for violating the order of organization and holding meetings, rallies, street marches and demonstrations is established by Article 185-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses [24, p. 186].

An essential source of the right to peaceful assembly in Ukraine is the case law of the European Court of Human Rights. According to R. Melnyk, "in the decisions of the Court, you can find answers to almost all questions that arise in domestic law enforcement practice aimed at ensuring the exercise by individuals of the right to freedom of peaceful assembly" [6, p. 10].

Thus, current laws regulate a minimal area of legal relations related to peaceful assemblies. In particular, at the legislative level, there have not

been defined the terms and form of prior notification of peaceful assemblies (except for the terms of notification of the meeting organized by the person who leads the strike) and the state's positive obligations to hold peaceful assemblies. There is no possibility to hold meetings without notice (so-called "spontaneous" meetings), etc. Some laws are also debatable about the degree of their compliance with the Constitution of Ukraine.

A systematic analysis of the provisions of Articles 39 and 62 of the Constitution of Ukraine gives grounds to conclude that the presence in the text of the Constitution of the statements "in the manner prescribed by law", "in cases prescribed by law", "established by law" and others is a procedural aspect of its direct effect on the possibility of detailing the initial provisions to regulate the procedure for their implementation.

Thus, the direct effect of the Constitution of Ukraine in the procedural aspect is its legal property, which is based on the possibility to detail its substantive provisions to establish the procedure for their implementation, and it is ensured by adopting special laws provided exclusively in the Constitution of Ukraine.

In a democratic state governed by the rule of law, a different procedure for holding peaceful assemblies cannot be established depending on their organizers and participants, purpose and place, form, etc. Thus, Article 24 of the Constitution of Ukraine in conjunction with Part 1 of Article 35, Part 1 of Article 39 obliges the state to create uniform legal mechanisms governing the conduct of citizens, public or religious organizations, other subjects of the right for peaceful public meetings of religious and non-religious nature. Such meetings should be held after prior notification of the executive authorities or local self-government bodies by the relevant legal entities.

It should be noted that the adoption of such a law has been repeatedly initiated at the legislative level. One of the latest draft laws, "On Guarantees of Freedom of Peaceful Assembly", was submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine and was registered on 28 September 2019, but it was not adopted. The draft law was aimed to create conditions for the free exercise of freedom of peaceful assembly in Ukraine by Article 39 of the Constitution of Ukraine, Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights, Article 15 of the Convention on the Rights of the Child, Article 11 of the Convention for the Protection of

Human Rights and Fundamental Freedoms, Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly of the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights and the Venice Commission of the Council of Europe.

The draft law defined a peaceful assembly as a public event held in a public place peacefully, without weapons in the form of a meeting, rally, demonstration, march or any combination of these forms or in other forms not prohibited by law to express a personal, civil or political position on any issues [18].

The draft law could address some issues, including notification of public authorities and local governments of a peaceful assembly so that they can adequately fulfil their positive obligations to ensure the exercise of the right to freedom of peaceful assembly; definition of clear positive obligations of state authorities and local governments to ensure the exercise of the right to freedom of peaceful assembly; establishment of clear and exclusive grounds and methods for restricting the freedom of peaceful assembly in the interests protected by Part 1 of Article 11 of the Constitution of Ukraine; guarantee of the right to simultaneous peaceful assemblies, including counter-assemblies, to spontaneous peaceful assemblies, as required by Ukraine's international obligations; creation of judicial guarantees for the protection of freedom of peaceful assembly; bringing the provisions of specific laws in line with the Constitution of Ukraine and this Law.

If passed, the draft law would enable to overcome the practice of judicial prohibitions of peaceful assemblies without legally defined grounds, as well as the practice of bringing to administrative responsibility of organizers and participants of peaceful assemblies who have not committed offences; reorient public authorities and local governments to respect for freedom of peaceful assembly and assistance in its implementation.

In our opinion, the need to adopt a special law meets the requirements of paragraph 1, Part 1 of Article 92 of the Constitution of Ukraine. The rights, freedoms of a man and citizen, and guarantees of these rights are determined exclusively by law. In addition, the right to freedom of peaceful assembly may be restricted only by the law (Part 2 of Article 39). In addition, determination of specific terms of early notification is subject to legislative regulation (Part 1 of Article 39 of the Constitution of Ukraine, paragraph 1 of the oper-

ative part of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of early notification of peaceful assemblies of 19 April 2001) [22].

The world community has repeatedly drawn attention to the need for urgent concrete reforms. The European Court of Human Rights stressed the need for urgent concrete reforms in Ukrainian law and administrative practice to bring these laws and practices in line with Articles 7 and 11 of the Convention (paragraph 95 of the Judgment of the European Court of Human Rights in the case of "Shmushkovych v. Ukraine" of 14 November 2013 and in the case of "Verentsov v. Ukraine of 11 April 2013) [19, 20].

The need to adopt such a law is also mentioned in Recommendation 97.123 of the UN Universal Periodic Review "to implement legislation on the right to freedom of assembly by the standards of Article 21 of the International Covenant on Civil and Political Rights", which Ukraine has unconditionally adopted.

It is also necessary to amend the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" to clarify the powers of the relevant bodies to ensure the freedom of peaceful assembly; Law of Ukraine "On the Capital of Ukraine – the Hero City of Kyiv" on the exclusion of the possibility of regulating the procedure for exercising the right to freedom of peaceful assembly by the local bylaw; the Law of Ukraine "On the Procedure for Resolving Collective Labor Disputes (Conflicts)" on the removal of provisions that are subject to the regulation of the legislation on freedom of peaceful assembly, and not labour legislation.

CONCLUSIONS

Changes in Ukrainian society reveal active civil position and desire of citizens to participate in governing the state and solve social problems through peaceful assemblies. A special law must support the constitutional right to peaceful assembly. Negative consequences of the absence of a particular law that guarantees the constitutional right of Ukrainian citizens to peaceful assembly and the gaps and shortcomings of some current bylaws provoke sound criticism from the public, experts and scholars, and the international community. Even a tiny number of norms enshrined in regulations are inconsistent and do not comply with constitutional norms. They do not regulate the right to the peaceful assembly at the appropriate level. In a special law on the regulation of

the right to peaceful assembly, it is necessary to establish terminology related to the right to peaceful assembly, to define the concept of peaceful assembly, their types (rally, demonstration, picket, protest, etc.); to settle the issue of the optimal terms of notification of the holding and place of a peaceful assembly; to determine the grounds for restrictions on holding peaceful assemblies; rights and responsibilities of organizers and participants of peaceful assemblies, pow-

ers of authorities and local self-government, internal affairs bodies, etc.

Gaps and shortcomings in the current normative acts that regulate the right to peaceful assembly need to be addressed as soon as possible to bring national legislation into line with international standards in the field of fundamental human and civil rights.

REFERENCES

1. McBride, J. (2005). *Freedom of Association. The Essentials of Human Rights*. London: Hodder Arnold.
2. Slovnyk ukrainskoi movy. (2021). *About*. Retrieved 14 February, 2021, from <http://sum.in.ua> (in Ukrainian).
3. Vlasenko, O. (2011). *Konstytutsiine pravo hromadian na svobodu zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii* [Constitutional right of citizens to freedom of assembly, rallies, marches and demonstrations] (Doctoral thesis); National Academy of Internal Affairs. Kyiv (in Ukrainian)
4. United Nations. (2020). *Report on the Human Rights Situation in Ukraine. 16.02-31.07.2020*. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/30thReportUkraine_EN.pdf
5. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii [On Freedom of Conscience and Religious Organizations] (Ukraine), 23.04.1991, No 987-XII. Retrieved 5 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (in Ukrainian).
6. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine] (Ukraine), 21.05.1997, No 280/97-BP. Retrieved 5 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).
7. Pro sudovyi zbir [On Court Fees] (Ukraine), 08.07.2011, No 3674-VI. Retrieved 7 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17> (in Ukrainian).
8. United Nations. (2012, 10 April). *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the outcome of the seminar addressing the adverse impacts of climate change on the full enjoyment of human rights*. Retrieved from http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A-HRC-20-7_en.pdf
9. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved 5 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
10. High Council of Justice. (2020, 27 October). *Konsultatyvnyi vysnovok shchodo zakonoproiektu № 3291* [Advisory opinion on the draft law No 3291]. Retrieved 10 February, 2021, from <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4526> (in Ukrainian).
11. Melnyk, R. S. (2014). *Analiz proektiv zakoniv Ukrainy pro myrni zibrannia kriz pryzmu yevropeiskoi yurydychnoi tradytsii* [Analysis of draft laws of Ukraine on peaceful assemblies through the prism of the European legal tradition]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, 4, 4–15 (in Ukrainian).
12. Melnyk, R. S. (2015). *Pravo na svobodu myrnykh zibrannia: teoriia i praktyka* [The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice]. Kyiv: VAITE (in Ukrainian).
13. Nesterovych, V. F. (2018). *Problemy konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання provedennia myrnykh zibrannia hromadian v Ukraini* [Problems of constitutional and legal regulation of peaceful assemblies of citizens in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 2(82), 48-59 (in Ukrainian).
14. Onyshchenko, S. M. (2019). *Administrativno-pravove zabezpechennia prava na myrni zibrannia* [Administrative and legal support of the right to peaceful assembly] (Doctoral dissertation); State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv (in Ukrainian).

15. Pohorilko, V. F., & Fedorenko, V. L. (2009). *Referendne pravo Ukrainy* [Referendum Law of Ukraine]. Kyiv: Lira (in Ukrainian)
16. Radchenko, O. V. (Ed.). (2010). *Politychna abetka : materialy dlia praktychnoho vykorystannia* [Political alphabet: materials for practical use] (8th ed.). Kharkiv: DokNaukDerzhUpr (in Ukrainian)
17. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy koronavirusu COVID-19 [On Prevention of the Spread of COVID-19 in Ukraine] (Ukraine), 11.03.2020, No 211. Retrieved 10 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
18. Pro harantii svobody myrnykh zibran [Draft Law on Guarantees of Freedom of Peaceful Assembly] (Ukraine), Retrieved 10 February, 2021, from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66509 (in Ukrainian).
19. European Court of Human Rights. (2013, 11 April). *Case of Verentsov vs Ukraine* (No 20372/11). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text (in Ukrainian).
20. European Court of Human Rights. (2013, 14 November). *Case of Shmushkovych vs Ukraine* (No 3276/10). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_990#Text (in Ukrainian).
21. Constitutional Court of Ukraine. (2016, 8 September). *Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny piatoi statyi 21 Zakonu Ukrainy "Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» (sprava pro zavchasne spovishchennia pro provedennia publichnykh bohosluzhin, relihiinykh obriadiv, tseremonii ta protsesii)* [On the constitutionality of the provisions of Part 5 of Article 21 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" (case of early notification of public worship services, religious rites, ceremonies and processions)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text> (in Ukrainian).
22. Constitutional Court of Ukraine. (2001, 19 April). *Shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny pershoi statyi 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsii (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia)* [On the official interpretation of the provisions of Part 1 of Article 39 of the Constitution of Ukraine on early notification of executive or local government bodies on meetings, rallies, marches and demonstrations]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01> (in Ukraine).
23. Constitutional Court of Ukraine. (2020, 28 August). *Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vstanovlennia karantynu z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, ta etapiv poslablennia protyepidemicnykh zakhodiv», polozhen chastyn pershoi, tretoi statyi 29 Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik", abzatsu deviatoho punktu 2 rozdil II "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik"* [On the constitutional petition of the Supreme Court on the constitutionality of certain provisions of the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On quarantine to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus V SARS-2, and stages of mitigation of anti-epidemic measures", provisions of Parts 1, 3 of Article 29 of the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020", paragraph 9 of Paragraph 2 of Chapter II "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine 2020)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> (in Ukrainian).
24. Sereda, M. L. (2019). *Pravo na myrni zibrannia: teoretychni, praktychni ta porivnialno-pravovi aspekty* [The right to peaceful assembly: theoretical, practical and comparative legal aspects] (Doctoral dissertation); Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv (in Ukrainian).
25. Slovník ukraïnskoi movy. (2021). *Fleshmob* [Flashmob]. Retrieved from <https://slovník.ua/index.php?swrd=%D0%A4%D0%9B%D0%95%D0%A8%D0%9C%D0%9E%D0%91> (in Ukrainian).

26. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (Ukraine), 16.01.2003, No 435-IV. Retrieved 10 February, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian)
27. Shevchenko, A. Y., Denisova, M. M., & Denisova, O. S. (2011). *Realizatsiia konstytutsiinoho prava na myrni zibrannia v Ukraini* [Realization of the constitutional right to peaceful assembly in Ukraine]. Donetsk: Knowledge.
28. Shemshuchenko, Y. S. (Ed.). (2004). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia (in Ukrainian).
29. Yarmol, L. V. (2016). [Pravo na myrni zibrannia: do utochnennia zahalnoteoretychnoi kharakterystyky](#) [The right to peaceful assembly: on the clarification of the general theoretical characteristics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky*, 850, 331-337 (in Ukrainian).

Правове забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України

Legal Support of Cybersecurity of Critical Information Infrastructure of Ukraine

Мирослав Ковалів¹, Руслан Скриньковський², Юрій Назар¹, Сергій Єсімов¹,
Іван Красницький¹, Христина Кайдрович², Святослав Князь³, Юлія Кемська³

Myroslav Kovaliv, Ruslan Skrynkovskyi, Yurii Nazar, Serhii Yesimov,
Ivan Krasnytskyi, Khrystyna Kaydrovych, Sviatoslav Kniaz, Yuliia Kemska

¹ *Lviv State University of Internal Affairs*
26 Horodotska Street, Lviv, 79007, Ukraine

² *Lviv University of Business and Law*
99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

³ *Lviv Polytechnic National University*
12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.69-12](https://doi.org/10.22178/pos.69-12)

JEL Classification: [H56](#), [K39](#)

Received 29.03.2021
Accepted 26.04.2021
Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
Myroslav Kovaliv
mkovaliv1@ukr.net

© 2021 The Authors. This
article is licensed under a
Creative Commons
Attribution 4.0 License

Анотація. У статті на основі методології системного підходу представлено дослідження теоретико-правових засад правового забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України. Розглянуто чинне законодавство та проаналізовано підзаконні нормативно-правові акти України у галузі кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури. Зазначено, що сьогодні в Україні важливо забезпечити ефективне управління регіональними системами захисту інформації, а також безперебійне і ефективне функціонування об'єктів інформаційної інфраструктури, особливо – критичної інфраструктури. Для того, щоб домогтися цих результатів на практиці, необхідно на перший план поставити реалізацію таких основних завдань, як розвиток кадрового потенціалу в галузі забезпечення кібербезпеки і розвиток національної галузі інформаційних технологій. Обґрунтовано, що проблема забезпечення кібербезпеки вимагає вдосконалення правових, організаційних і технічних механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері. Зроблено висновок про те, що забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України можливе шляхом: визначення об'єктів даної структури, вирішення проблем кібербезпеки об'єктів з дуже довгим життєвим циклом, розробки методики модернізації критичної інформаційної інфраструктури для кожної організації, технології та інформаційної структури, які є об'єктами критичної інформаційної інфраструктури.

Ключові слова: кібербезпека; критична інфраструктура; інформаційна інфраструктура; правове регулювання; комп'ютерні інциденти.

Abstract. The article presents a study of the theoretical and legal foundations of the legal support of cybersecurity of the critical information infrastructure of Ukraine based on the system approach methodology. The current legislation is considered, and the bylaws of Ukraine in the field of cybersecurity of critical information infrastructure are analyzed. It is noted that today in Ukraine, it is important to ensure effective management of regional information security systems and the smooth and efficient operation of information infrastructure, especially critical infrastructure. To achieve these results in practice, it is necessary to prioritize implementing such critical tasks as the development of human resources in cybersecurity and the development of the national field of information technology. It is substantiated that cybersecurity is required to improve legal, organizational, and technical mechanisms

for regulating public relations that arise in the information sphere. It is concluded that cybersecurity of critical information infrastructure of Ukraine is possible by identifying objects of this structure, solving problems of cybersecurity of objects with a very long life cycle, developing methods of modernization of critical information infrastructure for each organization, technology and information structure, which are the objects of critical information infrastructure.

Keywords: cybersecurity; critical infrastructure; information infrastructure; legal regulation; computer incidents.

ВСТУП

Правове регулювання створення і використання інформаційної інфраструктури в Україні безпосередньо пов'язане з правовим забезпеченням безпеки усіх учасників цього процесу (інформаційних відносин). Організація нових форм взаємодії державних органів влади з фізичними і юридичними особами повинна здійснюватися за певними стандартами електронних форм взаємодії. Використання інформаційної інфраструктури створює суспільні відносини, регулювання яких має здійснюватися за допомогою правових норм, а розробка, прийняття, застосування і виконання обов'язкових вимог до інформаційних технологій має здійснюватися на основі норм технічного регулювання. Інформаційні відносини, які виникають при використанні цифрових технологій, вимагають: визначення державного підходу до правового регулювання поданих відносин; розробки методології забезпечення інформаційної безпеки інформаційної інфраструктури та її користувачів. У цьому випадку формування національного законодавства в галузі створення і використання інформаційної інфраструктури є невідкладним завданням будь-якої держави, включаючи Україну.

Проблеми правового забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України неодноразово знаходили відображення у працях О. Баранова, П. Гарасима, К. Белякова, С. Божок, І. Діордіци, В. Ліпкана, Н. Коваленка, Б. Кормича, І. Кушнір, О. Малашка, Ю. Максименка, М. Микитюка, Л. Сопільника, М. Стрельбіцького, О. Тихомиров, О. Юдіна та ін. Визнаючи теоретичну і практичну цінність окремих досліджень за проблемою, доцільно відмітити, що у наукових і навчально-методичних працях вищезгаданих та інших українських вчених-юристів існує цілий ряд дискусійних питань і розбіжностей у поглядах щодо вирішення наукових і практичних проблем у сфері правового забезпе-

чення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України.

Метою статті є дослідження правового забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2017 р. в Україні прийнято Закон "Про основні засади кібербезпеки України" [1], в якому визначено критично важливі об'єкти інфраструктури – "... підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, діяльність яких безпосередньо пов'язана з технологічними процесами та/або наданням послуг, що мають велике значення для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України, навколишнього природного середовища, заподіяти майнову шкоду та/або становити загрозу для життя і здоров'я людей" [1].

Критична інформаційна інфраструктура – сукупність об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [1]: сукупність інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, автоматизованих систем управління суб'єктів критичної інформаційної інфраструктури, у тому числі мережі електрозв'язку, що використовуються для організації взаємодії таких об'єктів [2, 3, 4].

У Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [5], зазначено, що "інформаційна інфраструктура – сукупність різноманітних інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційних ресурсів, телекомунікаційних мереж і каналів передачі даних, засобів комунікацій і управління інформаційними потоками, а також організаційно-технічних

структур, механізмів, що забезпечують їх функціонування”.

З огляду на вищевказані дефініції можна стверджувати, що подані поняття є подібними, але різняться між собою. Так, критична інформаційна інфраструктура відрізняється від інформаційної інфраструктури включенням автоматизованої системи управління суб'єктів критичної інформаційної інфраструктури та систем електрозв'язку в якості об'єктів критичної інформаційної інфраструктури.

Відповідно до чинного Закону України “Про Національну програму інформатизації” [6] під об'єктом інформатизації доцільно розуміти сукупність інформаційних ресурсів, засобів і систем обробки інформації (відомостей та/або даних [7]), які використовуються відповідно до заданої інформаційної технології, засобів забезпечення, приміщень або об'єктів (будівель, споруд, технічних засобів), в яких ці засоби і системи встановлені, або приміщень і об'єктів, призначених для ведення конфіденційних переговорів [6]. До об'єктів критичної інформаційної інфраструктури доцільно віднести автоматизовані системи управління, що належать державним установам і органам влади, юридичним і фізичним особам-підприємцям, які забезпечують взаємодію зазначених систем або мереж, що функціонують у сфері охорони здоров'я, освіти і науки, транспорту, зв'язку, енергетики, банківській сфері та інших сферах фінансового ринку, паливно-енергетичного комплексу, у галузі атомної енергії, оборонної, ракетно-космічної, гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості і т. д.

В контексті цього з'ясовано, що тут відмінності виявляються в семантичному характері застосовуваних термінів. У Порядку формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 943, з метою визначення сукупності інформаційних об'єктів і ресурсів, систем і засобів обробки інформації зазначено, що “... всі об'єкти інформаційної інфраструктури (автоматизовані, інформаційні, телекомунікаційні, інформаційно-телекомунікаційні системи, автоматизовані системи управління технологічними процесами), що експлуатуються на об'єкті критичної інфраструктури”, а також представлено

загальні засади взаємозв'язку Національної програми інформатизації та системи планування економічного і соціального розвитку України [8]. В контексті цього доцільно також відмітити, що у Законі України “Про основні засади кібербезпеки України” [1] для визначення тих же відносин застосовується поняття “об'єкт критичної інформаційної інфраструктури”. Загальне розуміння поданих відносин у вищевказаних нормативно-правових актах тотожне.

За результатами дослідження встановлено, що у Законі України “Про основні засади кібербезпеки України” [1] є певні недоліки. Зокрема, поданий Закон України [1] не визначає підстави віднесення організацій (незалежно від форми власності) до суб'єктів критичної інформаційної інфраструктури і, як наслідок, інформаційні системи, інформаційно-телекомунікаційні мережі та автоматизовані системи управління, які належать цим організаціям, виходячи із Порядку формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [8], також не зазначені. Така невизначеність уповільнює ідентифікацію критичних інформаційних систем і знижує рівень ефективності забезпечення безпеки.

Поряд з тим також з'ясовано, що у чинному законодавстві України існує певна неузгодженість і недоопрацювання. Так, розділ XVI “Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку” Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [9] не визначає відповідальність за заподіяння шкоди критичній інформаційній інфраструктурі України. Пов'язано це з тим, що ст. 363 “Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється” ККУ повинна охоплювати поняття заподіяння шкоди у контексті ст.ст. 113 та 114 Кримінального кодексу України [9]. Не визначення юридичної відповідальності за заподіяння шкоди критичній інформаційній інфраструктурі України у Кримінальному кодексі України є недоробкою законодавця.

Аналіз нормативно-правових документів в галузі забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури, передачі та обміну

інформації (відомостей та/або даних) у даній системі дозволяє розглянути наступну структуру органів виконавчої влади України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України "Про основні засади кібербезпеки України" [1] Президент України здійснює координацію діяльності у сфері кібербезпеки, включаючи забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури, як складової національної безпеки України (через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України).

Указом Президента України від 07.06.2016 р. № 242/2016 утворено Національний координаційний центр кібербезпеки та призначено керівником Центру секретаря Ради національної безпеки і оборони України [10].

Кабінет Міністрів України здійснює державний контроль у сфері безпеки критичної інформаційної інфраструктури, визначає порядок підготовки і використання ресурсів єдиної мережі електрозв'язку для забезпечення функціонування значущих об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та механізм визначення категорій даних об'єктів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 518 визначено Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури [11].

Відповідно до чинного Закону України "Про Службу безпеки України" [12], на Службу безпеки України покладено функції органу виконавчої влади, уповноваженого в галузі реагування на комп'ютерні надзвичайні події, що здійснює підрозділ контррозвідального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Центрального управління Служби безпеки України (Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки Служби безпеки України).

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України забезпечує функціонування інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж і автоматизованих систем управління, що знаходяться на території України, в дипломатичних представництвах і консульських установах України. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України уповноважена [13]: оцінювати безпеку критичної інформаційної інфраструктури; координувати дії суб'єктів критичної інформаційної інфра-

структури у сфері обміну і надання інформації про комп'ютерні інциденти, використання засобів, призначених для попередження, виявлення та ліквідації наслідків комп'ютерних атак і реагування на комп'ютерні інциденти; здійснювати правове регулювання діяльності Національного координаційного центру реагування на комп'ютерні інциденти; вносити пропозиції (рекомендації) для вдосконалення нормативно-правового регулювання.

До завдань Національного координаційного центру з комп'ютерних інцидентів віднесені забезпечення координації діяльності суб'єктів критичної інформаційної інфраструктури України з питань виявлення, попередження і ліквідації наслідків комп'ютерних атак і реагування на комп'ютерні інциденти. Передбачено також надання послуг у сфері виявлення, попередження та ліквідації наслідків комп'ютерних атак і реагування на комп'ютерні інциденти для фізичних осіб-підприємців і малого бізнесу, в тому числі для об'єктів, що не відносяться до критичної інформаційної інфраструктури.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. (у принципі 7 цифровізації "Цифровізація повинна супроводжуватися підвищенням рівня довіри і безпеки") [14] передбачає, що "інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя та прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі є, зокрема, передумовами одночасного цифрового розвитку та відповідного попередження, усунення та управління супутніми ризиками". Це аспект знайшов відображення у Плані заходів щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., а також враховано Кабінетом Міністрів України у 2021 р. в контексті розвитку цифрових інфраструктур, враховуючи розвиток національного сегмента мережі Інтернет.

16.12.2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив Порядок функціонування Національної телекомунікаційної мережі та Правила надання послуг, які надаються з використанням Національної телекомунікаційної мережі [15]. У Порядку функціонування Національної телекомунікаційної мережі зазначено, що "... 33. Взаємодія Національної телекомунікаційної мережі з телекомунікаційною мережею

загального користування здійснюється через шлюзи (граничні маршрутизатори), на яких створено комплексну систему захисту інформації відповідно до вимог законодавства у сфері захисту інформації, кіберзахисту та охорони державної таємниці. 34. Взаємодія Національної телекомунікаційної мережі з Інтернетом здійснюється через захищені вузли доступу до Інтернету, на яких створено комплексну систему захисту інформації відповідно до вимог законодавства у сфері захисту інформації, кіберзахисту та охорони державної таємниці” [15].

Відповідно до Закону України “Про основні засади кібербезпеки України” [1] Міністерство цифрової трансформації України за погодженням з Державною службою спеціального зв’язку та захисту інформації України та Службою безпеки України визначає порядок, технічні умови установки і експлуатації засобів, призначених для пошуку ознак комп’ютерних атак в мережах електрозв’язку, які використовуються для організації і захисту взаємодії об’єктів критичної інформаційної інфраструктури. Сюди відноситься інформація: що міститься в реєстрі значущих об’єктів критичної інформаційної інфраструктури України; про відсутність необхідності присвоєння об’єкту критичної інформаційної інфраструктури однієї з категорій критичності; про виключення об’єкта критичної інформаційної інфраструктури з реєстру об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, а також про зміну категорії, виходячи із категоризації об’єктів критичної інфраструктури; за підсумками проведення державного контролю у галузі забезпечення безпеки об’єктів критичної інформаційної інфраструктури про порушення вимог щодо забезпечення безпеки об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, в результаті якого створюються передумови виникнення комп’ютерних інцидентів; про комп’ютерні інциденти, які пов’язані з функціонуванням об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, включаючи дату, час, місце знаходження і/або географічне місце розташування об’єкта критичної інформаційної інфраструктури, на якому стався комп’ютерний інцидент; наявність причинно-наслідкового зв’язку між комп’ютерним інцидентом і комп’ютерною атакою; зв’язок з іншими комп’ютерними інцидентами (при наявності); склад технічних параметрів комп’ютерного інциденту; нас-

лідки комп’ютерного інциденту; у сфері виявлення, попередження та ліквідації наслідків комп’ютерних атак і реагування на комп’ютерні інциденти, що надається суб’єктами критичної інформаційної інфраструктури і іншими суб’єктами, в тому числі іноземними та міжнародними.

Поряд з тим, Кабінет Міністрів України також затвердив Порядок ведення Державного реєстру об’єктів критичної інформаційної інфраструктури України. Цей Реєстр формується і ведеться Державною службою спеціального зв’язку та захисту інформації України з метою обліку, зберігання і надання інформації в електронному та паперовому вигляді про об’єкти критичної інформаційної інфраструктури, що належать на законних підставах суб’єктам критичної інформаційної інфраструктури.

Інформація (відомості та/або дані), яка надається суб’єктами критичної інформаційної інфраструктури, відповідно до Порядку внесення об’єктів критичної інформаційної інфраструктури до державного реєстру об’єктів критичної інформаційної інфраструктури, його формування та забезпечення функціонування, у Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації України повинна бути актуальною, повною і достовірною.

Тут доцільно також відзначити про активне формування системи правового регулювання використання критичної інформаційної інфраструктури та забезпечення інформаційної безпеки з боку України. Інформаційні війни, які відбуваються сьогодні, включаючи гібридну війну Російської Федерації проти України, передбачають не тільки воєнні дії і/чи інформаційно-психологічні операції, а також проведення кібератак. З огляду на це, формування нормативної основи забезпечення кібербезпеки має бути засноване на чіткій та зрозумілій Стратегії [16, 17, 18, 19, 20]. З’ясовано, що у Стратегії воєнної безпеки України, прийнятої 25.03.2021 р. [21], станом на сьогодні відсутні підходи до забезпечення кібербезпеки як елемента протидії бойового застосування кібератак, і це є проблемою на думку фахівців. Поряд з тим, виходячи з аналізу теорії та практики за проблемою, необхідно також ґрунтовно доопрацювати положення чинного кримінального законодавства України в частині визначення відповідальності за заподіяння шкоди критичній інформаційній інфраструктурі України.

ВИСНОВКИ

Інформаційна інфраструктура – це частина інформаційної сфери, яка є складно організованою системою, створюваною та функціонуючою на засадах принципів і механізмів міжнародного та національного правового регулювання суспільних відносин.

Проблема забезпечення кібербезпеки вимагає вдосконалення правових, організаційних і технічних механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері. Сьогодні в Україні важливо забезпечити ефективне управління регіональними системами захисту інформації, а також безперервне і ефективне функціонування об'єктів інформаційної інфраструктури, особливо – критичної інфраструктури. Для того, щоб домогтися цих результатів на практиці, необхідно на перший план поставити реалізацію таких основних завдань, як розвиток кадрового потенціалу в галузі забезпечення кібер-

безпеки і розвиток національної галузі інформаційних технологій. Забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури України можливе шляхом: визначення об'єктів даної структури, вирішення проблем кібербезпеки об'єктів з дуже довгим життєвим циклом, розробки методики модернізації критичної інформаційної інфраструктури для кожної організації, технології та інформаційної структури, які є об'єктами критичної інформаційної інфраструктури. Потрібно систематизувати і удосконалити нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та органів виконавчої влади на основі виявлення і виокремлення тих положень, які не відповідають вимогам щодо забезпечення кібербезпеки інформаційних технологій у міжвідомчій взаємодії, виходячи із сучасних реалій сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Pro osnovni zasady kiberbezpeky Ukrainy [On the basic principles of cybersecurity of Ukraine] (Ukraine), 05.10.2017, No 2163-VIII. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (in Ukrainian)
[Про основні засади кібербезпеки України (Україна), 05.10.2017, № 2163-VIII. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>].
2. Hnatiuk, S. O., Riabiyi, M. O., & Liadovska, V. M. (2014). *Vyznachennia krytychnoi informatsiinoi infrastruktury ta yii zakhystu: analiz pidkhodiv* [Critical Information Infrastructure Definition and Protection - Approach Analysis]. *Zv'язok*, 4, 3–7 (in Ukrainian)
[Гнатюк, С. О., Рябий, М. О., & Лядовська, В. М. (2014). Визначення критичної інформаційної інфраструктури та її захисту: аналіз підходів. *Зв'язок*, 4, 3–7].
3. Hnatiuk, S. O., Sydorenko, V. M., & Duksenko, O. P. (2015). Suchasni pidkhody do vyavleniia ta identyfikatsii naibilsh vazhlyvykh ob'ektiv krytychnoi infrastruktury [Modern approaches to critical infrastructure objects detection and identification]. *Bezpeka informatsii*, 21(3), 269–275. doi: 10.18372/2225-5036.21.9690 (in Ukrainian)
[Гнатюк, С. О., Сидоренко, В. М., & Дуксенко, О. П. (2015). Сучасні підходи до виявлення та ідентифікації найбільш важливих об'єктів критичної інфраструктури. *Безпека інформації*, 21(3), 269–275. doi: 10.18372/2225-5036.21.9690].
4. Biriukov, D. S., & Kondratov, S. I. (2012). *Zakhyst krytychnoi infrastruktury: problemy ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini* [Critical infrastructure protection: problems and prospects of implementation in Ukraine]. Kyiv: NISD (in Ukrainian)
[Бірюков, Д. С., & Кондратов, С. І. (2012). *Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні*. Київ: НІСД].
5. Stratehiia rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Information society development strategy in Ukraine] (Ukraine), 15.03.2013, No 386-p. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (in Ukrainian)
[Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні (Україна), 15.03.2013, № 386-р. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>].

6. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii [About the National Informatization Program] (Ukraine), 04.02.1998, No 74/98-BP. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text> (in Ukrainian)
[Про Національну програму інформатизації (Україна), 04.02.1998, № 74/98-ВР. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text>].
7. Pro informatsiiu [About information] (Ukraine), 02.10.1992, No 2657- XII. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (in Ukrainian)
[Про інформацію (Україна), 02.10.1992, № 2657-XII. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>].
8. Poriadok formuvannia pereliku ob'iektiv krytychnoi informatsiinoi infrastruktury [The order of formation of the list of objects of critical information infrastructure] (Ukraine), 09.10.2020, No 943. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-п#Text> (in Ukrainian)
[Порядок формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (Україна), 09.10.2020, № 943. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-п#Text>].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] (Ukraine), 05.04.2001, No 2341-III. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian)
[Кримінальний кодекс України (Україна), 05.04.2001, № 2341-III. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>].
10. Pro Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky [About the National Cyber Security Coordination Center] (Ukraine), 07.06.2016, No 242/2016. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text> (in Ukrainian)
[Про Національний координаційний центр кібербезпеки (Україна), 07.06.2016, № 242/2016. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text>].
11. Zahalni vymohy do kiberzakhystu ob'iektiv krytychnoi infrastruktury [General requirements for cyber security of critical infrastructure] (Ukraine), 19.06.2019, No 518. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-п#n8> (in Ukrainian)
[Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури (Україна), 19.06.2019, № 518. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-п#n8>].
12. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [About the Security Service of Ukraine] (Ukraine), 25.03.1992, No 2229-XII. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (in Ukrainian)
[Про Службу безпеки України (Україна), 25.03.1992, № 2229-XII. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>].
13. Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy [About the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine] (Ukraine), 23.02.2006, No 3475-IV. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text> (in Ukrainian)
[Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України (Україна), 23.02.2006, № 3475-IV. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>].
14. Kontseptsiiia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky [The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020] (Ukraine), 17.01.2018, No 67-p. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-п#Text> (in Ukrainian)
[Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки (Україна), 17.01.2018, № 67-р. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-п#Text>].

15. Deiaki pytannia funktsionuvannia Natsionalnoi telekomunikatsiinoi merezhi [Some issues of functioning of the National Telecommunication Network] (Ukraine), 16.12.2020, No 1358. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1358-2020-п#Text> (in Ukrainian)
[Деякі питання функціонування Національної телекомунікаційної мережі (Україна), 16.12.2020, № 1358. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1358-2020-п#Text>].
16. Bakalinska, O., & Bakalynskyy, O. (2019). Pravove zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini [Legal support of cybersecurity in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 100–108. doi: [10.32849/2663-5313/2019.9.17](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.17) (in Ukrainian)
[Бакалінська, О., & Бакалинський, О. (2019). Правове забезпечення кібербезпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*, 9, 100–108. doi: [10.32849/2663-5313/2019.9.17](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.17)].
17. Malashko, O. Ye. (2020). *Administrativno-pravovi zasady zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v Ukraini u konteksti yevropeiskoi intehtatsii* [Administrative and legal bases of information security in Ukraine in the context of European integration] (Doctoral thesis); Lvivskiy universytet biznesu ta prava. Lviv (in Ukrainian)
[Малашко, О. Є. (2020). *Адміністративно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки в Україні у контексті європейської інтеграції* (Автореферат кандидатської дисертації); Львівський університет бізнесу та права. Львів].
18. Malashko, O. Ye., & Skrynkovskyy, R. M. (2020). Priorytetni napriamy udoskonalennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Priority areas for improving information security in Ukraine]. *Internauka. Seriya: Yurydychni nauky*, 6(28), 13–19 (in Ukrainian)
[Малашко, О. Є., & Скриньковський, Р. М. (2020). Пріоритетні напрями удосконалення інформаційної безпеки України. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*, 6(28), 13–19].
19. Skrynkovskyy, R. M., & Malashko, O. Ye. (2020). Strukturno-klasifikatsiina kharakterystyka zabezpechennia informatsiinoi bezpeky [Structural and classification characteristics of information security]. *Internauka. Seriya: Yurydychni nauky*, 7(29), 25–32 (in Ukrainian)
[Скриньковський, Р. М., & Малашко, О. Є. (2020). Структурно-класифікаційна характеристика забезпечення інформаційної безпеки. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*, 7(29), 25–32].
20. Tykhomyrov, O. O. (2014). *Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak funktsiia suchasnoi derzhavy* [Ensuring information security as a function of the modern state]. Kyiv: Lira (in Ukrainian)
[Тихомиров, О. О. (2014). *Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави*. Київ: Ліра].
21. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy "Voienna bezpeka – vseokhopliuiucha oborona" [Military Security Strategy of Ukraine "Military Security - Comprehensive Defense"] (Ukraine), 25.03.2021, No 121/2021. Retrieved March 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (in Ukrainian)
[Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона» (Україна), 25.03.2021, № 121/2021. Актуально на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>].

Kosovo-Serbia Negotiations

Rinor Rexhepi¹, Vigan Sahiti¹

¹ *Universum College*

St. Imzot Nikprelaj, Prishtina, 10000, Kosovo

DOI: [10.22178/pos.69-3](https://doi.org/10.22178/pos.69-3)

LCC Subject Category:
[HN50-995](#)

Received 16.03.2021
Accepted 28.04.2021
Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
rexhepirinor172@gmail.com

© 2021 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. Negotiations are forms of conversation, communication and bilateral or multilateral dialogue to resolve any kind of problem. Negotiations between Kosovo and Serbia are regional and global, as evidenced by the involvement of the EU and the US in these negotiations. The only way to finally resolve the problem between Kosovo and Serbia is dialogue. The purpose of the research is to analyse and measure Kosovo's opinion on resolving the problem with Serbia through dialogue and their opinion on Kosovo's representation in the talks and the agreement reached in Washington. The research was conducted through a questionnaire with structured questions, while a total of 470 respondents from all over Kosovo participated. Statistical analyses were analysed through the SPSS program, while qualitative ones through the inductive method. Based on the results, we see that demographic factors such as gender, age, and qualification affect the citizens of Kosovo's citizens to solve the problem with Serbia. Part of this research was also interviewing with experts on the Kosovo-Serbia dialogue. What we can recommend from this research is that dialogue should move from technical issues to political issues because the essence of this dialogue is political. The only way to its final solution is to reach an agreement that would include its resolution of all problems. The solution can be achieved through one of the possible scenarios in this paper in the theoretical and research part.

Keywords: negotiation; Kosovo-Serbia; representation; solution.

INTRODUCTION

On 17 February 2008, Kosovo declared its independence. Kosovo was declared a democratic republic based on separation of powers, control, and balance. Regulated by the constitution, Kosovo has four essential institutions: the President, the Government, Parliament, and the Constitutional Court. Kosovo's independence was declared in full compliance with the plan of Martti Ahtisaari, who had defined Kosovo as an independent and multi-ethnic state and consequently, the Constitution of Kosovo was built on the principles of this plan. According to the constitution, Kosovo is a state of Albanians and other communities, namely Bosnian Serbs, Turks, Roma, Ashkali, Egyptians and Gorani. The official languages in Kosovo are Albanian and Serbian.

From the first days, Kosovo's independence was recognised by many countries as the United States of America, Great Britain, Germany and Turkey. These were among the first recognitions, while nowadays, Kosovo officially counts a series of international recognitions. Since the declaration of

independence, a robust diplomatic battle has been taking place between Kosovo and Serbia, where the first party tries to secure as much recognition as possible. In contrast, the other party tries to prevent at any cost the internationalisation of the state Kosovo. This opposition of Serbia had the support of some countries supporting its policies, such as Russia and China, which claim that the declaration of independence of Kosovo was contrary to the United Nations Charter (UN Resolution 1244), and the Helsinki Final Act, consequently contrary to the principles of international law.

Serbia constantly opposes the citizenship of Kosovo, while on the other hand, Kosovo promotes its citizenship. Relations between the two countries were and remain strained to this day. Seeing the situation, the European Union organised negotiations between these two parties to find a standard solution.

In this paper, we will address the negotiations between Kosovo and Serbia. We will talk about the agreements reached since 2013, the challenges of

the dialogue and the difficulties that the implementation of the agreements has gone through.

Also, the involvement of the international community, led by the United States, in the negotiation process between Kosovo and Serbia will also be addressed. We will discuss possible scenarios and interpret the questionnaires conducted with citizens and interviews conducted with experts in the field.

Literature review

Negotiations are as old as the history of humanity itself. Negotiations are in the human nature of problem-solving; they are the fairest way to overcome various contradictions, inconsistencies or divergences. They approach solutions offered by different or opposing parties towards a compromise accepted by them and produces the most lasting agreement [1]. Negotiations are the best way to compromise. They are the mechanism for avoiding the deepening of problems, contradictions or conflicts; they are solutions that produce the most winners and the little losers. Negotiations are a product of the need to avoid tensions, contradictions, conflicts and wars [1]. In case of disagreement, there should be an agreement that all avenues lead to negotiations. Negotiations, in this case, are the best possible solution and brings the most reconciliation and results between the parties peacefully.

Negotiations stem from the need for peace and produce peace. They need to solve any problem between the parties through talks, exchanging ideas, to give proposals, and to promote bilateral or multilateral dialogue [1]. This need and necessity are also proven in the case of negotiations between Kosovo and Serbia.

The dialogue between Kosovo and Serbia has its origins in the UN General Assembly resolution (64/298), adopted in 2010. This resolution approved the ICJ opinion on the declaration of Kosovo's independence by its international law. In this resolution, the UN General Assembly called on the EU to initiate a dialogue between Kosovo and Serbia. Both the UN and the EU thought that dialogue should resolve the problems between Kosovo and Serbia [11].

Talks between Kosovo and Serbia on the normalisation of relations began in 2011; the European Union mediated these talks. The initial purpose of the Kosovo-Serbia dialogue was to resolve all

outstanding issues between the two countries and potentially result in a legally binding agreement, which would end the protracted conflict by normalising relations between the two countries [5]. From the progress of the Belgrade-Pristina dialogue facilitated by the European Union [17], they have shown a more favourable climate for promoting tolerance and diversity between communities and between Kosovo Albanians and Kosovo Serbs [16].

The first political agreement between the two countries was reached in April 2013. This 15-point agreement, for the most part, addresses the integration of the Serb community, especially the northern municipalities, through the association/community of Serb-majority municipalities, which according to the agreement, has full powers in many areas [13].

This agreement was considered the starting point of a long process of normalising relations between Kosovo and Serbia [3]. The 1 April 2013 Agreement on Principles Governing the Normalisation of Relations provides a solution to the conflict over the governance of Northern Kosovo. However, some agreement elements, such as establishing an Association of Serb-majority Municipalities in Kosovo, have not yet been implemented completely [4]. This agreement is seen by all parties involved as the primary outcome and culmination of this negotiation process in Brussels [9].

The main points of this agreement are [18]:

- establishment of an Association / Community of Serb-majority municipalities in Kosovo;
- the Association / Community will have complete oversight in the areas of economic development, education, health, urban and rural planning;
- in Kosovo, there will be the police force, called the Kosovo Police;
- all police in Northern Kosovo will be integrated into the Kosovo Police framework;
- salaries will be only from KP;
- there will be a Regional Police Commander for the four northern Serb-majority municipalities (North Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok and Leposavic);
- the commander of this region will be a Kosovo Serb nominated by the Ministry of Internal Affairs from the list provided by the four mayors on behalf of the Community / Association;

- the composition of the KP in the north will reflect the ethnic composition of the population of the four municipalities (there will be another Regional Commander for the municipalities of South Mitrovica, Skënderaj and Vushtrri);
- the regional commander of the four northern municipalities will cooperate with other regional commanders;
- judicial authorities will be integrated and operate within the legal framework of Kosovo;
- an agreement that neither side will block, or encourage others to block, the other side's progress on the respective paths to the EU.

After reaching an agreement, the parties came up with various claims about its content. The Kosovo side claimed that the association of Serb-majority municipalities would have the competencies of an NGO, while the Serbian side stated that the association would have executive powers. The clash between the two sides over the competencies of the association provoked internal reactions in Kosovo politics. The Kosovar opposition strongly opposed this agreement, calling it harmful, which would create instability in Kosovo's functioning.

The implementation plan of the Brussels Agreement had foreseen deadlines that were not respected and the need for further political dialogue for the implementation of the same. Political developments in Kosovo and Serbia, the 2014 European Parliament elections, brought a new EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, Ms Federica Mogherini, and a new attempt to resume dialogue. During 2015, under the chairmanship of the two former prime ministers of the two countries, Isa Mustafa and Aleksandar Vucic, Kosovo and Serbia had reached a block of agreements, deriving from the 19 April agreement [14]. The agreements that emerged from these meetings were different, such as the Agreement on Justice and the Judiciary, the agreement on the dissolution of the so-called 'Civil Protection', the agreement on the mutual recognition of vehicle insurance policies, Agreement on General Principles / Key Elements of the Association / Association of Serb Majority Municipalities, Conclusions on the implementation of the Energy Agreement of the year 2013, as well as the Telecommunications Action Plan [18].

The dialogue, in general, suffered major blows, especially with the engagement of Serbian diplomacy against the recognition of the state of Kosovo or its membership in international

organisations such as UNESCO and INTERPOL, as well as the wall built on the Mitrovica bridge at a time when the opening of this bridge was expected. Also, the reactivation of international arrests by Serbia against citizens and senior officials of Kosovo strained relations between the two parties, leading to the suspension of dialogue by Kosovo [14]. The situation calmed down with the EU intervention, but it did not continue this trend for very long. The tense situation between the parties failed to calm down parties in March 2017, the Assembly of the Republic of Kosovo adopted a resolution requesting the suspension of the dialogue process until the release of the current Prime Minister of Kosovo, Mr Ramush Haradinaj, who was detained in France based on an arrest warrant issued by Serbia [15].

The period 2017-2018 has been full of tensions and incidents in bilateral relations between Kosovo and Serbia. However, all these challenges did not diminish the EU's commitment to encouraging both sides to return to continue the process of normalising relations between them [20]. The meetings in Brussels resumed on 3 July 2017, when the Presidents of Kosovo and Serbia, Hashim Thaçi and Aleksandar Vučić, met to agree that the dialogue should enter a new phase where more serious issues would be discussed and to move towards the conclusion of this process [6]. The parties returned to the table after the invitation of the EU to continue this process on 26 and 27 February 2018, where they discussed the implementation of agreements reached such as the agreement on freedom of movement, integrated border management, an association of municipalities with a Serb majority, justice, energy, and the Mitrovica bridge. The parties agreed to continue these meetings the following month. They also agreed that there would be no statement of their own after this meeting, but only an official statement of the EU on the progress of this process [7].

The culmination of the aggravation of reports until the disconnection of almost any communication occurred after Kosovo imposed a 100% tariff on products imported from Serbia and Bosnia and Herzegovina on 21 November 2018. This tariff was set in response to the institutions of the Republic of Kosovo to Serbia's aggressive campaign to block Kosovo's membership in INTERPOL, as well as the latter's campaign to withdraw recognition of Kosovo [14] from the imposition of the tax occurred the severance of dialogue between the two countries. The question arose that the EU representative Mogherini had allowed discussing the

issue of redefining the territories and some other issues contrary to Kosovo's will.

The Brussels Dialogue has neither contributed to the strengthening of Kosovo's statehood from within nor to its consolidation from outside. The Republic of Kosovo continues to have difficulties in controlling and exercising sovereignty throughout its territory. In contrast, in the international arena, Kosovo continues to be blocked by Serbia in its efforts to join international organisations [17].

The direct involvement was formalised after the appointment of Matthew Palmer by the US State Department as Special Representative for the Balkans in August 2019 and the appointment of Richard Grenell as Special Envoy of the US President for reaching a peace agreement between the two countries. At the beginning of 2020, Kosovo and Serbia, under the direct mediation of the United States and Richard Grenell, had signed a series of new agreements in the form of letters of intent regarding the airline, railway and highway connecting two places. These agreements were proclaimed as an opportunity to continue the dialogue process towards reaching a final agreement based on the economic development model [14].

The government led by Prime Minister A. Kurti, formed in February 2020, formally expressed 'in favour of continuing the process, had refused the total abolition of the 100% tariff, without establishing reciprocity, contrary to what was required inconsistently and persistently from the top American officials, who were involved in this process.

Although the tariff was partially removed by a decision taken by the government on 20 March, this was assessed as insufficient by US officials, who even practically took the burden of concluding the dialogue process. The latter's request for complete and unconditional abolition of the tariff was ignored since, on 31 March, the incumbent government had decided to replace the tariff with reciprocity to Serbia. However, the government's decision to abolish the 100% tariff was supported by most EU countries and EU officials themselves [14].

With the coming to power of the Hoti government [A. Hoti], in the summer of 2020, the dialogue continued but was characterised by problems because there were troubles in opening the topic of the association. Currently, the dialogue process between Kosovo and Serbia is blocked.

Paradoxically, with the EU calls for constructive cooperation in the spirit of normalising relations, the two sides have only deepened the differences between them [2]. Although the dialogue remains suspended, there is no initiative to build a political consensus in Kosovo with this other type. 100% tariff, reciprocity, red lines and different attitude in the system community in this process are some elements that have influenced the political party not to reach a broader consensus on all other types related to the dialogue process [14].

In 2020, Kosovo with Prime Minister A. Hoti and Serbia with President A. Vucic had signed an agreement in the White House in the reception of US President Donald Trump. The agreement on the normalisation and international economic enterprise of Kosovo and Serbia is made as a move towards the normalisation of another average system. The main points that do not make me the implementation and skills for the construction of highways Belgrade - Pristina. Both sides must implement the Belgrade-Pristina railway agreement. The agreement also addresses the provision of finance to support loans required for small and medium-sized enterprises.

Part of this agreement is:

- entire international presence in Belgrade of the US International Corporation for Financial Development;
- operationalisation of the facility at the Merdare joint border crossing point;
- involvement of both parties in the "mini-Schengen area", announced by Serbia, Albania and Northern Macedonia in October 2019;
- mutual recognition of diplomas and professional certificates;
- agreement of both parties to work with the Department of Energy of the US and other US Government entities in a feasibility study to share Lake Ujman as a safe supplier of water and energy.

Both sides have also pledged to multiply their energy sources. An essential point in this agreement for the geopolitical and economic interests of the US is also the commitment of both parties to ban the use of 5G devices, provided by incredible vendors, in their communication networks [10]. Also, an essential part of this meeting was the recognition of Kosovo by Israel.

The peculiarity of this agreement is that the negotiating parties have not signed an agreement with each other, but both separately with the US. This

agreement also proves the significant role that the United States can play in the future in improving relations between Kosovo and Serbia and reaching a final reconciliation agreement.

Possible options to reach an agreement

As the parties consider the potential for an agreement, the three options presented below are likely to be possible options to reach an agreement without harming the negotiating parties.

Option one: Develop trade for recognition. Some hope that a combination of pressure, billions in development aid and investment for Serbia, along with the security of rapid EU membership, could lead to its recognition of Kosovo without significant concessions from Pristina [19]. Many opinions and forecasts have been given regarding the development of trade for recognition, but which are hesitant because if investments are made possible in Serbia and its membership in the EU can give wrong results and bring stalemate in developments. Twenty-seven countries must agree on EU membership. This is not a guarantee that can be used for Serbia, also when we know the situation of Serbia, which is not yet at that level to adapt to the level and conditions of the EU. However, "this scenario also raises the question (potentially important under the other options as well) of what would happen if Serbia became a member of the EU before Kosovo. Since any of the EU member states could block the admission of an applicant, if Serbia joins first, it would be able to climb the ladder before Pristina follows suit" [19].

Second option: Autonomy. A second compromise option would be modelled after other European countries approached minority grievances by giving them self-government in autonomous territories [8]. Through the second option, both countries Kosovo and Serbia, should give some autonomy to minorities within their territory. Kosovo has an issue with the association of municipalities. Thus, under this option, a Serb district comprising ten Serb-majority municipalities would have its constitution, assembly, police force, court, and funding source. Pristina would only deal with defence, foreign affairs, monetary policy and some law enforcement. The Presevo Valley would receive the same, or a similar set, of autonomous rights. In both countries, the autonomous district can also play a role in relations with the other state. The Serb entity receives Serbia and the Albanian entity from Kosovo [19].

Third option: Border modification (redefining). The third option for reaching a political solution between Pristina and Belgrade involves reciprocal border modifications, otherwise known as land swaps. Despite strong opposition from within the EU, supporters have for years argued that a territorial exchange could be vital to unblocking the Kosovo-Serbia dispute [12]. An enforceable agreement would integrate border changes into a comprehensive agreement, including mutual recognition, paving the way for Kosovo's membership in the UN and potentially opening the door to NATO and EU membership for Pristina, as well as Belgrade's EU membership.

Perhaps with the greatest possible attraction for both parties, an exchange would allow each to claim victory [19]. The people of Kosovo broadly welcome the redefinition of territories but often arouses fear among Serbs. The international community, led by Germany, does not see it as a good thing for geopolitical and regional reasons, which could lead to the destabilisation of Bosnia and Herzegovina. This may be the best possible option that is most supported, but that may not be resolved for use, but that the anticipated expectations are the continuation of the status quo in the future. Kosovo can make concessions only without the will of its people in other ways and solutions. Serbia is also aware that it refuses to give up Kosovo. So, the international community's involvement led by the US is seen as the most facilitating option for the final settlement between the two countries.

Methodology

The research belongs to the qualitative and quantitative type. The data were collected through a questionnaire distributed in Google Forms, while in the interviews, experts in the field of politics and diplomacy were interviewed.

A total of 470 respondents were included in the research, while their age, gender and qualification are according to a random sample. The age groups are from 18 to 65 years old. Participants were 58.9% male, while 41.1% female, while their qualification is from primary school to doctoral education. Dominant are the respondents with bachelor and master qualifications. The research lasted one calendar month. Initially, the data were coded in the program in SPSS (version 25). Questionnaire analyses were performed through descriptive statistical parameters (mean, standard deviation and

their distribution). At the same time, the hypotheses were confirmed through ANOVA One and Two way and Independent Sample t-test. The independent variables are age group, gender and qualification. In contrast, the dependent variables are their opinion on the solution of the problem with Serbia through dialogue, the representation of Kosovo in the dialogue, and the citizens' opinion on the agreement in Washington.

The purpose of the research is to analyse the opinion of the citizens of Kosovo to the progress of the Kosovo-Serbia dialogue, to accurately measure the opinion of citizens on solving the problem through dialogue, Kosovo's representation in dialogue, and citizens' opinion on the Kosovo-Serbia agreement which is arrived in Washington. The research also includes interviews with experts on the Kosovo-Serbia dialogue process. We received their views on the US involvement in the dialogue, the development of the dialogue so far, and their opinion on the final epilogue of the dialogue.

Hypotheses

H01. There are significant differences between the age groups of citizens and their opinion on solving the problem between Kosovo and Serbia.

H02. There are significant differences between the level of education of citizens and their opinion on Kosovo's representation in dialogue with Serbia.

H03. There are significant gender differences in their opinion on dialogue and Kosovo's representation in dialogue.

RESULTS AND DISCUSSION

A total of 470 respondents participated in the research, while 129 of them belong to the age group 18-25 years or 27.4%, 201 age group 26-35 years, 77 age group 36-44 years, then 40 respondents age group 45-54 years and 18 respondents of age group 55-65 years. Males are a total of 277 respondents, and 193 of the females. With primary education are two respondents or 0.4%, 99 are with secondary education or 21.1%, 223 respondents with bachelor education or 47.4%, 127 with master or 27%, 15 are with PhD qualification and four respondents with other qualifications as courses.

Over 67% of respondents think that the problems between Kosovo and Serbia should be resolved through dialogue.

Table 1 – Demographic results

Age	N	%
18 - 25 years old	129	27.4
26 - 35	201	42.8
36 - 44	77	16.4
45 - 54	40	8.5
55 - 65	18	3.8
N/a	5	1.1
Sex	N	%
Male	277	58.9
Female	193	41.1
Level of education	N	%
Elementary school	2	0.4
high school	99	21.1
Bachelor	223	47.4
Master	127	27.0
PhD	15	3.2
Other (Professional course)	4	0.9

In comparison, 16.2% have a negative opinion that this does not happen in the form of dialogue, and over 16% said they do not know. Only 7% of respondents think that Kosovo has been well represented in the dialogue with Serbia so far; 47% say that this has happened on average. In comparison, 44.5% say that there has been no excellent representation, and 1.5% do not know. Of the party that did not adhere to the agreement between Kosovo and Serbia, about 73% think that Serbia is the one that does not respond to the dialogue, 2.6% say that this is happening because of Kosovo, 8.5% do not know, and 15.5% of both parties together.

Table 2 – Opinion of the surveyed citizens regarding the Kosovo-Serbia dialogue

Do you think that dialogue will solve the problems between Kosovo and Serbia?	N	%
Yes	317	67.4
No	76	16.2
I don't know	77	16.4
Do you think that Kosovo has been well represented in the dialogue with Serbia so far?	N	%
Yes	33	7.0
Average	221	47.0
No	209	44.5

I don't know	7	1.5
Which party do you think has not adhered to the agreements reached in the talks?	N	%
Kosovo	12	2.6
I don't know	40	8.5
Serbia	345	73.4
Both of them	73	15.5

Over 90% of Kosovo citizens think that in case of non-implementation of the agreements reached, Kosovo should use protectionist measures such as taxes or reciprocity with Serbia. In comparison, 3.8% have the opposite opinion, while 5.1% say they do not know. Over 50% of citizens think that the United States of America should be a mediator in the dialogue between Kosovo and Serbia, 38% say that both together, 4.7% the European Union, 2.8% neither and 1.1% say they do not know. Over 40% of Kosovo citizens see the agreement in Washington at an excellent average level, 8.5% good, while over 35% say that this is a bad deal for Kosovo, while 13% said they do not know. As an epilogue of the Kosovo-Serbia dialogue, over 36% see the redefinition of borders. In comparison, 26.8% Reciprocity in the rights of Albanians in Serbia with Serbs in Kosovo. In comparison, 21.3% say they do not know, 9.6% the association of municipalities, 5.1% the continuation of status quo, while others have very low percentages.

Table 3 – Citizens' opinion on the future of the Kosovo-Serbia dialogue

In case of non-implementation of the agreements reached in the dialogue, should Kosovo use protectionist measures (taxes, reciprocity) against Serbia?	N	%
Yes	428	91.1
No	18	3.8
I don't know	24	5.1
Who do you think should be the mediator in the Kosovo-Serbia dialogue?	N	%
Neither	13	2.8
European union	22	4.7
I don't know	5	1.1
United States	250	53.2
Both together	180	38.3

How do you see the agreement reached in Washington between Kosovo and Serbia by the Trump administration?	N	%
Good	40	8.5
Moderately good	203	43.2
Bad	166	35.3
I don't know	61	13.0
Which of the following scenarios do you think will be the epilogue of the Kosovo-Serbia dialogue?	N	%
Association of Serb-majority municipalities	45	9,6
So far, there have been no negotiations (dialogue) but only fulfilled the wishes of Serbia.	1	0,2
The agreement imposed by the EU / US with bitter compromises for both parties!	1	0,2
Normalisation agreement.	1	0,2
Final recognition by Serbia	1	0,2
Mutual recognition	2	0,4
Reciprocity of rights of Albanians in Serbia with Serbs in Kosovo	126	26.8
They are redefining the borders (the Albanian part of Presevo, Bujanovac and Medvedja to join Kosovo and the Serbian part of Leposavic, Zvecan and Zubin Potok to join Serbia.	165	36,1
Continuation of the status quo	24	5,1
It is difficult to give an opinion as the negotiations have been very unfavourable for Kosovo, and the other side has been advantageous.	1	0,2
I don't know	100	21,3
It depends on the empowerment of the Far East and Russia and the US bypassing us	1	0,2
I do not know what will happen! Redefining boundaries would be the permanent solution	1	0,2
Only in favour of Serbia	1	0,2

Verification of hypotheses

H01. There are significant differences between the age groups of citizens and their opinion on solving the problem between Kosovo and Serbia.

We have used the ANOVA One Way test to confirm the above hypothesis, where the independent variable is the age group. In contrast, the dependent variable is the opinion of the citizens on solving problems with Serbia through dialogue.

Table 4 – Do you think that the problems between Kosovo and Serbia will be solved through dialogue? (Descriptive)

Year	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
18-25	129	1.67	0.832	0.073	1.52	1.81	1	3
26 - 35	201	1.42	0.725	0.051	1.32	1.52	1	3
36 - 44	77	1.47	0.771	0.088	1.29	1.64	1	3
45 - 54	40	1.28	0.599	0.095	1.08	1.47	1	3
55 - 65	18	1.61	0.778	0.183	1.22	2.00	1	3
Total	465	1.49	0.763	0.035	1.42	1.56	1	3

Based on the above results, we see that in the age group 15-25 are 129 respondents with an average of their opinion 1.67 (which is between Yes and No), while the age group 26-35 has an average of 1.42, the 36-44 age group has an average of 1.47, the 45-54 age group has an average of 1.28, and the 55-65 age group has an average of 1.61.

Table 5 – Do you think that the problems between Kosovo and Serbia will be solved through dialogue? (ANOVA)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7.081	4	1.770	3.094	0.016
Within Groups	263.143	460	0.572		
Total	270.224	464			

The results of the ANOVA test show that we have a degree of freedom DF=460, square means of

1.770, the test of statistical significance $F=3.094$, and $p\text{-value} = 0.016$, which is significant at 0.05% of the level of reliability.

In this case, we say that statistically, age is a factor that influences the opinion of citizens on solving the problem with Serbia through dialogue. Those who are older have a more positive level towards problem-solving through dialogue, while a similarity has the age groups 26-35 and 36-44 years.

So, we accept the hypothesis and say that there are significant differences between the age groups of citizens and their opinion on solving the problem between Kosovo and Serbia, $p\text{-value} < 0.05\%$.

H02. There are significant differences between the level of education of citizens and their opinion on Kosovo's representation in dialogue with Serbia.

We used the ANOVA One Way test to confirm the above hypothesis, where the independent variable is education. At the same time, the dependent one is the opinion of the citizens on solving the problem with Serbia through dialogue.

Table 6 – Do you think that through dialogue, the problems between Kosovo and Serbia will be solved (Descriptive)

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
Elementary school	2	2.50	0.707	0.500	-3.85	8.85	2	3
Hight School	99	1.60	0.768	0.077	1.44	1.75	1	3
Bachelor	223	1.60	0.826	0.055	1.49	1.71	1	3
Master	127	1.22	0.548	0.049	1.12	1.32	1	3
PhD	15	1.20	0.561	0.145	0.89	1.51	1	3
Others (professional course)	4	1.75	0.957	0.479	0.23	3.27	1	3
Total	470	1.49	0.761	0.035	1.42	1.56	1	3

The above results show that respondents with primary qualification have an opinion much farther from other groups with an average of 2.50. Respondents with secondary qualification have an average of their opinion of 1.60. Respondents with bachelor qualifications have an opinion on

solving the problem with an average of 1.60; master has an average of 1.22, PhD 1.20, and those with other qualification have an average of 1.75.

Table 7 – Do you think that the problems between Kosovo and Serbia will be solved through dialogue? (ANOVA)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	16.652	5	3.330	6.065	0.000
Within Groups	254.795	464	0.549		
Total	271.447	469			

The results of the ANOVA test show that we have a degree of freedom $DF=469$, average in squares of 3,330, test $F=6.065$ and $p\text{-value} = 0.000$, which is significant at 0.01% of the level of reliability. In this case, we say that the respondents with master and PhD qualification have a more approximate

opinion, while the difference lies in the other groups. So, we accept the hypothesis and say that there are significant differences between the level of education of citizens and their opinion on the representation of Kosovo in dialogue with Serbia $p\text{-value} < 0.01\%$.

H03. There are significant gender differences in their opinion on resolving dialogue and Kosovo's representation in dialogue.

To confirm the above hypothesis, we used the Independent Sample T-test. At the same time, the independent variable is gender, and the dependent variables are the opinion of citizens on solving problems with Serbia through dialogue and their opinion on Kosovo's representation in dialogue with Serbia.

Table 8 – Do you think that the problems between Kosovo and Serbia will be solved through dialogue? (Group Statistics)

	Gender	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Do you think that through dialogue, the problems between Kosovo and Serbia will be solved?	Male	277	1.44	0.702	0.042
	Female	193	1.56	0.834	0.060
Do you think that Kosovo has been well represented in the dialogue with Serbia until now?	Male	277	2.28	0.608	0.037
	Female	193	2.58	0.650	0.047

The above results show that in their opinion on the resolution of the dialogue with Serbia, men have an average of 1.44 and a standard deviation

of 0.70, while women 1.56 and a standard deviation of 0.83.

Table 9 – Do you think that the problems between Kosovo and Serbia will be solved through dialogue? (Independent Samples Test)

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Do you think that through dialogue, the problems between Kosovo and Serbia will be solved?	Equal variances assumed	17.390	0.000	-1.798	468	0.073	-0.128	0.071	-0.268	0.012
	Equal variances not assumed			-1.744	366.499	0.082	-0.128	0.073	-0.272	0.016
Do you think that Kosovo has been well represented in the dialogue with Serbia until now?	Equal variances assumed	3.083	0.080	-5.094	468	0.000	-0.299	0.059	-0.414	-0.183
	Equal variances not assumed			-5.034	395.467	0.000	-0.299	0.059	-0.415	-0.182

In their opinion on the representation of Kosovo in the dialogue, we see that men have an average of 2.28 and a standard deviation of 0.60, and women have an average of 2.58 and a standard deviation of 0.65.

The above results show that in the opinion of citizens on problem-solving through dialogue, we have the test $F=17.390$, degree of freedom $DF=366.49$. $P\text{-value}=0.082$ above the level of credibility of 0.05%. We say that we do not have Significant gender differences in terms of their opinion on solving the problem with Serbia through dialogue. In contrast, in their opinion on

the representation of Kosovo, we see that we have test $F=3.083$, degree of freedom of 395.46 and $p\text{-wave}=0.000$, which is significant at 0.01% reliability. In the first case, both genders have a similar opinion, both men and women, while in the second case in representation, women have a more negative opinion than men.

In this case, we partially accept the hypothesis and say that there are significant gender differences in their opinion on Kosovo's representation in dialogue. Still, there are no significant gender differences to problem-solving with Serbia through dialogue.

Table 12 – Interviews with experts for negotiations Kosovo-Serbia

Category	Preliminary interpretation	Text
1. How do you see the US involvement in the Kosovo-Serbia dialogue?	According to the interviewees, the US has been involved in the dialogue since the Rambouillet Talks, the Vienna Talks on the settlement of the final status and the Brussels Talks. The involvement of the US in these talks will give clarity to the dialogue and another pace, and this will happen in coordination with the EU and accelerate the achievement of a final agreement by resolving the problems between Kosovo and Serbia. US participation in the dialogue means to support and security for Kosovo. The US has left open any possibility and possible scenario that the parties agree to be the final solution.	<p>AK. The US has been fully involved in the Kosovo-Serbia talks before. The role and involvement of the United States have been crucial in the Rambouillet, Vienna and, most recently, Brussels talks. In the last two or three years, we have seen no change of format or a shift in the talks from Brussels to Washington. Still, a change of course towards resolving the remaining problems between Kosovo and Serbia after Kosovo declares independence. If until two or three years ago, the only option in the talks was a multiethnic Kosovo and the accommodation of the Serb minority in Kosovo, now at least Washington and any European country have left open the possibility of exchanging territory between Kosovo and Serbia. To finally resolve the problems between Albanians and Serbs and Serbia to get rid of this problem and get a visa for the complicated EU accession process and its secession from Russian influence. Some European countries did not agree with this new American strategy. Still, especially Germany, therefore, came the US insistence on a meeting in Washington to unlock the talks and convince the parties for a final solution to the Kosovo problems -Serbi. Of course, in public, this seemed like a US reawakening. But the truth is that the US has once again been the actual creator of talks and agreements like in Rambouillet, Vienna and Brussels.</p> <p>DA. US involvement in the Kosovo-Serbia dialogue would give the dialogue clarity, deeper cooperation between the mediating parties (US-EU), US determination for a long-term dialogue framework. In this context, a comprehensive agreement between Kosovo and Serbia will be</p>

Category	Preliminary interpretation	Text
		<p>accelerated, with the final goal of mutual recognition.</p> <p>VY. US involvement in the Kosovo-Serbia dialogue has been good news for the region and especially for Kosovo. Given Kosovo's long-term alliance with the United States, their involvement in the dialogue implies strong support for Kosovo and our sovereignty. But it is also suitable for the region as the US is the guarantor of regional peace and stability. At the same time, without their economic and diplomatic power, there is no other party that can then manage to impose the implementation of the agreement between Kosovo and Serbia. However, the unilateral and sometimes exclusionary leadership of White House envoy Richard Grenell has caused great confusion in Kosovo and the EU.</p>
<p>2. How do you see the development of the Kosovo-Serbia dialogue until now?</p>	<p>Respondents think that these talks have had some minor successes but are essentially failed because both parties did not enter these talks in complete seriousness. As a result, the talks themselves did not meet their expectations, leaving much uncertainty for their future. In general, in this dialogue, the parties have dealt with technical issues bypassing the essence of the problem, which is political, even the political agreements that have been reached have not been implemented due to dissatisfaction and controversy between the parties, a concrete example is an agreement on the association of majority municipalities Serbian.</p>	<p>AK. These talks were initially destined to fail. I say so by looking at and analysing the direction they took. Both sides did not enter these talks with due seriousness; both sides have agreed to negotiate only because this has been requested by the international community, namely the US. Given this (and this has been the case), the talks have not touched at all (at least not yet) the real problems that Kosovo and Serbia have, without the solution of which there can be no final solution, there can be no lasting peace, there can be no mutual recognition, and consequently, there can be no full integration into international mechanisms, especially not in the EU.</p> <p>DA. So far, there have been minor successes. However, the development and conclusion of the dialogue require a more precise and in-depth clarification of the content. We can say that so far, in a symbolic form, the dialogue has not even completed the elementary level because there is a lot of uncertainty about the future of both countries.</p> <p>VY. The Normalisation Dialogue held in Brussels has reached its limits, and there have been significant problems. The major problem is that it has been a dialogue that has dealt with 'technical' issues and focused on various agreements on various issues, thus avoiding the core of the political problem. Therefore, in this area, we have had more complex arrangements which have caused harm (like the one to the Association of Municipalities) without bringing any benefit and progress in the relations between the two countries.</p>

Category	Preliminary interpretation	Text
3. What do you think will be the final epilogue of the talks?	<p>The parties have different opinions regarding the final epilogue. Some think the final solution will be to redefine the borders between Kosovo and Serbia. And that this redefinition of borders would create a permanent and lasting solution between the parties. Another solution is to implement the association of Serb-majority municipalities, but the question will be about the type of competencies that this association will have. Another dilemma that the interviewees have is whether there will be reciprocal recognition after establishing the association. To recognise Kosovo, Serbia must make constitutional changes because Kosovo is a territorial part of Serbia within its constitution. In this regard, the EU, during the integration process, should put pressure on the Serbian state to change the constitution because no state can join the EU if there is a territorial dispute with a neighbouring state.</p>	<p>AK. The final epilogue? With this flow of negotiations, with this approach of the parties to the negotiations, with this way of treating the parties by the international factors involved, there will be no epilogue at all! The talks will be endless! Many agreements can be written and signed! They can force Kosovo for other compromises, such as association without or with competencies, special autonomy for the north of Kosovo, or where I know what, but there will be no solution. There will be no final agreement; recognition of Kosovo by Serbia there will not be.</p> <p>Things would change radically if the parties, both Kosovo and Serbia, with the proper seriousness raise in talks the real problems they have between them, and they are the Serb-majority north of Kosovo and Albanian-majority Eastern Kosovo. Kosovo must insist at all costs that whatever Serbia wants for the Serbs in the north, it must do for the Albanians in Presevo, Bujanovac and Medvedja. Kosovo should insist that no other standards be used for Serbs than for Albanians, i.e. great privileges for Serbs in Kosovo and oppression and discrimination against Albanians in Serbia. This way of dealing with problems logically and inevitably would redefine Kosovo and Serbia's borders. Naturally, we would go towards the final solution of the problems between Kosovo and Serbia, respectively, the centuries-old Albanian-Serbian problem. I am not saying that this path is easy, but it is the only one.</p> <p>DA. I believe that there will be mutual recognition. Still, there should be constitutional changes in Serbia, and the EU will put pressure on them because a country can not be a member of the EU, which in the constitution has a place/territory it does not control.</p> <p>VY. As the 'stars' are currently listed, the epilogue is most likely to be the association of Serb-majority municipalities. It is questionable what the community's competencies will be and what it will look like in the end. But the biggest question is whether Serbia will recognise Kosovo with this. There will be no agreement if there is no recognition because the Kosovar side is neither interested nor in need of an agreement that does not bring recognition. The issue is what Serbia wants in exchange for recognition. Suppose we remove the exchange of territory from the table. In that case, the only possible combination is the</p>

Category	Preliminary interpretation	Text
		community with regional integration (Mini Schengen) that will make Belgrade the regional capital. In this way, Serbia will adopt a kind of autonomy for the Serbs in Kosovo, do these avoid the borders of the Serbs in Serbia entirely, there in the Republika Srpska in Bosnia and the Serbs in Kosovo. And that will be enough for Serbia to recognise Kosovo's independence. On the other hand, by completely removing the borders between them, the Albanians will organise the 'Albanosphere' unhindered and with significant economic, political, social and cultural potential.

Final interpretation of interviews

Topic 1. Involvement of the USA in the Kosovo-Serbia dialogue. Since the time of Rambouillet, the US has been involved in the Kosovo-Serbia dialogue, the final status negotiations in Vienna, the Brussels dialogue, and the Washington meeting. In all these negotiations, the US has played a vital role. It is the main economic and diplomatic power, which can help reach a final solution between the parties and be the guarantor of the agreement's implementation. The US has left open the possibility of any agreement the parties agree on, each of the possible scenarios outlined above. The novelty in these talks is precisely the opening of new alternatives for reaching an agreement, including the option of redefining the borders of both parties. The United States' involvement in the dialogue brings Kosovo more security (because the United States has been the primary supporter of Kosovo's independence) and can accelerate negotiations, positively affecting a final agreement. For the US, the Balkans is an area of particular interest, and therefore they will contribute to these talks to create stability in the Western Balkans.

Topic 2. Kosovo-Serbia dialogue until now. Although there have been some minor successes in this dialogue, in essence, this dialogue cannot be considered successful for several reasons. First, the parties were forced to enter into a dialogue against their will, as a result of which there was no sincere attempt by the parties to reconcile their positions. The other reason is that the parties have run away from hot, substantive issues, dealing with secondary issues. So, the parties are engaged in technical talks, avoiding political ones, which are also the core of the dispute. But even those technical level agreements and the few political

level agreements (association of Serb-majority municipalities) that have been reached have not been fully or completely implemented. So, due to these factors, negotiations have stalled with no improvement in relations between the two countries. Thus, the Kosovo-Serbia negotiations must be oriented towards political problems to reach an agreement that is final and acceptable to both parties.

Topic 3. The final epilogue of the agreement. As the dialogue has developed so far, it is difficult to reach an agreement that would finally solve the problem between the two countries. But with US involvement, the dialogue could take a different turn. Since the US is more open to accepting any agreement acceptable to both parties, the parties can also negotiate other options for reaching a final agreement. Three main options can be seen as an epilogue to the final agreement:

1. Redefining the borders between Kosovo and Serbia, where the Albanian part of Presevo, Bujanovac and Medvedja join Kosovo; and the Serb part of Leposavic, Zvecan and Zubin Potok to join Serbia, and to remove the restrictions imposed by the Kosovo constitution from the Ahtisaari Package
2. Remaining existing borders but establishing an association of Serb-majority municipalities with or without executive powers
3. Mutual acquaintance with existing borders. As well as the last option which is less favourable, that of continuing the status quo.

CONCLUSIONS

We can say that the citizens of Kosovo have explicit opinions regarding their opinion on the

solution of the problem with Serbia, which they think should be resolved through dialogue. They do not see the representation of Kosovo at all well. According to the interviewed citizens, the culprit for the non-implementation of the agreements is Serbia, which is not adhering to them. As a result, reciprocity and taxes are seen as a solution. Kosovo citizens see the US as a critical factor in the Kosovo-Serbia dialogue and see the Washington agreement as moderately good. Regarding the final epilogue, most citizens think that redefining the borders would be the best solution.

What we can recommend from this research is that the dialogue should move from the technical to the political level because the problem between

the two countries is political. The parties must also compromise to reach an agreement acceptable to both countries because, in negotiations, there is rarely an ideal solution that meets the maximum expectations of the parties. Also, the involvement of the US in these negotiations is more than necessary because it changes the negotiating spirit and enables the parties to find an acceptable agreement, allowing the parties to negotiate for other options which have not been previously accepted. Based on the majority of the surveyed citizens and the research done by us, we think that a satisfactory agreement that would solve the problem between Kosovo and Serbia once and for all would redefine the borders between the two countries.

REFERENCES

1. Bashkurti, L. (2007). *Negociatat, historia, teoria, praktika*. Tiranë: Geer.
2. Bashota, B., & Dugolli, B. (2019). Kosovo- Serbia Agreements between Creative and Destructive Ambiguity. *UNISCI Journal*, 17(50), 125–149. doi: [10.31439/unisci-52](https://doi.org/10.31439/unisci-52)
3. Beha, A. (2015). Disputes over the 15-point agreement on normalization of relations between Kosovo and Serbia. *Nationalities Papers*, 43(1), 102–121. doi: [10.1080/00905992.2014.990367](https://doi.org/10.1080/00905992.2014.990367)
4. Bergmann, J. (2018). Same Table, Different Menus? A Comparison of UN and EU Mediation Practice in the Kosovo-Serbia Conflict. *International Negotiation*, 23(2), 238–257. doi: [10.1163/15718069-23021156](https://doi.org/10.1163/15718069-23021156)
5. Bieber, F. (2015). The Serbia-Kosovo Agreements: An eu Success Story? *Review of Central and East European Law*, 40(3-4), 285–319. doi: [10.1163/15730352-04003008](https://doi.org/10.1163/15730352-04003008)
6. European External Action Service. (2017, July 3). *Federica Mogherini meets with President Vučić of Serbia and Thaçi of Kosovo*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29156/federica-mogherini-meets-president-vu%C4%8Di%C4%87-serbia-and-tha%C3%A7i-kosovo_en
7. European External Action Service. (2018, February 27). *Statement by the Spokesperson following the working level meeting within the EU facilitated Dialogue*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/40471/statement-spokesperson-follo%C3%ABing-%C3%ABorking-level-meeting-%C3%ABithin-eu-facilitated-dialogue_en
8. Freedom House. (2020). *Freedom in the World 2020. Serbia*. Retrieved March 1, 2021, from <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020>
9. Gashi, K., Musliu, V., & Orbie, J. (2017). *Mediation Through Recontextualization: The European Union and The Dialogue Between Kosovo and Serbia*. *European Foreign Affairs Review*, 22(4), 533–550.
10. Gearan, A. (2020, September 5). Serbia and Kosovo sign breakthrough economic accord that is short of normal relations. *The Washington Post*. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/politics/trump-kosovo-serbia-agreement/2020/09/04/b1283f8c-eec0-11ea-99a1-71343d03bc29_story.html
11. Hoxhaj, E. (2016). *Establishment of a state*. Pristina: Dudaj Press.
12. Huszka, B. (2018, November 14). *A high risk, high reward gamble: What are the benefits of a Kosovo-Serbia land-swap?* Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2018/11/14/a-high-risk->

high-reward-gamble-what-are-the-benefits-of-a-kosovo-serbia-land-swap/#:~:text=The%20arguments%20in%20favour%20of,Kosovo%20without%20some%20serious%20concessions.

13. Kosova Democratic Institute. (2018, March). *DIALOGU KOSOVË – SERBI: SFIDAT DHE RRUGA PËRPARA*. Retrieved from https://kdi-kosova.org/wp-content/uploads/2018/03/18-Sfidat-FINAL-ALB-06.pdf?fbclid=IwAR3cGuVPk2TpRF64lc21ff_aVlRnBsVrvnQDWRcqIj_f9z8rKYX90dfPYqs
14. Kosova Democratic Institute. (2020, April). *7 VITE PAS MARRËVESHJES SË PARË PËR NORMALIZIM: KU JANË KOSOVA DHE SERBIA ME “NORMALIZIM” SOT?* Retrieved from <https://kdi-kosova.org/wp-content/uploads/2020/04/28-7-Vite-pas-marreveshjes-se-pare-per-normalizim-Kosove-Serbi-Raport-03.pdf>
15. Lidhur me ndalimin e ish-kryeministrit të Kosovës, z. Ramush Haradinaj, në Francë (Republic of Kosovo), 10.03.2017, No 05-R-11. Retrieved March 1, 2021, from http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/2017_03_09_Rezoluta_nr_011_per_lirimin_e_Ramush_Haradinaj.pdf
16. Mekaj, G., & Aliaj, K. (2019). *Ethnic Dimension in Kosovo, Security and its Consequences in Transition*. *ILIRIA International Review*, 9(1), 160-177
17. Osmanaj, E. (2018). *The (non) consolidation of Kosovo's statehood: The Brussels dialogue ten years after Kosovo's independence*. *Thesis*, 7(1), 45-70.
18. The Dialogue. (n. d.). *Association/ Community of Serb – Majority Municipalities*. Retrieved March 1, 2021, from https://dialogue-info.com/association-community-of-serb-majority-municipalities/?fbclid=IwAR3nzq_BKP9t4jGOBhwBxaVZ2RGKx_IwKtU0V9MmO_MJh8wZvySWeLVxcc0
19. The International Crisis Group. (2021, January 25). *Relaunching the Kosovo-Serbia Dialogue*. Retrieved from <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/262-relaunching-kosovo-serbia-dialogue>
20. Troncota, M. (2017, February 23). *Brussels Based Talks are a “Dialogue of the Deaf”*. Retrieved from <https://kosovotwopointzero.com/en/brussels-based-talks-dialogue-deaf>

Design and Implementation of a Mobile Library Management System for Improving Service Delivery

Ndukwe Oke Eke¹, Ibrahim Anka Salihu¹

¹ Nile University of Nigeria

Plot 681, Cadastral Zone C-00, Research & Institution Area, Jabi Airport Bypass, Abuja FCT, 900001, Nigeria

DOI: [10.22178/pos.69-7](https://doi.org/10.22178/pos.69-7)

LCC Subject Category: [Z729-875](#)

Received 20.03.2021

Accepted 27.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:

Ndukwe Oke Eke

ndukwe.oke@nileuniversity.edu.ng

© 2021 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons](#)

Attribution 4.0 License

Abstract. A mobile library management system provides a more efficient way of managing library processes and rendering effective library services irrespective of time and place. This research work aimed to develop a Mobile Library Management System for the Nile University of Nigeria Library to overcome the challenges that hinder the librarians from managing the library processes on the go. The android mobile library management system was developed using Android Studio, HTML, CSS, PHP, and MySQLi database. Service Responsibility Table was used in eliciting and documenting the user's requirements for the library management system. The proposed Android-based mobile library system was evaluated through a survey by the librarians. The evaluation has shown that the proposed system is capable of complementing the existing library management systems.

Keywords: Library; Service Responsibility Table; Library Management System; Mobile Applications.

INTRODUCTION

Different kinds of interpretations have been used to define the term "Library". Authors [1] defined a library as an "organized collection of information sources which is made accessible to the people". According to [2] library is a "Large bank where books and other relevant materials which are meant to improve knowledge are kept and retrieved from". Libraries are service-oriented and can be grouped into six types based on the services it provides and to whom these services are rendered. These types include (1) Public libraries, (2) School libraries, (3) Academic libraries, (4) Special libraries, (5) National libraries, and (6) Virtual/Digital libraries.

As the names suggest, Public libraries are those libraries established and open to the general public; examples of such libraries include Abia State Library, Akwa Ibom State Library, Bida Library, etc. School libraries serve the Primary and Secondary pupils. Academic libraries are librar-

ies established to serve tertiary institutions such libraries can be found in Universities, Polytechnics, and Colleges. Special libraries are neither Academic, School, Public nor National libraries; It provides specialized information resources to a specific group of persons. Special libraries include corporate, museum, military, hospital libraries, etc.

On the other hand, national libraries are the apex library in any nation; the government establishes them as the country's repository of information. Examples of a National library include "National Library of Nigeria (NLN)", "Library of Congress (LC)", "National Library of Britain (BL)", etc. In contrast, Virtual/Digital libraries can best be described as libraries without walls.

A typical library system comprises several departments, sections or units such as the Acquisition department, Cataloguing/Classification department, Reprographic and Reference services department [3]. This may vary from one library

to another due to the slight differences that exist among the various types of libraries.

As library evolves and Information Technology (IT) introduced into librarianship, libraries began to incorporate IT in library management for effective and efficient service delivery. Information resources hitherto stored, documented, and access in print format are now digitized and made accessible in electronic format.

In a bid to embrace the new trend, most academic libraries, including the Nile University of Nigeria (NUN) library, have undergone a series of library transformation by automating most of their library services. However, one of the significant challenges that still face librarians today is the lack of an efficient library management system to ensure effective and timely service delivery. Library Management System (LMS) was introduced to tackle some of these difficulties. LMS provides a complete solution for libraries by integrating specialized library functions and services for library users. According to [4], Library Management System allows librarians to maintain and manage library processes by developing a computerized system capable of documenting and tracking various library transactions such as registering library users, loaning and returning library materials, and accessioning. This paper, therefore, proposes an Android-based mobile library management system for academic libraries to ensure adequate library service delivery to its teeming users.

The paper is organized as follows: Section 2 outlines the challenges associated with the manual system of library management and reviews the introduction of the mobile application. Section 3 presents the methodology and demonstrates how SRT is used to elicit and document user requirements. Section 4 explained the procedure of transforming SRT into UML diagrams. Section 5 shows the system implementation and the resulting system interface, and section 6 presents the evaluation of the MLMS App.

Related works

Libraries collect different kinds of information resources. Such information resources can come in print and non-print formats, such as books, journals, periodicals, maps, CDs, DVDs, audiotapes, videotapes, audiovisuals, manuscripts, e-book, audiobooks and many others [1, 2]. Before

the integration of Information Technology (IT) in Nigerian libraries in the early 1990s, academic libraries had operated a manual system of library management. This system is generally considered inefficient, prone to “delays, errors, as well as requires the physical and mental efforts of the library staff to manage” [5]. Furthermore, other challenges associated with the manual system of library management include:

- long and unnecessary queues at the circulation desk during user registration;
- unnecessary delays in library transactions such as issuing/returning of books;
- prone to human errors, e. g. documentation and misfiling of library materials;
- inadequate space to house the ever-increasing library collections;
- the mutilation of library materials due to limited copies;
- inability to manage library processes remotely;
- requires many workforces to carry out various library functions such as shelving and shelf-reading, cataloguing and classification of library resources.

Mobile Technology. Mobile technology is any technology with the capability that is accessible from anywhere the user is. Such technologies may include Personal Digital Assistant (PDA), notebooks, automobile industries, and mobile phones. A mobile device is a combination of hardware, operating systems, networking and software [6, 7]. With the advancement in mobile technology, many institutions such as banks and libraries, including many social media platforms like Facebook, WhatsApp, Instagram etc., have embraced the act of combining mobile technology with mobile devices to deliver effective and efficient services the user. Today, a more significant number of students and teachers use smartphones and tablet PCs to search for e-journals, eBooks, and other electronic resources. This has led to the introduction of mobile technologies in library services and the development of mobile information system compatible with mobile devices that allow library users quick access to their desired information [8].

Mobile Applications. Mobile applications, popularly referred to as “mobile apps”, are a set of programs or software that runs on mobile devices

such as smartphones, tablets, PCs, PDAs etc. and performs specific tasks for the user [9, 10, 11]. Mobile applications run on different platforms like Android, iPhone, windows, and Symbian phones. Some of its apps pre-installed on handheld devices, and others made available at their various app stores (Ovi Store, Play Store, and Microsoft Store).

The importance of mobile apps is visible in social networks, videos and audios, instant messaging, communication, and gaming industries. With the mobile application, people can watch trending videos from YouTube, pay for goods and services using mobile banking, book and pay for flight ticket with e-ticketing, connect with friends and family through the Facebook app, and navigate freely around the globe with the help of Google map app.

Authors [12] categorized mobile apps into three groups: Web apps, Native Apps, and Hybrid apps.

This paper aim at developing a Native App, as well as target a specific group of mobile users on the same platform (android users).

Table 1 summarises the advantages and disadvantages of the various mobile apps as discussed in this section.

Table 1 – Comparing Web, Native and Hybrid Apps

Types of Mobile Application	Advantages	Disadvantages
Web Apps	Easy to build (HTML/ CSS/JS) Easy to maintain Use any technology language Cheaper app for all platform Single app for all platform (i. e., one web)	Need to run in a browser Slower than a native app Less interactive and less intuitive It cannot be submitted to app stores Cannot interact with device utilities
Native Apps	Very fast Designed for a specific platform (with specific SDK) It can be distributed in app stores Interact with device utilities (e. g., Camera)	Single platform (i. e. Android run on android devices) Difficult programming language Very expensive and difficult to maintain

Types of Mobile Application	Advantages	Disadvantages
Hybrid App	Easy to develop (HTML/CSS/JS) Cheaper than a native app Single app for all platform No browser needed Access device utilities using API Easy to develop than a native app	Slower than native apps More expensive than web apps Less interactive than native apps

Android Application Development. Mobile app development involves programming a software application that runs on mobile devices to utilize network computing resources. There are various programming environments for mobile app development, such as Xcode for Apple products, Eclipse or Android Studio programming environment for Android devices, Visual Studio environment for Windows etc. [13]. This paper focuses on designing and developing an Android-based library management system application using the Android Studio programming environment, HTML, PHP, CSS, and JavaScript languages to achieve this goal.

Methodology

The system requirements were determined through direct observation of the existing system at the Nile University of Nigeria (NUN) Library and conducting interviews with the librarians and users of the NUN library to obtain direct information about the existing system and its challenges. After that, the Service Responsibility Table (SRT) is used to analyze and verify the requirements, while the Unified Modeling Language (UML) is used to model the requirements.

Eliciting and Documenting User's Requirements. Many software development projects have failed due to the inability to comprehensively capture users' requirements [14]. Eliciting user's requirements, representing and verifying the requirements can be very challenging [14]. UML has been the standard tool used by software engineers in requirements elicitation, analysis, modelling, verification and design. However, there are many criticisms that stakeholder (Non-

IT professional) finds it challenging to understand the requirements represented in UML [14]. In this research, Service Responsibility Tables (SRT) is used for requirement elicitation and verification, while UML is used for modelling. Use Case and Class diagrams will be used to model the proposed system.

Service Responsibility Table. Service Responsibility Table (SRT) is a lightweight analytical tool developed to supplement the Unified Modelling Language (UML) to tackle the problem of inadequate user involvement in system development [14, 15]. SRT is a two-column swim-lane diagram that specifies the responsibilities of both the service provider and the customers. The benefits of SRT over UML according to [15] can be summarised as follows: (1) it clarifies the scope and context of the process without requiring mastery of details, (2) it focuses attention on activities and responsibilities rather than on details of technology and information, (3) it identifies the job roles that are involved, (4) it brings customer responsibilities into the analysis, (5) it identifies service interactions and other steps that are not visible to customers.

Based on the business processes, SRT is used to identify and map all processes to the service providers and customers. The SRT for the system is presented in table 2.

Table 2 – Service Responsibility Table for Library Management System

No	Provider Activity	Customer Activity	Information used or generated
1	Manage Library Resources	The user identifies the book of interest	Book title, Book Author, and Book ID
2	Add User	Register with the system	Username, Password, First_Name, Last_Name, User_ID, Email, etc.
3	Provides account login details	Login with account details	Username and Password
4	Verify user login	-	-
5	Notify user of successful login	-	-
6	-	Search OPAC	OPAC
7	Access	-	-

No	Provider Activity	Customer Activity	Information used or generated
	Yordam		
8	Add Book	-	-
9	Modify a book	-	-
10	Delete a book	-	-

Transforming SRT to UML diagrams. Authors [14, 15] have proposed sets of heuristics to transform SRTs to use case and class diagrams and other heuristics to be used in transforming activity and sequence diagrams, respectively. However, this paper will only focus on transforming SRT to use case and Class diagrams.

The system analysis uses the use case diagram to represent the behaviour of a system under various conditions as it responds to request from the actors (users).

Based on these heuristics, the SRT in table 2 can generate a use case diagram. The following steps are considered in the transformation:

1. Admin and user are identified in the SRT (table 2), and they can be considered actors in the use case diagram.

2. The activities and responsibilities in the SRT are summarized as follows:

- a. Manage library resources
- b. The user identifies the book of interest
- c. Add user
- d. Register
- e. Provides account login details
- f. Login with account details
- g. Verify user login
- h. Notify user of successful login
- i. search OPAC
- j. Access Yordam
- k. Add book
- l. Modify a book
- m. Delete/Remove a book

3. Based on the expected functionalities of the library management system, “manage library resources”, “user identifies the book of interest”, “provides account login details”, “verify user log-

in", "notify the user of successful login" is excluded from the list of use case. These are considered to be outside of the scope of the library management system. Therefore, eight use cases were identified from the SRT.

4. Link the identified use cases with the corresponding actors based on the descriptions in the SRT. The use cases "modify" and "delete" can be carried out only when "Add book" and "Register User" respectively are completed. While the use cases "Search OPAC" and "Access Yordam" can be executed only when "Login" and "Access Yordam" is completed. This, therefore, shows that there is an "extends" among "Search OPAC", "Login", "Register User", "Add Book", "Modify", "Access Yordam", and "Delete" use cases.

The resulting use case diagram is shown in Figure 1.

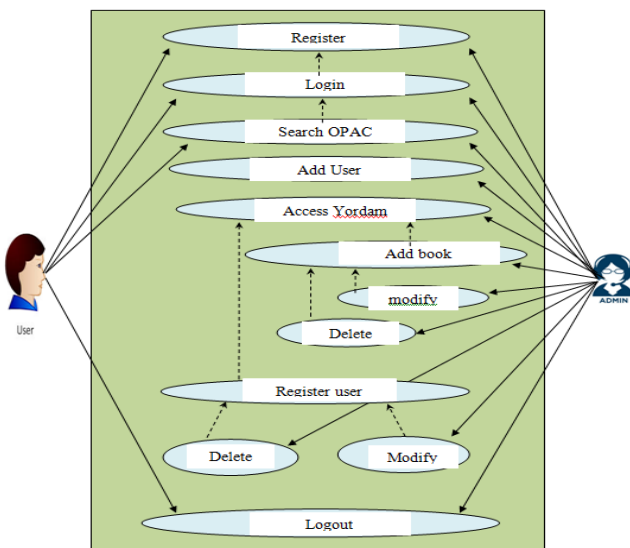

Figure1 – Use Case Diagram transformed from the SRT

Transforming SRT into a Class diagram. The class diagram is used by system analysts to "capture the contents of the domain model" [15]. Domain models are those essential things and concepts associated with a system [15]. Here, the domain models are represented as classes and the relationships among them.

Transforming SRT into a UML class diagram according to [15] can be achieved by extending the SRT to accommodate the three-column based on the heuristics in [15].

1. Identify all the objects mentioned in the three columns of SRT and determine the objects about which the software system will track or maintain information. These will be considered as classes.

2. Decide the names of classes and the relationships among them.

3. Identify the attributes for each class using the contents in the third column of the SRT.

4. Fill in missing classes, attributes, and relationships by further analysis.

From the above heuristics, the SRT in table 2 can also derive a UML class diagram. The following steps were considered while transforming SRT into a UML class diagram:

1. Admin, User, and Book are identified in the SRT, and they are considered as candidates for classes.

2. Here, the identified classes ("Admin", "User", and "Book") and the relationship among them are: "add user", "verify user", "add book", "modify book", and "delete book".

3. The attribute for each class will be identified using the contents in the third column:

a) Book – book title, book author, and book ID;

b) User – username, password, user ID, and Email;

c) Admin – username and password.

4. Classes that are a type of person will be a subclass of the "person" class. The relationships between a person and its subclasses are generalized.

The resulting class diagram is shown in Figure 2 below:

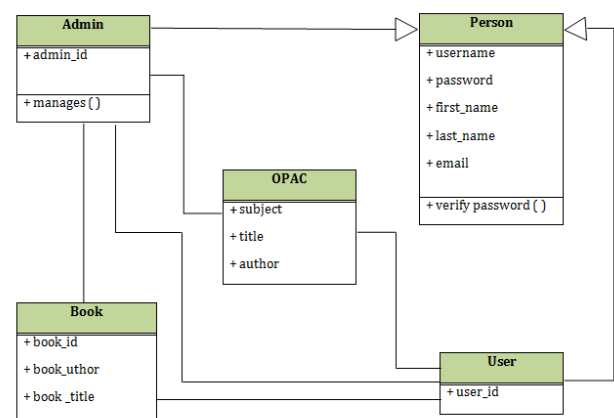

Figure 2 – Class Diagram transformed from the SRT

System Implementation. This system was designed using various tools and programming languages such as Android Studio, HTML, CSS, PHP and MySQLi. The mobile library management system was built as a responsive website then converted into a native app using the “Android Studio”. The “Webview” element was used for this conversion. The procedures or steps for the conversion involve:

1. Develop a fully responsive (mobile friendly) website.
2. Create a new project in Android Studio and name your project.
3. Open activity_main.xml, create the application interface and add a web view element to it.
4. Open the “MainActivity.java” file. Declare a review variable, enable JavaScript and load the URL of the website (e. g. nilelib.com.ng).

System Evaluation. An evaluation is performed using defined criteria to understand the usability and effectiveness of any new technology [14]. The proposed system has been evaluated by the users, specifically the administrative staff of the library. The evaluation intends to find out if the proposed system has met its requirements and its usability.

Survey. A survey was conducted where the proposed MLMS was deployed to a smartphone to interact with the system. A total number of 8 respondents comprising mainly the Nile University of Nigeria library staff were selected for this study due to their direct involvement in the process. A questionnaire comprising of 10 questions was used as a means of data gathering for the survey. The questionnaire consists of closed-ended questions using the 5 – points Likert scale measurement, 1 = Strongly agree, 2 = Disagree, 3 = Neutral, 4 = Agree, and 5 = Strongly agree.

RESULTS AND DISCUSSION

The result derived from table 3 shows that the mean score for all the indicators is high above

four (4), indicating that users rated MLMS App high in all aspect, including user-friendliness, accessibility, and compatibility with the existing system.

Standard deviation (SD) is also used to show variations in responses. SD of 0 is obtained when all the responses to the questions are the same. Low SD means most respondents are centred on the mean, and high SD means there are variations in responses.

The Standard Deviation, as shown in Table 3, is low around the mean score. This indicates that there is no variation in any of the responses. Therefore, the outcome of this survey shows that users find MLMS App effective in managing library processes.

Figure 3 indicates that 87.50% of the total respondents strongly agree that the features of the MLMS App include: Yordam, eBooks, OPAC, Support, Registration Form, Login, and Logout. At the same time, 12.50% agrees to the availability of these features on the MLMS App.

Figure 4 shows that 87.50% of respondents Strongly Agree that MLMS App can complement the existing LMS, while 12.50% Agree the App can complement the existing system.

Figure 5 illustrates that 5 out of the eight respondents Agree that MLMS App has a user-friendly interface. While the remaining three respondents Strongly Agree with the user-friendliness of the MLMS App.

CONCLUSION

The idea of having a MLMS makes the task of the library staff more accessible and less stressful. The developed mobile library management system can complement the existing system (Yordam) to ensure flexible and efficient library management. The system may be improved upon to incorporate Barcode technology for easy capturing of books and other library materials.

Table 3 – Descriptive Statistics for the scale of usability and effectiveness of the MLMS App

	Indicator	Number of Respondents	Mean	Std. Deviation
1	Mobile Library Management system (MLMS) App is accessible through this link https://drive.google.com/file/d/12kgNP34tLcV1PPces_3XKRC8BvRZ7S0t/vi?usp=sharing	8	4.75	.463
2	I find MLMS App easy to install	8	4.62	.518
3	The MLMS App has a user-friendly interface	8	4.38	.518
4	MLMS App never crashes or freezes when launched	8	4.38	.518
5	I was able to login successfully using my login credentials	8	4.88	.354
6	Based on my experience in library processes, MLMS App is capable of complementing the existing Library Management System used in the Nile University of Nigeria Library.	8	4.13	.354
7	I was able to search and access library collections using the OPAC module	8	4.63	.518
8	The following features are accessible on the MLMS App: Yordam, eBooks, OPAC, Support, Registration Form, Login, and Logout	8	4.88	.354
9	I was able to add a new user using the MLMS App	8	4.62	.518
10	I am likely to recommend MLMS to others	8	4.75	.463

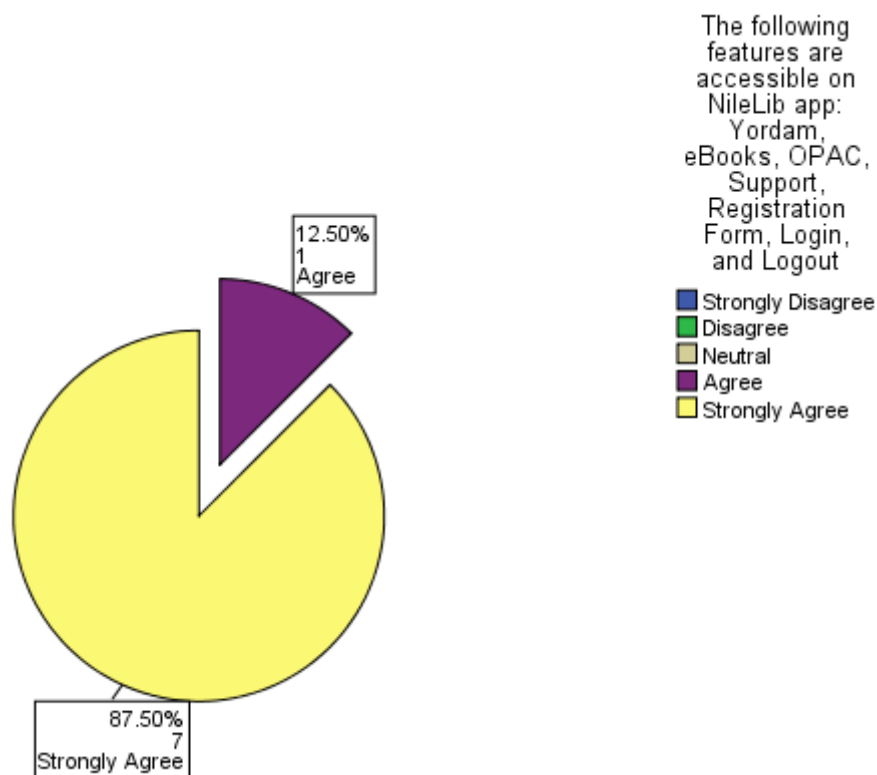

Figure 3 – Features accessible on the MLMS App

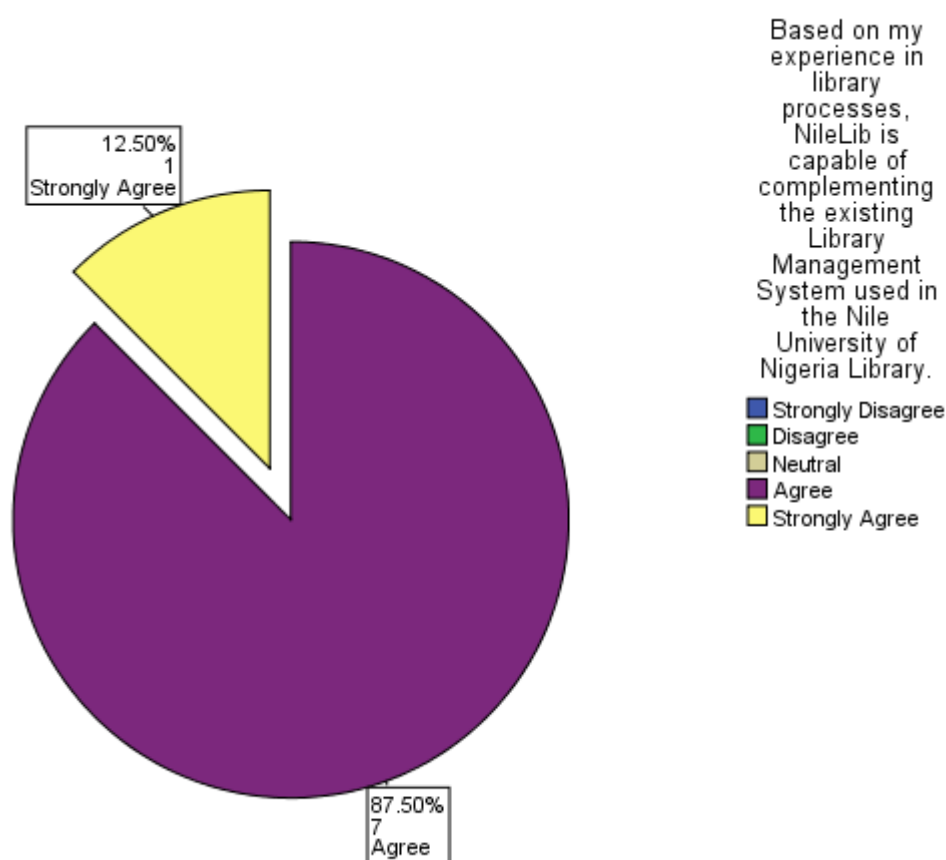

Figure 4 – MLMS is capable of complementing the existing Library Management System

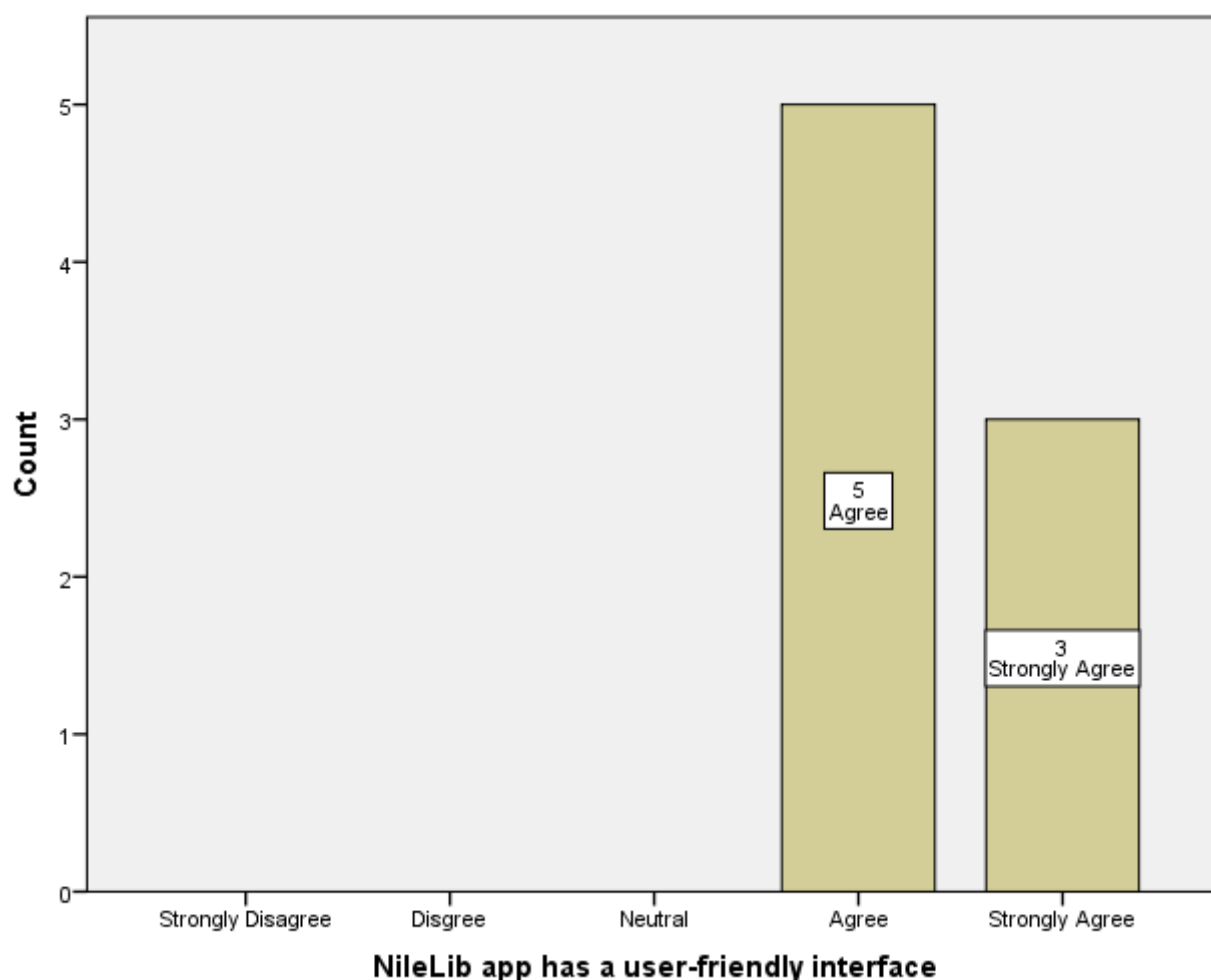

Figure 5 – MLMS App has a User-friendly interface

REFERENCES

1. Masiye, S. (2019). [Design and Development of an Electronic Library Management System for Mufulira Skills Training Institute](#). *The International Journal of Multi-Disciplinary Research*, 1189, 1-51
2. Adeniran, T., Zubairu, J., & Onidare, S. (2018). [Design and Implementation of a Secured Automated Library Using RFID](#). *International Journal of Information Processing and Communication*, 6(2), 334–346.
3. Rubin, R., Rubin, R., & Alire, C. (2020). *Fundamentals of Library and Information Science*. Chicago: ALA Neal-Shuman.
4. Samuel, A., Godfred, A., & He, X. (2018). Design and Implementation of Library Management System. *International Journal of Computer Applications*, 182(13), 18–25. doi: [10.5120/ijca2018917766](#)
5. Uwaifo, S. (2010). Computer anxiety as predictor of librarians' perceived ease of use of automated library systems in Nigerian University Libraries. *Information Technologist*, 6(2), doi: [10.4314/ict.v6i2.52698](#)
6. Nalluri, S., & Gaddam, B. (2016). [Mobile Library Services and Technologies: A Study](#). *International Journal of Research in Library Science*, 2(2), 59–66.

7. Salihu, I. A., Ibrahim, R., & Usman, A. (2018). A Static-dynamic Approach for UI Model Generation for Mobile Applications. *2018 7th International Conference on Reliability, Infocom Technologies and Optimization (Trends and Future Directions) (ICRITO)*. doi: [10.1109/icrito.2018.8748410](https://doi.org/10.1109/icrito.2018.8748410)
8. Fourie, I. (2011). Personal information and reference management. *Library Hi Tech*, 29(2), 387–393. doi: [10.1108/07378831111138242](https://doi.org/10.1108/07378831111138242)
9. Islam, R., & Mazumder, T. (2010). *Mobile application and its global impact*. *International Journal of Engineering & Technology*, 10(6), 72–78.
10. Minelli, R., & Lanza, M. (2013). Software Analytics for Mobile Applications--Insights & Lessons Learned. *2013 17th European Conference on Software Maintenance and Reengineering*. doi: [10.1109/csmr.2013.24](https://doi.org/10.1109/csmr.2013.24)
11. Usman, A., Ibrahim, N., & Salihu, I. A. (2020). TEGDroid: Test Case Generation Approach for Android Apps Considering Context and GUI Events. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 10(1), 16. doi: [10.18517/ijaseit.10.1.10194](https://doi.org/10.18517/ijaseit.10.1.10194)
12. Serrano, N., Hernantes, J., & Gallardo, G. (2013). Mobile Web Apps. *IEEE Software*, 30(5), 22–27. doi: [10.1109/ms.2013.111](https://doi.org/10.1109/ms.2013.111)
13. Wasserman, A. I. (2010). Software engineering issues for mobile application development. *Proceedings of the FSE/SDP Workshop on Future of Software Engineering Research - FoSER '10*. doi: [10.1145/1882362.1882443](https://doi.org/10.1145/1882362.1882443)
14. Salihu, I., & Selamat, A. (2016). Improved Service Responsibility Table of Users' Requirements for E-Service System. *2nd National Research and Innovation Conference (NRIcon2016) at Kuching, Sarawak, Malaysia*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/316823442_Improved_Service_Responsibility_Table_of_Users_Requirements_for_E-Service_Systems
15. Tan, X., Alter, S., & Siau, K. (2011). Using service responsibility tables to supplement UML in analyzing e-service systems. *Decision Support Systems*, 51(3), 350–360. doi: [10.1016/j.dss.2011.01.001](https://doi.org/10.1016/j.dss.2011.01.001)

Compiling of Phonetic Database Structure

Maya Heydarova ¹

¹ *Azerbaijan National Academy of Science Institute of Linguistics named after Nasimi*

31 H. Cavid, Baku, AZ1143, Azerbaijan

DOI: [10.22178/pos.69-6](https://doi.org/10.22178/pos.69-6)

LCC Subject Category:
[PE1001-1693](#)

Received 16.03.2021
Accepted 26.04.2021
Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
mayahaciyeva.mh@gmail.com

© 2021 The Author. This article
is licensed under a [Creative
Commons Attribution 4.0
License](#)

Abstract. The voice corpus of language is the essential part of the linguistic resources, and it contains the phonetic database. A phonetic database is a structured collection of software-delivered speech fragments. Nowadays, phonetic database or voice corpus became like a new element in speech technologies, and much investigation has taken place according to this event. The investigators' interest in voice corpus is related to the development of a speech recognition system. Today it is enough to experience in preparation of a phonetic database. Equipped with unique information on the preparation and usage of everyday speech corpus, the development level of speech technologies and the increasing power of computer technologies allow for the investigation of various language materials, largescale, and statistical phonetic research. These developed directions of linguistics were investigated in this article. Speech corpora are a valuable source of information for phonological research and the study of sound patterns. The study of speech corpora is in its infancy compared to other field studies in linguistics. Existing speech corpora form the part of the world's languages and do not fully represent all the dialects and speech forms by phonological aspect. The article analyses the history, structure, and importance of developing speech corpora, a branch of corpus linguistics and has developed in recent years. The article also lists the main features to be considered in the design of the speech corpus.

Keywords: phonetics, sound corpus, database, speech technology, speech signal.

INTRODUCTION

In the modern world, the penetration of information technology in all spheres of human activity coincides with the penetration of globalisation into all processes taking place in the world. The interdependence of modern society with information technology has become a key feature of human relations, including exchanging information. In this regard, information technology is actively used in various fields of science in the world.

One of such areas of activity is language corpus and linguistic databases prepared by linguists in applied linguistics.

Since the sound corpus is a phonetic database, the topic relevance occupies a special place in the linguistic database and is its main component. Phonetic database research is one of the minor studied issues in linguistics.

The primary purpose is to give an accurate classification of the principles of phonetic database

structure and conduct analysis regarding theoretical information within the article.

Since the sound corpus of many languages, including Azerbaijani, is still in its infancy, studying the experience of world languages can provide researchers with new materials.

In addition to mathematical and statistical methods, which are modern research methods, the article used the descriptive method. The study refers to the scientific research of authors who have researched this topic before us in this area.

A linguistic database is a linguistic information resource, and in addition to public databases, it identifies different levels of language. The term "linguistic resources" was first used by the Italian scientist A. Zampolli in 1992 [12]. The term was chosen to express an opinion about the linguistic information and descriptions used for creating and developing compelling text and word processing systems.

Linguistic information resources are an integral part of information resources. The information

resources are passive (books, newspapers, dictionaries, encyclopedias, databases and banks, etc.) and active (algorithms, models, programs, knowledge bases) [9].

Language materials posted on the Internet are called linguistic information resources. The linguistic resources are linguistic databases that can be updated automatically (entering new data, deleting or changing old data) and searching for this information. The linguistic database, an integral part of linguistic information resources, consolidates information about world languages into one database.

The database (DB) is a specially structured place used to store various data types (text, numbers, time expressions, currencies, etc.) in the computer's permanent memory.

The linguistic resources are essential for personal computers (PC) users and computer systems involved in text and word processing. In particular, they are involved in recognising speech and anonymous texts, abstracting, annotating and translating texts, constructing dialogue texts, automatic analysis of text, synthesis of text and speech, and so on [8].

Linguistic databases are divided into phonetic, lexicographic and grammatical levels.

The phonetic database was first funded by the US Department of Defense in the 1980s. With the support of the US Department of Defense, the TIDIGITS corpus was developed in 1984 to test isolated number and number sequence recognition systems. Later, phonetic data corporations, such as the King Corpus, were developed to analyse Road Rally keywords and identify the speaker. TIMIT, which serves as a prototype for other voice corporations developed under the US Department of Defense's State Program for the Development of Linguistic Technologies, the Resource Management and Wall Street Journal for speech recognition research, as well as dialogue projects such as the Air Travel Information Service have also been included in the systems to understand natural language and study spontaneous speech [12].

From this, we can conclude that to make sound corpora, it is necessary to overcome complicated technological issues. This requires significant financial support, staff training, standardisation, and computer tools to ensure the accessibility and versatility of speech corpora and the collection, processing, and verification of speech databases. To solve these problems, special centres were set

up in the 1990s to collect, store and distribute the standardised language and speech resources with public access.

LDC (Linguistic Data Consortium) [4], CSLU (Center for Spoken Language Understanding, Oregon Graduate Institute) [3], ELRA (European Language Resources Association [2]), and other databases can be used as examples.

In recent years, phonetic databases or the sound corpus have been identified as a new element in speech technology. Researchers' interest in creating a sound corpus arose when confronted with the acoustic variability of the sound units of a language with different sources; thus, beginning the speech recognition field. Modern recognition systems are studied based on many speech materials, consisting of audio recordings of many speakers. The sound corpus is needed to solve many scientific problems related to the analysis and description of speech in different languages.

"For most announcers, the need to develop more accurate models of speech flow elements that maintain their quality has led to the creation of specialised speech VBS that include the number of announcers, material according to different pronunciation types, system vocabulary and frequency of each element (number of manifestations)" [6].

Due to the small number of scientific and theoretical databases on the subject, the research needs to be based more on experience. However, in recent years, some theoretical work has been done in this area. In particular, it is worth noting the dissertation [6]. In addition, you can find interesting information about this field in the literature and articles were written about the public database [11, 13].

RESULTS AND DISCUSSION

The primary purpose of the phonetic database is to search and test hypotheses about the characteristics of speech sounds, check and adjust the parameters of models and methods for speech signal analysis, and establish systems for automatic speech recognition and synthesis. The phonetic database is used to study the phonetic features of speech at the segmental and suprasegmental levels, develop systems for automatic recognition and synthesis of speech, and check and identify a person's voice biometric parameters.

"The emergence of technology for the technical modelling of the speech signal by the process of covert marking, which involves the stochastic nature of the signal, led to the creation of a special database. The main purpose of phonetic databases is to provide information on the distribution of parameters of sound unit models, to define and adjust the parameters, as well as to check the operation of recognition systems (assessment of accuracy)" [10].

The phonetic database includes:

1. speech materials, all possible variants of sound units that maintain the natural frequency of occurrence;
2. to describe this material in transcribed and marked (marked) orthographic writing and connect each writing unit with the corresponding part of the acoustic signal.

To develop a speech recognition and identification system based on the speaker's voice and speech. It is necessary to analyse and summarise a large amount of information about speech signals. Such information can be obtained from large phonetic databases.

4.1. Speech database and voice recognition system

The term "speech database" is usually used to describe the improvement and evaluation of systems and algorithms in linguistic technology applications for processing speech and language materials and identifying a large set of linguistic data and descriptions provided in electronic form [8].

An example of such an electronic array is an electronic encyclopedia for phonoscopists.

The database of the electronic encyclopedia prepared by R. Potapova contains the following information:

- theoretical bases of language and speech (natural language, literary language, local dialects, sociolects, jargons, slangs, types of people language, bilingualism, language interference, national language, speech communication, types of speech, spontaneous speech, speech culture);
- basics of speech formation mechanism (anatomical-physiological, mental, intellectual, linguistic and extralinguistic speech formation mechanisms, initial and acquired speech habits, phonation, specificity of sound formation and sound quality, articulation and coarticulation, segment and suprasegment level);

- basic concepts of linguistic, paralinguistic and extralinguistic speech information (phonetic-phonological, lexical, syntactic, semantic, pragmatic and phonostylistic levels of speech consideration, defects of the speech tract, those that lead to voice changes, psychological state and neurophysiological features of speech);

- description of algorithms for mathematical processing of speech signals, calculation and comparison of acoustic signs, the essence of the features of inter and intra-speaker variability, statistical decision-making rules and their adaptation to re-learning;

- arrangement of linguistic identification features of the speaker's oral speech, their selection and comparison methods;

- instructions for the expert - phonoscopist conducting identification research (computer input and segmentation of speech signals, assessment of phonogram quality, selection and comparison of acoustic and linguistic features of speech flow, different expressions, words and sounds, decision making, compilation of expert conclusions); typical examples of expert (phonoscopist) results, expert terminological dictionary [8].

There is a need to develop broad, informative speech corpora for phonetic research and computer tools and applications for their development and ease of use. Speech recognition systems with the highest reliability and performance are mainly based on statistical modelling methods of speech and language events. This requires a voice recording of at least 100 announcers. Thus, the preparation of phonetic databases consists of the following stages:

- a) Development of an application interface for working with databases. Writing an application based on the MS Visual Basic programming language to work with the database (key elements - add, delete, search the database under certain conditions (by gender, nationality, age, etc.).
- b) Preparation of the database project. Development of this project based on MySQL (file folder, essential operations and transactions) database.
- c) In the next step, add new elements to the database and add additional parameters to the database by search (by sounds, syllables, etc.).
- d) Develop a structure for linguistic interpretations, including transcription of speech patterns.

The preparation of the program part consists of the following stages:

1. Sound recording – sounding of fragments of speeches of different lengths;
2. Storage of personal information about announcers;
3. Storage of text documents as an analogue of sound files;
4. Division of speech samples into phrases, syntagms and words, transcription and storage of the results of expert phonetic analysis;
5. Preparation of phonetic dictionary (according to phoneme, syllable, rhythmic accent);
6. Search for speech information by various features (by name, gender, age of the announcer; by a regional variant of language (according to dialect); by keywords, sound, syllable) [13].

4.2. The preparation and use of speech or sound corpora

The experience gained in the development and use of speech corpora allows us to identify some features that can be the basis for the classification of speech databases and must be considered when designing a new corpus. Let's look at the most important of these features:

- type of speech material: discrete speech, continuous reading speech, spontaneous speech, particular dialogues;
- type of text material: list of words or syllables, individual sentence sets, related texts; monothematic or polythematic;
- type of speech signal: laboratory speech, office speech, public speech, telephone speech (ordinary or mobile phone; radio, tele-speech);
- type of information related to the speech signal: spelling, phoneme or phonetic transcription, prosodic transcription;
- acoustic-phonetic marking of the signal: the presence of segment, prosodic, other linguistic summaries and interpretations;
- type of statistical balancing of sound units of language: according to a particular statistical scheme natural, equal;
- availability and type of additional signal information entered into the corpus by a speech signal: simple multimodal and particular case.

The work involved in interpreting speech is extremely laborious, but it can be done reasonably because of special programs.

The following software tools are used during the preparation of the sound corpus [1]:

1. Praat professional phonetic analysis program
2. Professional audio editor Sound Forge 8.0
3. ELAN multi-level linguistic annotation program
4. Lexicographic data processing program KartaTeka
5. Access, SQL, MySql, etc. programs for database preparation.

The development of sound corpus and their multi-level marking has recently become possible due to the development of information technology in the humanities.

In recent years, Azerbaijan has accumulated some practical experience in speech recognition, especially during forensic phonoscopic examination, and some scientific studies have been conducted in this regard [7, 8].

CONCLUSION

At present, enough experience has been gained to develop a phonetic database. The ability to store large amounts of digital information on modern computers and high-quality data processing, high quality digital audio and acoustic processing of digital audio materials, advances in the development of databases and full-text search engines allow to create of more sophisticated phonetic databases. The development and use of everyday speech corpora equipped with specialised information, the development of speech technology, and computer technology's growing power will allow researchers to conduct large-scale and statistical research on various speech materials. Especially if we consider the lack of research in this field in many newly independent countries, including Azerbaijan, we will see how much research in this area and their results are needed in linguistics. In this area, the study of databases of advanced languages and the study results are significant for future research.

REFERENCES

1. Bogdanova, N., Asinovskij, A., Rusakova, M., Ryko, A., Stepanova, S., & Sherstinova, T. (2009). Zvukovoj korpus kak sposob monitoringa i fiksacii raznyh form estestvennogo jazyka [Speech corpus as a tool for monitoring and fixation of various forms of natural language]. Retrieved from <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2009/materials/html/07.htm> (in Russian) [Богданова, Н., Асиновский, А., Русакова, М., Рыко, А., Степанова, С., & Шерстинова, Т. (2009). Звуковой корпус как способ мониторинга и фиксации разных форм естественного языка. URL: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2009/materials/html/07.htm>].
2. ELRA. (2021). *About*. Retrieved from <http://www.elra.info>
3. Heeman, P. (2016). *CS550 Spoken Dialogue Systems*. Retrieved from <https://csli.ohsu.edu/~heeman/cs550/>
4. Krivnova, O., Zakharova, L., & Strokin, G. (2001), Rechevyje korpusy (opyt razrabotki i ispolzovanie) *Dialog*. Retrieved from <http://www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/krivnova> (in Russian) [Кривнова, О., Захаров, Л., Строкин, Г. (2001). Речевые корпуса (опыт разработки и использования). *Диалог*. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2001/articles/krivnova>].
5. Linguistic Data Consortium. (2021). *About*. Retrieved from <http://www.ldc.upenn.edu>
6. Loseva, E. (2006). *Formirovanie mnogojazychnoj foneticheskoy bazy dannyh (primenitel'no k rechevoj realizacii vibrantov)* [Formation of the multilingual phonetic database (in relation to speech realization of vibrant)] (Doctoral dissertation). Moscow: n. d. (in Russian) [Лосева, Е. (2006). *Формирование многоязычной фонетической базы данных (применительно к речевой реализации вибрантов)* (Кандидатская диссертация). Москва: n. d.].
7. Musayev, H., Əliyev, L., & Vəliyev, H. (2020). *Audio və videoyazıların məhkəmə kriminalistik ekspertizası (elmi-praktik vəsait)* [Forensic medical examination audio-and videos (scientific and practical grant)]. Baki: Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi (in Azerbaijani).
8. N. d. (2021). *Ponjatie foneticheskoy bazy dannyh. Trebovaniya k sovremennym foneticheskim bazam dannyh dlja fundamental'nyh i prikladnyh issledovanij* [Concept of the phonetic database. Requirements to modern phonetic databases for basic and applied researches]. URL: https://studexpo.ru/758977/literatura/ponyatie_foneticheskoy_bazy_dannyh_trebovaniya_sovremennym_foneticheskim_bazam_dannyh_fundamentalnyh_prikladnyh (in Russian) [N. d. (2021). *Понятие фонетической базы данных. Требования к современным фонетическим базам данных для фундаментальных и прикладных исследований*. URL: https://studexpo.ru/758977/literatura/ponyatie_foneticheskoy_bazy_dannyh_trebovaniya_sovremennym_foneticheskim_bazam_dannyh_fundamentalnyh_prikladnyh].
9. Ostrejkovski, V. (2000), *Informatika* [Informatics]. Moscow (in Russian) [Острейковский, В. (2000). *Информатика*. Москва: Высшая школа].
10. Potapova, R. (1997). *Rech: kommunikatsija, informatsija, kibernetika* [Speech: communication, information, cybernetics]. Moscow: Radio I Svjaz' (in Russian) [Потапова, Р. (1997). *Речь: коммуникация, информация, кибернетика*. Москва: Радио и связь].
11. Potapova, R., & Potapov, V. (2018). *Rechevyje bazy dannykh kak chast' multimodal'nykh korpusov* [Spoken language databases as a part of multimodal corps on the Internet]. *Vestnykh MGLU. Gumanitarnye nauki*, 6(797), 99-116 (in Russian) [Потапова, Р., Потапов, В. (2018). Речевые базы данных как часть мультимодальных корпусов в Интернете. *Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки*, 6(797), 99–116].
12. Zampolii, A. (1998). Introduction of the General Chairman. In *First International Conference on Language Resources & Evolution*, 28-30 May (pp. 15-25). Granada.
13. Zav'jalova, V. (2010). *Znachimost' spetsializirovannykh rechevykh baz dannykh dlja formirovaniya foneticheskoy kompetentsii* [Application of specialized speech databases for

developing phonetic competence]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*, 3, 151-156 (in Russian)

[Завьялова, В. (2010). Значимость специализированных речевых баз данных для формирования фонетической компетенции. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*, 3, 151–156].

The Category of Tense as a Universal Concept (Linguistic Overview)

Rena Huseynaga Huseynova ¹

¹ *Azerbaijan Medicine University*

23 Bakikhanov Street, Baku, 370022, Azerbaijan

DOI: [10.22178/pos.69-4](https://doi.org/10.22178/pos.69-4)

LCC Subject Category:
[PE1001-1693](#)

Received 16.03.2021

Accepted 26.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
rena.huseynova.70@inbox.ru

© 2021 The Author. This article
is licensed under a [Creative
Commons Attribution 4.0
License](#)

Abstract. The article considers the category of tense as a universal phenomenon from the point of view of linguistics. The tense category belongs to the number of universal concepts that play a crucial role in modern science, in all its disciplinary complexes: both natural, social and humanitarian. Not a single sphere of human activity is complete without contact with the reality of time. Everything that moves, changes, lives, acts, and thinks is spread through time in one form or another. But despite the obviousness of time as an objective phenomenon has given to us in sensations, which is undoubtedly confirmed by our individual experience, the conceptual understanding of time both in the history of philosophy and science gives rise to many different, sometimes opposite approaches and results. Analysis of the tense category is one of the most actively developed topics in Russian and foreign science. The problem of time interpretation has attracted researchers for its inexhaustibility and versatility. It will never lose its relevance since the concept of time, along with the concepts of space and motion, is one of the essential categories of the knowledge theory. The interpretation of time is inextricably linked with the most fundamental ideas of a person about reality – with the interpretation of being, the meaning of life, all human activity – both cognitive and practical.

Keywords: time; tense category; human consciousness; perception; grammatical.

INTRODUCTION

The tense category is universal and multifaceted. The time problem began to be dealt with first in natural science, physics, philosophy, and then in other sciences: culturology, psychology, linguistics, entolinguistics, etc. Within physics and philosophy, time is presented as a primary category of the scientific world picture.

Researchers have identified different models of time conceptualization in different cultures and languages. So, since ancient times, two main coexistence models coexist in the human mind – "cyclical" time and "linear" time. The cyclical idea of time as a rotation in a circle, as a sequence of events of the same type, was characteristic of archaic civilizations [14, p. 133]. It is associated by origin with the cyclical phenomena of nature. And the development of ideas about the linear movement of time is associated with the formation of historical consciousness [14, p. 100-101]. Linear time is presented as a straight line without beginning and end, dissected by a "presence point" into the past, the future and the present that connects them [13, p. 52]. Scientists note that within the framework of the WLP, cyclic and linear time

complement each other. Cyclic time perception is reflected in the lexical composition, linear time – in the grammatical system [1, p. 6]. Time is cyclical (mythological), repeating and linear, unidirectional, with a beginning and an end [8, p. 316]. In an individual's real life, you can neither "stop the moment" nor go back.

The philosophical interpretation of time proceeds from the differentiation of 1) existential time as a form of authentic being and 2) time reflected in culture, society and individual consciousness, i. e. as an independent parameter of the spiritual life of society and the individual. This second form is known as perceptual time. Perceptual time plays a unique role among the cognitive structures and processes involved in the perception of the real world. With its help, the real world is transformed into a "projected world" accessible to human consciousness. Therefore, perceptual time contains a subjective element. It is associated primarily with our "sense of time", the sense of the past, present and future, associated with the change of experiences, thoughts, memories, etc. [7, p. 1006]. A person's perception of events in time gives him the concept of time or conceptual (perceptual) time. Such a mental transformation converts the

diffuseness of real-time as an object of naming into a discrete value. The relations that characterize the properties of objective and conceptual time are reflected in the language. However, "less discreteness and greater diffuseness of naming objects give rise to a weakening of the dependence of the semantic system of the language on the system of the real world" [5, p. 143]. However, conceptual time also has features that are not characteristic of objective time, for example, cyclicity. According to dialectical materialism, our sensations are images, copies of things that exist objectively, independently of a person. Perceptual time, therefore, reflects objectively existing, actual time. Human ideas about time and space have undoubtedly relative character, but the absolute truth is formed from these relative ideas – these relative ideas in their development approach absolute truths.

Existentialist philosophers (M. Heidegger, K. Jaspers, J. P. Sartre, A. Camus, G. Marcel) made a significant contribution to time study. They considered this category, not from a physical but a spiritual, moral, aesthetic point of view. Living in time is an existential slogan that can solve many problems. To live in time means to live not only in one's own becoming with its unpredictable variability of desires and moods but also in a changing environment of desires and moods. According to M. Heidegger, time should be considered as the essential characteristic of being (in existentialism, the problem of time becomes one of the central ones). Affirming the unity of time and being, M. Heidegger proves that nothing that exists except man knows about its finitude, which means that only man knows temporality.

Moreover, time is inextricably linked not just with being but with a human being. The essence can be revealed only in its relation to a person [2, p. 327]. Perceptual (psychological) time is associated with the perception and experience of time by the individual: time "runs", then "slows down", which depends on certain specific situations. This is a subjective sense of time, and it only generally corresponds to real physical time. Psychological time includes assessments of simultaneity, sequence, duration, speed of various life events, their belonging to the present, remoteness in the past and the future, experiences of compression and extension, discontinuity and continuity, limitation, and infinity time. In many ways, psychological time is determined by physical time.

RESULTS AND DISCUSSION

In linguistics, time is understood as an anthropocentric, subjective category since a person perceives the world through the prism of his sensations. The idea that time is related to the speaker's view of the world first appeared in the linguistic relativity theory by B. L. Whorf.

Researcher A. M. Mostepanenko expresses that no phenomenon or process is possible outside space and time [6, p. 21]. The scientist distinguishes actual and perceptual (subjective) time. Real-time belongs to the sphere of the objective external world. It is associated with the order of changing the states of natural objects and phenomena. Perceptual time reflects the perception of the external world by an individual, "our sense of the present, past and future is connected with perceptual time" [6, p. 4]. According to the researcher, perceptual time does not always coincide with real-time, although it reflects it. Real-time has two types of properties: topological (temporal order, sequence of events; qualitative aspect of time) and metric (temporal extent, duration; quantitative aspect of time) [6, p. 66-68].

Since human consciousness is a perceiving system that projects its properties onto the object itself, that is, over time, we call these concepts anthropological concepts. Contemporary linguists also indicate the relativity of perception of time and space, linking this feature with anthropocentricity [11, p. 30]. Due to the development of his consciousness, a person that time acquires an additional property – directed movement. From the direction of the anthropological concepts of time, it is divided into the present, the past and the future. In different concepts, the direction of movement is different, and opinions about which time plans are actual and do not differ. The order present - past - future, which expresses the qualitative aspect of the temporal sequence, serves as a definite expression of the structure being. "Time (in philosophy), an irreversible, unique sequence, characterized by duration" [9, p. 129].

Based on physical time, whose properties are described in cosmological concepts, a person creates his own internal time. He changes the structure of the properties of physical time, imposing the limiting factors, born of consciousness and perception, on these properties. "A person lives and functions not only in the space and time of the real physical, social world but also in his personal individual space and time, dependent on him,

conditioned by him, impossible without him" [10, p. 119].

The time transmitted using language is a reflection of real-time through perceptual time. And its organization is determined by the laws of the natural world and at the same time possesses the originality generated by the peculiarities of the mechanism for reflecting the time in the language.

The real-time category can be expressed by lexical, derivational and grammatical means. The means of representing time exist at the grammatical and lexical levels. At the lexical level, time is represented by nouns with a temporal meaning, for example: second, minute, hour, day, morning, day, evening, night, spring, summer, autumn, winter, time, century, year, epoch, etc. At the morphological level is represented by forms of verbs with the meaning of tense, for example: comes, comes, comes; lives, has lived, will live, etc. At the syntactic level, time is conveyed by temporal syntactic constructions; for example, *An exam is in progress; Time has passed; Years will fly by; The moment of glory has come, Time is money*, etc. Time is expressed in language and, consequently, in culture, too. This category is associated with the concept of a world linguistic picture (WLP), which is traditionally interpreted as "a pattern of perception of reality, fixed in the language, specific for a given linguistic community" [4, p. 9]. In other words, time is "a repository of events, another name for life" [4, p. 55]. Indeed, a person's life consists of the following elements of time: day, week, month; childhood, adolescence, old age; birth, moment, year, eternity, death, etc., by which one can judge that time is measurable and discrete. Word formation means playing an important role in displaying the time category in a language.

Expressed by linguistic means, temporary relations exist objectively and independently of the speakers. They are nevertheless directly related to the participants and the communication situation. Unlike space, which is objective and static, time is eventful. Therefore, an essential feature of language time is it's situational. Nevertheless, the temporary deixis of speaking is inevitably selfish since it is always determined by the speaker himself, who pronounces "now", i.e., the starting point in temporal deixis is "I" represented by the speaker.

On the other hand, the use of forms of linguistic time is objectively conditioned, and the speaker, choosing the appropriate units, acts under the compulsion of objective reality. The starting point,

which serves as the speech moment for the speaker, is understood not as the real-time of the act of verbal communication, but as a kind of "grammatical idealization", reflecting this time, as a "communicative model element" [15, p. 47]. The speech moment is constantly present in the speaker's consciousness when he perceives and realizes the actual time, acting as a criterion for identifying the temporal spheres "present", "past" and "future" and creating potential sema in temporal forms. Since the semantics of linguistic forms reflect not only and not so much the substantial properties of physical time, but rather the relationship of a person to real-time. The linguistic time is a reflected form of time and is reflected; it can acquire relative independence from the actual temporal characteristics of the described events.

Grammatical time in English is closely related to the category of temporality. Temporality is a complex concept, more fully developed in the English-language scientific and reference literature. So, the English noun temporality and the adjective "temporal" / "temporary" are similar to the Azerbaijani definition — "temporary character". In English, the concept of temporality in meaning and etymology is closer to the word "temporal" than to "time". Considering the etymology of the grammatical concept "tense" in English, we conclude that grammatical tense is an integral part of the universal category of time and is directly related to the expression of a person's ideas about the structure of the world, the essence of being, as well as the expression of his ethical views. Language "tense" in English, in contrast to the universal concept "time", captures the specific features and unique historical experience of the English language. Its study helps to identify the national features of the worldview of these people.

The language grammar fixes the genetic memory of the time category, transforms it into an individual-time continuum, perceived as a subjectively experienced time. It is reflected in the linguistic consciousness of an ethnos in the form of a national character. The grammatical concept "tense" encodes a person's subconscious reaction to the surrounding reality, transmitting the mechanism of transformation of temporal experience and sense of time into the temporal semantics of language units, which is fixed by the "ethnic dissimilarity" of the temporal models of the Russian and English languages [12, p. 410].

In the representation of grammatical tense in the English language consciousness, a considerable proportion belongs to temporality. Underlying based on grammatical concept, the sense of time is comparable within the framework of linguoculturological analysis with the grammatical image of time, presented not so much as a visual picture, but as a consciousness category, as a model of reality events perceived by a person at a "presence point". On the one hand, grammatical time is a reflection of real-time relations in the human mind. On the other hand, it encodes a personal sense of time, an estimate of the duration of time segments that do not necessarily correspond to objective time. In our opinion, grammatical time is the basis of perceptual or emotive time, which is separated from the real in the process of experiencing objective time and memories, in an internal monologue, in imagination, in dreams.

CONCLUSION

Summing up, it should be emphasized that the sense of time acquires its specific refraction in the grammar of languages since grammar is a program and a guide for a person's mental activity. However, the idea of time among different peoples is reflected not only in their natural language but also in the grammatical concept "time". The grammatical concept "time" captures differences in the perception of the current time (past-present-future) in ethnic cultures. It becomes part of their perception of the world, which, in turn, affects the formation of national stereotypical behaviour models.

REFERENCES

1. Ahmedova, Z.M. (2019). Koncept vremeni v kognitivnom aspekte v anglijskom jazyke [The concept of time in the cognitive aspect in English]. *Vestnik Volzhskogo universiteta imeni V.N. Tatishheva*, 1(1), 5-12 (in Russian).
2. Hajdegger, M. (1993). *Vremja i bytie* [Time and Being]. Moscow: Respublika (in Russian).
3. Jakovleva, E. S. (1994). *Fragmenty russkoj jazykovoj kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vosprijatija)* [Fragments of the Russian linguistic picture of the world (models of space, time and perception)]. Moscow: Gnozis (in Russian).
4. Jakovleva, E. S. (1996). K opisaniju russkoj jazykovoj kartiny mira [To the description of the Russian language picture of the world]. *Russkij jazyk za rubezhom*, 1-3, 47-56 (in Russian).
5. Martinovich, G. A. (1990). Tipy verbal'nyh svjazej i otnoshenij v asociativnom pole [Types of verbal connections and relationships in the associative field]. *Voprosy psichologii*, 2, 143-146 (in Russian).
6. Mostepanenko, A. M. (1969). *Problema universal'nosti osnovnyh svojstv prostranstva i vremeni* [The problem of universality of the basic properties of space and time]. Leningrad: Nauka (in Russian).
7. Nasyrova, Je. A. (2012). Logiko-filosofskaja interpretacija i lingvisticheskij aspekt kategorii vremeni [Logical and philosophical interpretation and linguistic aspect of the category of time.]. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, 17(2), 1005-1008 (in Russian).
8. Nil'sen, E. A. (2014). Osnovnye tendencii razvitija metafor vremeni v anglijskom jazyke [The main trends in the development of time metaphors in the English language]. *Kognitivnye issledovanija jazyka. Kognitivnoe var'irovanie v jazykovoj interpretacii mira*, 19, 315-324 (in Russian).
9. Osipov, Yu. S. (Ed.). (2001). *Novaja illjustrirovannaja jenciklopedija* [New Illustrated Encyclopedia] (Vol. 4). Moscow: Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija (in Russian).
10. Potaenko, N. A. (1997). Vremja v jazyke (opyt kompleksnogo opisanija) [Time in language (experience of complex description)]. In *Logicheskij analiz jazyka. Jazyk i vremja* (p. 113-121). Moscow: Indrik (in Russian).
11. Pozdnikova, E. U. (2019). The models of time in contemporary humanities. *Chelovek. Kul'tura. Obrazovanie*, 1(31), 27-33.

12. Razorenov, D.A. (2010). Grammaticheskoe vremja kak chast' anglojazychnoj kartiny mira [Grammatical time as part of the English-speaking picture of the world]. *Izvestija TulGu*, 2, 407-412 (in Russian).
13. Stepanov, Ju. S. (2004). *Konstanty: slovar' russkoj kul'tury: opyt issledovanija* [Constants: Dictionary of Russian Culture: Research Experience]. Moscow: Akademicheskij Proekt (in Russian).
14. Tumanova, A. B., Pavlova, T. V. & Zueva, N. Ju. (2019). Kategorija vremeni v sovremennoj nauke: analiz i interpretacija [The category of time in modern science: analysis and interpretation]. *Neophilology*, 5(18), 131-138 (in Russian).
15. Veden'kova, M. S. (1982). Vremennaja differenciacija i vremennaja determinirovannost' glagol'nogo dejstvija [Temporal differentiation and temporal determinism of verb action]. In *Glagol v germanskih i romanskih jazykah* (pp. 46–57). Dnepropetrovsk: n. d. (in Russian).

Влияние раздоров в руководстве Азербайджанской Советской Социалистической Республики в 1920-х годах и их влияние на политико-экономическую жизнь страны

The Influence of Disagreements in the Leadership of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic in the 1920s and their Impact on the Political and Economic Life of the Country

Гюнель Кямилъ гызы Мамедова¹

Gunel Kamil Mammadova

¹ ADA University

61 Ahmadbay Agha-Oglu Street, Baku, AZ1008, Azerbaijan

DOI: [10.22178/pos.69-5](https://doi.org/10.22178/pos.69-5)

LCC Subject Category:
[DK690-699.5](#)

Received 20.03.2021

Accepted 26.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:

lingui80@mail.ru

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Аннотация. Данная статья рассматривает разногласия в руководстве Азербайджанской ССР в 1920-х годах и влияние данных противоречий на политическую и экономическую жизнь республики. Материалом исследования являются исторические документы и историко-теоретическая литература. Тема исследования актуально тем, что здесь предоставляются неоспоримые исторические факты о территориальной целостности Азербайджана. В статье впервые анализируются исторические события тех времен с точки зрения современных исторических событий, с которыми они взаимосвязаны. Здесь также рассматривается статус Азербайджанского языка в столь сложном историческом периоде. В ходе исследования были использованы историко-описательный метод и метод исторического анализа. В результате исследования было выявлено, что в 1920-м году внутри-правительственные разногласия и споры начавшиеся с созданием советского правительства происходили между националистически настроенными силами и большевистскими силами армянского происхождения, выступающими в роли эмиссаров Москвы. Эти раздоры завершились поражением Азербайджанских национальных коммунистов по причине неравного распределения сил. Таким образом, Центральное большевистское правительство и его Бакинские эмиссары неазербайджанского происхождения устранили препятствия, противоречащие их политике в Азербайджане, и начали в полную силу притворять в жизнь шовинистическую национальную политику под вуалью интернациональной философии. Подводя итоги, автор указывает причины раздоров и разногласий среди властей Азербайджана в 1920-х годах. Он отмечает, что этими причинами являлись небрежность и непочтительное отношение к суверенитету и территориальной целостности, богатству, языку, религии и национальным традициям, крестьянам и интеллигенции Азербайджана. Такое отношение также наблюдалось в сфере экономических вопросов. Изложенные материалы и выводы данного исследования могут быть полезны для историков и исследований в данном направлении.

Ключевые слова: внутриправительственные раздоры; националисты; национализм; наримановисты; харибудаговисты.

Abstract. This article studies the disagreements in the leadership of the Azerbaijan SSR in the 1920s and the effect of these contradictions on the political and economic life of the republic. The research material is historical documents and historical and theoretical literature. The research topic is relevant, as it provides undeniable historical facts about the territorial integrity of Azerbaijan. For the first time, the article analyzes the historical events of those times from the point of view of modern historical events they are interconnected with. It also examines the status of the Azerbaijani language in

such a difficult historical period. In the course of the research, the historical-descriptive method and the method of historical analysis were used. As a result of the study, it was revealed that in 1920 intra-government disagreements and disputes began with the creation of the Soviet government between nationalist-minded forces and the Bolshevik forces of Armenian origin emissaries of Moscow. This strife ended in the defeat of the Azerbaijani national communists due to the unequal distribution of forces. Thus, the Central Bolshevik government and its Baku emissaries of non-Azerbaijani origin removed the obstacles that contradicted their policy in Azerbaijan and began to implement in full force the chauvinist national policy under the veil of international philosophy. Summing up, the author points out the causes of strife and disagreement among the authorities of Azerbaijan in the 1920s. He notes that these reasons were negligence and disrespect for sovereignty and territorial integrity, wealth, language, religion and national traditions, peasants and intellectuals of Azerbaijan. This attitude was also observed in the field of economic issues. This study's presented materials and conclusions can be useful for historians and further research in this direction.

Keywords: intergovernmental strife; nationalists; nationalism; Narimanovists; Haribudagovists.

ВВЕДЕНИЕ

После оккупации в апреле 1920-го года советское правительство Азербайджана – Совет Народных Комиссаров состоял из азербайджанцев, но в последующие периоды доля неазербайджанцев в правительстве страны стала увеличиваться. Наряду с этим, чувствовалось влияние Азербайджанской Коммунистической (большевистской) Партии (Ак(б)П) над правительством Азербайджана, где абсолютное большинство состояло из неазербайджанцев и ключевую роль играли эмиссары, командированные из Москвы. Назначение азербайджанцев в состав первого советского Азербайджанского правительства служило лишь вуалью, создавая видимость власти без каких-либо фактических полномочий.

Для того чтобы постепенно отстранить азербайджанцев от правительстве большевистское руководство разрабатывал план действий. В данной ситуации территориальная целостность Азербайджана, статус азербайджанского языка, а также влиятельная интеллигенция азербайджанского народа был под угрозой полного уничтожения.

Цель статьи – дать исторический обзор событий тех времен и проанализировать их в свете архивных документов; рассмотреть вопрос о статусе Азербайджанского языка в 1920-х годах.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Общая политическая ситуация в Азербайджане в 1920-х годах. Начиная с 1920-го года

согласно плану, после «выполнения» своих функций азербайджанцы должны были быть отстранены от правительства. Поэтому, А. Микоян, один из ключевых игроков большевистского руководства в Азербайджане говорил, «Не стоит бояться репутации Нариманова; мы будем держать в руках бразды, а он лишь создавать видимость...» [12, л. 18].

В реальности республикой управляло не правительство, а Коммунистическая Партия. В основе такого управленчества лежала антиазербайджанская политика, которая на начальных этапах осуществлялась в основном под управлением X1 Армии, или словами Н. Нариманова «всеуправляющим» В. Панкратовым, руководящим на тот момент Специальным Подразделением и Чрезвычайной Комиссией X1 Армии [15, л. 9]. Чрезвычайная Комиссия был учреждена при Военно-Революционном Комитете Азербайджана для борьбы против должностных преступлений, антиреволюционной, спекулятивной деятельности, а также контрабандистов, однако в действительности этот орган выполнял функцию подразделения Всероссийской Чрезвычайной Комиссии, не подчинялся правительству Азербайджана, игнорировал его решения и действовал своевольно. Двойное правительство существующее, по факту, в республике крайне беспокоило Н. Нариманова, но «Ленин Востока» очень пристрастный к большевистским идеям отказывался верить в преднамеренное внедрение двойного правительства со стороны Центра и пытался бороться с данным феноменом именно с помощью Центра.

После захвата в Апреле 1920-го года, долю политических сил в составе правительства Азербайджана можно классифицировать нижеуказанным образом:

1. Силы внедряющие социалистические идеи и поддерживающие интересы Москвы в Азербайджане. Сюда входили коммунисты разных национальностей.
2. Армянские коммунисты, захватившие власть пользуясь политическим переворотом, которые руководствовались чувством национальной мести и ненависти
3. Азербайджанские большевики «Интернационалисты»
4. Коммунисты, которые видели социализм как выход для народа и были движимы национальными чувствами, взглядами [23, с. 83].

Первая категория защищала интересы Центра, пытаясь применить в Азербайджане партийную линию Москвы используя «принципы интернационализма». Г. Орджоникидзе, С. Киров, Н. Колесников, И. Губкин, А. Серебровский и прочие «опытные большевики», командированные в Баку из Москвы в первые дни после захвата власти для претворения в жизнь «партийной линии», показывали недоверие к азербайджанским коммунистам и преследовали партийную линию в Азербайджане исходя из интересов Центра, а не из национальных интересов.

Вторая группа состояла из армянских большевиков, внешне демонстрирующих приверженность большевистским принципам, на самом же деле в душе вынашивающая дашнакскую месть и живущая с чувством национальной мести. Данная категория была сплочена вокруг А. Микояна, его преемника Л. Мирзояна, С. Саркисова и других. Эти силы захватили Бакинский Комитет, параллельно заманивая в свои сети ряд азербайджанских и русских коммунистов «интернационалистов» и выстраивая оппозицию против независимости и развития Азербайджана, сил служащих национальным интересам, в частности против Н. Нариманова и его соратников. Они всячески пытались помешать решениям служащим интересам народа и республики.

Третья группа состояла из азербайджанских большевиков «интернационалистов» –

Р. Ахундов, А. Караев, М. Гусейнов, Х. Джабиев и другие, которые не смогли в полной мере и правильно оценить течение сложных и скрытых тенденций по определенным причинам, в частности в силу своей молодости и неопытности, а также отсутствия политической воли в стране, незнание процессов комплексного строения социализма, и неопытности в вопросах высоких партийных и государственных должностях.

Четвертая группа состояла из патриотических азербайджанских сил живущих и действующих во имя независимости народа. Они видели спасение в новом строении, излишне веря в социалистические идеи. Хотя они позже осознали свою ошибку, было слишком поздно. Несмотря на крайне сложные условия и меньшинство в правлении, эти силы вели серьезную борьбу против руководителей, внедряющих анти-азербайджанскую политику [20, с. 90-92].

Начиная с первых месяцев существования советского режима в Азербайджане, группы, представленные в правительстве, объединились в кровавой борьбе против друг друга и образовали две большие группировки. Одной из них являлась «правая» группа включающая в себя Н. Нариманова, М. Кадири, М. Багирова, С. Эфендиева, Д. Буньядзаде, М. Гаджиева и прочих; а вторая группа микоянцев-мирзаянцев состоявшая из «левой» и «Бакинской» групп и включающая в себя А. Микояна, Л. Мирзояна, В. Егорова, М. Гусейнова, Р. Ахундова, А. Караева и прочих преследовала цель продолжать традиции гнусной Бакинской Коммуны под руководством С. Шаумяна в 1918-м году и в результате превратить Советский Азербайджан в вотчину А. Микояна.

За все время своего существования «правая» группа, также именуемая «национальными коммунистами», «национальным уклоном» и т.д., не обладала письменным планом или программой действия, и драматические процессы, происходящие в советском пространстве, в том числе и Азербайджане в начале 1920-х годов повлияли на взгляды членов группы. «Правая» группа сформировалась не на конкретной идеологии, а скорее сплотилась вокруг Н. Нариманова – председателя Военно-Революционного Комитета и Совета Национальных Комиссаров, который выступил в роли одной из силовых центров поли-

тической жизни страны в 1920-1921-х годов и сыграл особую роль в назначении народных комиссаров и руководящих лиц. Именно по этой причине, во многих случаях, «правая» группа также знамениты как «наримановцы». Такое название группы больше отражает сущность ее деятельности [25, с. 70-71].

После Апрельской оккупации основной целью «правой» группы являлось сохранение суверенности Советского Азербайджана, однако «левая» группа, следуя директивам Центра работала для присоединения Азербайджана к России. Не удивительно, что в совместном зашифрованном телеграмме Г. Орджоникидзе и С. Кирова, адресованной В. Ленину из Баку 2-го Мая 1920-го года говорилось: «Необходимо ваше поздравление Азербайджану и ваше общее знакомство со страной. Мы планируем экономическое и военно-хозяйственное объединение с Советской Россией. Опыт требует предоставление нам дальнейших полномочий Совета Народных Комиссаров по всему Кавказу. Дайте их нам по радио, или пошлите кому-то, но как можно скорее, не наделяйте Нариманова такими полномочиями» [11, л. 1-5]. В ответ на данное обращение, В. Ленин признал Азербайджан как «независимую советскую республику» в поздравительной телеграмме, посланной правительству Советского Азербайджана от РСФСР СНК 5 Мая 1920-го года [24, с. 196]. «Правые» коммунисты, радостно встретившие декларацию «Независимой Советской Республики Азербайджана», а также народ в целом были неосведомлены об истинном положении дел.

На третьем месяце существования правительства Советской Республики Азербайджан, Г. Орджоникидзе поднял вопрос об объединении Азербайджанской ССР к РСФСР. Армяне, представлявшие «левую» группу в ЦК и русские поддержали данное предложение, тогда как молодые азербайджанские «интернационалисты» коммунисты присоединились к ним. Однако, Н. Нариманов и его соратники выступили против слияния. Стороны, поддерживающие независимость республики были обвинены в «националистических склонностях».

И. Сталин, выступающий с идеей «Я не сторонник независимости Азербайджана, одни коммунисты не могут быть независимы от других» принял участие в совместном плену-

ме АК(б)П ЦК и Бакинского Комитета во время своего визита в Баку в начале ноября 1920-го года. Во время пленума представитель «интернационалистических» коммунистов Азербайджанцев А. Караев открыто заявил: «Мусульманские коммунисты разделились на два фронта, одни Наримановцы, другие же Караево-Гусейновцы. Первая группа ратует за независимость Азербайджана, и она обвиняет нас – вторую группу в продаже Азербайджана России» [4, л. 9].

Вопреки всем стараниям «правой» группы, 30-го Сентября 1920-го года было заключено «братское соглашение» народным комиссаром иностранных дел РСФСР Г. Чичериным и комиссаром народной юстиции Азербайджанской ССР В. Шахтахтинским. Согласно данному документу, а также сопутствующим приложениям Азербайджан передал свои экономические источники и средства (наземные и подземные ресурсы, промышленные предприятия), а также независимые торговые права Москве, при этом отказываясь от своих независимых финансовых и транспортно-коммуникационных прав. В контракте говорилось: «1. Правительство РСФСР и Азербайджан заключают между собой близкий военный и финансово-экономический союз: 2. Контракт вступает в силу с момента заключения и не требует специальной ратификации» [7, л. 25]. На самом же деле данное соглашение было завуалированной мерой внедрения империалистической политики РСФСР по отношению к Азербайджану и своим заключением юридически подтвердило вступление «независимого» советского Азербайджана в роль периферии России.

Далее, 29-го ноября 1920-го года Армения, 25-го февраля 1921-го года Грузия присоединились к Союзу порождая вопрос о присоединении трех Южно-Кавказских республик. Вскоре, железнодорожные управления Закавказских республик (18.04.1921), международные торговые органы объединились (2.06.1921), отменились таможенные и пограничные посты между республиками и 8-го Декабря 1921-го года решением ЦК РК(б)П внешняя торговля Южно-Кавказских республик полностью перешла в монополию и управление России. Однако, эти экономические «объединительные» меры не устраивали Москву, которая преследовала свою стратегическую цель. Потому, что самой важной

вопрос политического руководства оставался нерешенным. Для этого был дан старт следующему этапу – политическому объединению Южно-Кавказских республик между собой и далее с другими советскими республиками.

3-го ноября 1921-го года пленум Кавказского Бюро ЦК РК(б)П принял решение о заключении федеративного союза между советскими социалистическими республиками Азербайджана, Грузии и Армении. 29-го ноября Политическое Бюро ЦК РК(б)П приняло решение об учреждении Закавказской федерации. 12-го Марта 1922-го года совместная конференция Центральных Исполнительных Комитетов Азербайджана, Грузии и Армении проведенная в Тбилиси утвердила союзное соглашение между Закавказскими республиками. Данным соглашением было объявлено о создании Федеративного Союза Советских Социалистических Республик Закавказья. Военные дела, финансы, внешняя политика, внешняя торговля, средства коммуникации, экономическое управление и антиреволюционные вопросы были переданы в полномочия Советского Союза. Несогласные с данным положением дел коммунистов обвинили в непонимании сути Федеративного строя и политической незрелости [21, с. 430, 432].

Москва выдвинула идею объединения «всех советских республик в единый союз» для их прямого подчинения Центру устранив контрактные отношения, существующие между «независимыми» советскими республиками. В условиях Южного Кавказа решение данного вопроса было связано с необходимостью превращения ЗСФСР в Советскую Федеративную Социалистическую Республику (ЗСФСР). Начиная с лета 1922-го года на Южном Кавказе началась кампания по превращению ЗСФСР в Закавказскую Федеративную Республику и его включению в Союз Советских Социалистических Республик. На протяжении этой кампании Ленин отказался от Сталинского проекта «автономизации» и подчеркнул необходимость сохранения, хоть и формального, но все-таки «суверенитета и равенства» республик при Союзе. Первый конгресс Южно-Кавказских Советов проведенный в Баку 10-13 декабря 1922-го года превратил Закавказский Федеративный Союз в Закавказскую Советскую Федеративную Социалистическую Республику и принял решение о необходимости учреждения Союза

Советских Социалистических Республик (СССР), состоящего из РСФСР, ЗСФСР, Украинской ССР и Белорусской ССР. Десятый Всероссийский Советский Конгресс 23-27-го декабря 1922-го года с участием представителей ЗСФСР, Украинской ССР и Белорусской ССР принял решение о создании СССР. Полномочный представительский состав РСФСР, Украинской ССР, Белорусской ССР и ЗСФСР подписали Декларацию и соглашение об учреждении СССР в Москве 30-го декабря 1922-го года и «в добровольном порядке» присоединились к Союзу ССР. Согласно положениям соглашения, Азербайджанская, Грузинская и Армянская ССР были присоединены к Союзу в составе ЗСФСР, а не самостоятельно [21, с. 434-435]. Таким образом была прекращена формальная независимость Азербайджана. Данный шаг представлял собой серьезное поражение для коммунистов, ратовавших за националистические взгляды в вопросе независимости и суверенитета Азербайджана. На данном этапе националистические «правые» коммунисты осознали, что такие заявления как «независимый советский Азербайджан», провозглашенный самими высшими центральными органами, был ничем иным как тактическим шагом, олицетворявшим завуалированную оккупацию и цель пустить пыль в глаза общества страны на начальном этапе, а они сами были использованы как посредники в данном процессе.

Нарушение территориальной целостности Азербайджана. Очередным яблоком раздора среди руководства Азербайджана в 1920-х годах являлся вопрос территориальной целостности страны. Национальные коммунисты возразили объявлению исконно Азербайджанских земель – Нахичевани, Зангезура и Карабахской зоны спорной территорией со стороны официальной Москвы при переговорах с дашнаками Армянами без уведомления Азербайджана. По рекомендации Н. Нариманова в письме адресованном Б. Шахтастинским Ленину от 20-го сентября 1920-го года говорилось: «Обсуждение вопросов, касающихся Азербайджана между Россией и Арменией, вызвало сильную досаду у мусульман; даже Азербайджанское правительство не было уведомлено об этих переговорах» [29, с. 14]. В письме адресованном Н. Наримановым В. Ленину автор выразил недовольство народа против попыток руководства РСФСР урвать земли у Азербайджана

для дальнейшей их передачи дашнацкой Армении, словами: «Нам напрямую говорят, Вы не можете безусловно подчинить земли Азербайджану, однако говорите об освобождении Востока» [13, л. 41-42].

Во время совместного пленума между АК(б)П ЦК и Бакинского Комитета 8-9 ноября 1920-го года в Баку с участием И.В. Сталина, при обсуждении «Зангезурского вопроса» на собрании РК(б)П ЦК Кавказского Бюро, Азербайджанского Революционного Комитета и Бакинского Совета Сталин открыто заявил, что «если хотите знать кому принадлежат Зангезур и Нахичевань, мы не можем их передать нынешнему руководству Армении, но можем это сделать после учреждения там Советского государства» [5, л. 30].

Именно согласно заявлениям И. Сталина и началось решение данного вопроса. Как только официальный Баку получил телеграмму Армянского Революционного Комитета о советизации Армении (29 ноября 1920-го года), совместное заседание Политического и Организационного Бюро АК(б)П ЦК 30-го ноября того же года (с участием: Г. Орджоникидзе, Н. Нариманова, Г. Каминского, Й. Стасовой, М. Касумова, А. Хагвердиева, А. Караева, С. Саркисова, М. Гусейнова, А. Серебровского и прочих) решило следующее: а) ...обратиться с заявлением к Армянскому правительству от имени Советского и Революционного Комитета; б) Направить поздравление и провозгласить отсутствие каких-либо границ между Советским Азербайджаном и Советской Арменией; в) передать Зангезур и Нахичевань Армении; г) дать нагорной территории Карабаха право решать свое будущее и самоопределение; д) подтвердить готовность Советского Азербайджана и Советской Армении заключить нерушимый военный и хозяйственный союз [21, с. 426-427]. В последующих статьях Н. Нариманову поручалось составить официальный доклад о вышеупомянутых действиях и прочитать его на заседании Бакинского Совета.

Выполнявший инструкции Н. Нариманов, выступил с докладом 1-го Декабря 1920-го года на торжественном заседании в честь учреждения Советского правительства в Советской Армении. В данном документе, запомнившимся в истории как «Наримановский доклад» говорилось: «Советский Азербай-

джан поддерживает борьбу рабочего армянского народа против дашнацкого руководства пролившего и продолжающего проливать кровь невинных коммунистов – наших ближайших соратников в Армении и Зангезуре и заявляет, что отныне и впредь территориальные вопросы не могут стать почвой для кровопролития между двумя соседскими народами: азербайджанцами и армянами; Зангезур и Нахичевань являются неотъемлемой частью Советской Армении; рабочим крестьянам Нагорного Карабаха дается право самоопределения и решения их собственной судьбы; все военные действия на территории Зангезура останавливаются с последующим выводом армии Советского Азербайджана» [21, с. 427].

И. Сталин, сыгравший одну из ведущих ролей в нарушении территориальной целостности Азербайджана «объяснил» данное заявление нижеследующим образом: «Советский Азербайджан на добровольной основе отрекается от спорных провинций с 1-го декабря и объявляет о передаче Зангезура, Нахичевани и Нагорного Карабаха (текст заявления в связи с Верхним Карабахом был искажен) в состав Советской Армении» [27, с. 268].

На заседании Бакинского Совета Г. Орджоникидзе в свою очередь оценил данное заявление как «беспрецедентный исторический акт за время существования мира» и принижая важность стратегических регионов Азербайджана отметил, что «Зангезур, Нахичевань и Карабах ничего не значат для русских. Зангезур неплодотворная горная земля, без зерна и воды. Нахичевань не является ничем кроме болота и малярии. В Карабахе тоже ничего нет. И тем не менее товарищ Нариманов утверждает, что «Заберите их себе. Заберите эти неплодотворные земли Армении». Будто бы Советский Азербайджан избавляется от лишнего балласта» [27, с. 268].

Несмотря на то, что в заявлении от 1 декабря 1920-го года было указано о передаче Нахичевани Армении, «Нахичеванский вопрос» нашел справедливое решение в результате сопротивления и колоссального труда турецкой дипломатии на Московском съезде 1921-го года. Согласно третьей статье Московского соглашения заключенного между РСФСР и Турцией от 16 марта 1921-го года, Нахичеванская область была передана на попечение Азербайджана как автономная об-

ласть, без дальнейшего права передачи и уступки данного права третьей стране [16, л. 143, 146; 17, л. 19].

Карская конференция (от 26 сентября – 13 октября 1921-го года) между Турцией и Южно-Кавказскими республиками повторно подтвердила решение Московской конференции касательно Нахичеванского вопроса. В пятой статье Карского соглашения о территориальной принадлежности Нахичевани говорилось: «Турецкое правительство и руководство Советских Республик Армении и Азербайджана единодушно в передаче Нахичеванской области на попечение Азербайджана как автономной области, в пределах и границах установленных в Приложении 3 к данному соглашению» [18, л. 122-123; 14, л. 111-112].

Фальсификация Карабахского раздела Декларации была выполнена с целью передачи этой территории под управление Армении. Именно в результате этого шага, на пленуме Кавказского Бюро РК(б)П с участием Сталина 4-го июля 1921-го года, альянс Орджоникидзе-Киров добились принятия решения о передаче Нагорного Карабаха Армении [9, л. 23]. Однако, один день спустя – 5-го июля Кавказское Бюро передумало и приняло решение вернуть Нагорный Карабах в состав Азербайджанской ССР и даровать статус обширной автономной провинции [10, л. 28]. Тем не менее, назначение С.М. Кирова, одного из авторов проекта передачи Нагорного Карабаха Армении, в руководство Азербайджанской ССР отсрочило официальное предоставление автономного статуса Нагорному Карабаху на целых два года [26, с. 62]. Целью этого было поднять этот заново при первой же возможности и передать Нагорный Карабах Армении. Наконец декрет, изданный Центральным Исполнительным Комитетом Азербайджана от 7-го июля 1923-го года учредил Автономную Область Нагорного Карабаха. Таким образом, историческая и неотъемлемая часть Азербайджана – Карабах был искусственно разделен на горную и степную части и Азербайджанское правительство было вынуждено дать автономию армянам, позже поселившимся в нагорной части Карабаха.

Поражение «правой» группы в вопросе суверенитета и территориальной целостности страны привело Н. Нариманова в ярость и он,

не скрывая свои чувства в письме В.И. Ленину открыто заявил о необходимости своей отставки, написав: «...Центр признал независимость Грузии, Армении и Азербайджана. Однако, тот же самый Центр абсолютно бесспорно передает земли Азербайджана Армении. Если бы эти земли были переданы Грузии, как-то можно было бы бороться с гневом народа, но передача земель дашнакам – Армении, это ошибка, которую невозможно исправить...

...Каждый день приходят представители из Центра и размахивая своими мандатами дают нам указания подчинятся народному комиссару, известному по разным причинам. Дорогой Владимир Ильич, разве не из ваших уст слетела фраза «Независимый Азербайджан»? Ведь именно на этой почве мы смогли разрушить махинации и провокации оппозиции.

А сейчас ситуация принимает другой оборот: Армения, всегда защищающая Деникина получила независимость и вдобавок территории Азербайджана. Грузия, до сих пор проводившая двойную политику, получила независимость. Азербайджан же первый присоединившийся к Советской России потерял и независимость, и свои земли.

Владимир Ильич! Шутить с правами и чувствами многонациональной нации недопустимо. Не думайте, что Азербайджан состоит из Баку, где проживают сознательные русские рабочие. Это большая ошибка. Сейчас количество сознательных мусульманских простых рабочих в Баку удвоилось. И не забывайте про азербайджанских крестьян!

Решительно заявляю: если вы не примите наши аргументы во внимание, мы будем вынуждены поднять вопрос нашего отзыва перед Центром. Тогда, пусть те, кто с такой легкостью решают исторически запутанные вопросы приедут сюда...» [28, с. 62-63].

Тем временем раздоры и противоречия между «правыми» и «левыми» группировками в руководстве страны по отношению к внутренней политики, проводимой в Азербайджане, углублялись и приобретали форму открытых конфликтов. С. Саркисов, А. Микоян, В. Ломинадзе, В. Егоров и некоторые «национальные» коммунисты преподносящие себя как истинные большевики и сторонники левого течения считали, что жестокая борьба

против «классовых врагов» и «инородных элементов» внутренней политики является единственным правильным выходом. Любое сопротивление, даже попытки сопротивления против проводимой политики должны быть пресечены в корне. По их мнению, процесс национализации должен озвучивать все сферы индустрии и торговли. Необходимо было конфисковать имущество и личные ценные предметы у более или менее состоятельной прослойки общества.

Нариманов и его соратники придерживающиеся более мягкой линии поведения считали, что классовая борьба сама по себе порождает новое сопротивление. Национализация, хотя бы на первых этапах, должна коснуться лишь часть крупных и средних предприятий и сфер торговли. Нариманов и его сторонники выступали против унижения человеческого достоинства и национальной гордости при конфискации личного имущества предлагали вести антирелигиозную борьбу, не присягая к чести и достоинству верующих [23, с. 83-84].

Нариманов и его соратники призывали придерживаться уважительного отношения к национальному и религиозному достоинству при конфискации имущества у владельцев и крестьян, что Микояновцы интерпретировали как попытку покровительствовать буржуазии. К примеру, при конфискационных кампаниях В. Егоров утверждал «суть нашего раздора в том, что группа, называемая «левой» группировкой, поддерживала конфискацию имущества у буржуазии, в то время как правая группа защищала буржуазию под предлогом национальных лозунгов» [4, л. 10].

На втором съезде ЦК АКП(б) (16-23 Октября 1920-го года) Ломинадзе, представляющий интересы левой группы предложил сжигать имущество землевладельцев в регионах Азербайджана и дать начало гражданской войне. Он открыто заявлял, что «в деревнях следует проводить политику лишь в двух направлениях: 1. Сжигать имущество беков, ханов и богачей; 2. Уничтожить богатую прослойку населения поднять против них сельчан. Если бы мы сожгли поместья богачей в первые дни революции, мы бы давно разрушили феодализм. Если бы крестьяне подожгли эти поместья, они бы увидели свет революции в пламени. Пока крестьяне не уни-

чтожили поместья богачей, они не будут считать себя победителями...» [3, л. 170].

Н. Нариманов выступал против поджигания имущества беков и ханов, а также против их ареста и говорил, что мы нуждаемся в буржуазных специалистах – их нельзя уничтожать. На втором съезде микоянцев-мирзоянцев Нариманов называл конфискацию в провинциях Азербайджана бандитизмом и остро критиковал эту политику, говоря, что промышленные агенты требуют товар у всех без разбора. Те, у кого нет товара вынуждены покупать пшеницу намного дороже из рынка и отдавать товарным агентам, чтобы избавиться от них. Это не социализм, а позор, который необходимо прекратить [3, л. 199].

Нариманов также вел жесткую борьбу против оскорбления традиций и религиозных ценностей народа до стороны представителей правительства. Отчитываясь на втором съезде, он подчеркнул, что наши мусульманские коммунисты едут в деревни и кричат, что сейчас время революции, закройте мечети. Этих коммунистов считающих, что они ведут борьбу за великое дело, я называю антиреволюционерами. Религия очень сильна на Востоке и нужно быть крайне осторожными [3, л. 195].

Г. Каминский, назначенный Центром партийным руководителем в Азербайджане в августе 1920-го года объективно отнесся к вопросу и поддержал позицию Нариманова, чем сильно расстроил левую группу. Каминский выражал поддержку политической линии Нариманова и говорил, что «в национальных и религиозных вопросах стоит быть осторожными; если мы относимся к этому делу деликатно в России, мы должны учитывать более высокую религиозность Азербайджанских крестьян и решать религиозные вопросы более аккуратно в деревнях» [1, л. 4]. На Всебакинской конференции партии Каминский отметил, что политика левой группы сильно отстраняет мусульманских крестьян от партии. Именно в результате этой позиции Каминского – его поддержки политике Нариманова С. Саркисов, Л. Мирзоян, С. Гутин, В. Егоров, М. Кахиани и прочие представители левых выступали против него. На пике внутриправительственных притираний в Азербайджане, в Сентябре 1920-го года А. Микоян был отстранен из страны, но

Л. Мирзоян и прочие продолжали исполнять его роль.

20-го июня 1921-го года Г. Каминский был отстранен от должности секретаря ЦК АКП(б) и на его место назначили С. Кирова [8, л. 91]. Изменения в партийном руководстве дали новый толчок внутриправительственной борьбе.

Раздоры в руководстве Азербайджана более ярко проявлялись на третьем съезде ЦК АКП(б) 11-18 Февраля 1921-го года. Многовластие, создавшееся в лице политического бюро, партийного комитета, специального отдела и товарного комиссариата в регионах Азербайджана и вытекающие из этого проблемы, а также их устранение были основной темой обсуждения [6, л. 112-118].

О защите Азербайджанского языка. Одним из самых критических вопросов борьбы «правых» групп являлся вопрос защиты и сохранения Азербайджанского языка. Н. Нариманов придавал особое значение сохранению статуса государственного языка у Азербайджанского языка. Он говорил, что «интеллигенция, не владеющая собственным языком на нужном уровне становится бесполезной в жизни народа». Нариманов также старался решать вопрос родного языка как часть национального вопроса, а также придавая этому политическую роль [19, с. 156-157].

Речь Б. Талыблы на третьем съезде ЦК АКП(б) по сохранению Азербайджанского языка также заслуживает особого внимания. Он считал притеснения Азербайджанского языка Русским языком признаком русского империализма и требовал внимания к данному вопросу, провозглашая «везде публикации на русском языке, заявления на русском, судебная документация и процессы на русском, почта на русском. Если мы встречаем русский язык на каждом шагу, невозможно отрицать русский империализм. Для устранения этой саркастической ситуации предлагаю объявить государственным языком тот язык, на котором говорит народ и страна» [3, л. 275]. Б. Талыблы также привлекал внимания к тому, что неазербайджанцы занимающие руководящие должности в Азербайджане не знают эту страну; С. Саркисов, В. Ломинадзе и прочие не имеют понятия об экономике, политической истории, литературе, традициях Азербайджана. Знать, что Азербайджан находится на берегу Каспий-

ского моря – не означает знать весь Азербайджан [3, л. 342].

Б. Талыблы также выдвинул свою обоснованную позицию на Шестой Общебакинской Партийной Конференции проведенной 8-го Апреля 1921-го года, раскритиковав политику, проведенную в республике в отношении колонизации, заселения, политики русификации, языкового и военного строения и прочих вопросов. Он отметил, что «Азербайджан и другие республики когда-то были колонией России. Колонизация существовала и до революции и сейчас. При необходимости я могу вам доказать наличие следов остатков старой политики русификации. Однако, все проводится в скрытой форме руками старых чиновников. Мы сможем устранить политику русификации, если в первую очередь будем считать родной язык государственным языком. К примеру, везде проживает 5 процентов русского населения, остальные местные. Нельзя в таких местах объявлять русский государственным языком. Государственный язык может быть лишь родным языком. Это никоим образом не шовинизм» [2, л. 22-23].

Б. Талыблы выступил против тезиса Р. Ахундова о том, что «тюркский язык когда-то станет государственным языком» и выдвинул свою концепцию, согласно которой государственным языком должен стать тюркский (Азербайджанский) язык, должна быть создана национальная армия, и вместо неделимой России (РСФСР) следует учредить Социалистическую Федеративную Советскую Республику. Однако, Р. Ахундов воспротивился данной концепции, в то же время критикуя других «национальных коммунистов» – Н. Нариманова, Д. Бюнядзада и А. Юсивзаде [25, с. 105].

Против объективных и реальных фактических аргументов «правых» коммунисты «левой» ветви обвинили их в «национализме» и «националистической предвзятости». В связи с данной деятельностью микоянцев-мирзаянцев Н. Нариманов говорил: «Мусульманский коммунист призывающий быть осторожными и учитывать местные условия называет других коммунистов националистами.... Вы тоже говорите, что нужно учитывать местные условия, но, когда это вам говорит мусульманский коммунист, вы немедленно клеймите его «националистическим паспортом» [3, л. 201].

Конец активных азербайджанских коммунистов в 1920-х годах. С устранением Н. Нариманова из страны в 1922-м году, «левые» коммунисты увидели благородную почву для беспрепятственного претворения в жизнь своих грязных дел, наносящих урон суверенитету Азербайджана, его культуре, экономике, традициям народа, религиозным устоям и т.д. Однако, Б.Талыблы и национальные коммунисты приверженные национальным идеям Нариманова сопротивлялись «левой» группе и пытались защитить свои позиции. Вопреки всем стараниям национальных коммунистов «левая» группа продвигала свою волю почти во всех вопросах и демонстрировала победу. Это не было случайностью, потому что «левая» группа получала инструкции против «правых» из Центра, который опекал их. Одним из самых печальных фактов заключался в том, что микоянцы-мирзоянцы травили азербайджанских коммунистов против друг друга и таким образом устраняли препятствующих коммунистов с национальными взглядами с помощью Азербайджанских коммунистов «интернационалистов».

Националистические выступления на втором, третьем и четвертом съездах ЦК АКП(б) создали у Кирова, Орджоникидзе и Мирзояна впечатление, что следует попроситься с людьми, придерживающимися таких взглядов. Такая возможность возникла после опубликования статьи Е. Ханбудагова «Национальный Вопрос» в газете «Коммунист».

В действительности, эта статья вышла в свет по разрешению С. Киркорова с целью усиления национальных преследований. После выхода статьи главного редактора газеты Г. Джабиева обвинили в национализме. С публикацией статьи сценарий против коммунистов-националистов был успешно выполнен на восьмой Всебакинской Конференции (24 апреля – 4 мая 1924-го года). Л. Мирзоян получил прекрасную возможность в существующей политической обстановке и обвинил всех коммунистов с националистическими взглядами, и в общем всю азербайджанскую интеллигенцию в самом тяжелом преступлении того времени – оппозиции: «...Я должен сказать, что наша интеллигенция когда-то была оппозиционерами, и с этим ничего невозможно сделать. Мы не должны соглашаться с националистическим настроением интеллигенции, но обязаны не да-

вать слабину интеллигенции при этом не затрагивая половины интеллигенции. Никаких уступок» [22, с. 121].

На третьей конференции и шестом съезде Партии (Май 1924-го года) исполнителями сценария, направленного против Е. Ханбудагова и его соратников, выступили именно азербайджанские коммунисты. «Национальные» коммунисты, бросающие грязь друг в друга, сами того не ведая превратились в умелых свидетелей «судебного процесса». Обеспокоенные и испуганные ходом данного процесса азербайджанские коммунисты оказались в таком положении, где они были вынуждены покорно выполнять указания Центра.

Согласно построенному сценарию, именно азербайджанские коммунисты – точнее Е. Ханбудагов, Г. Джабиев, А. Караев, М. Гусейнов, Д. Бюнядзада, М. Кулиев, С. Эфендиев и прочие выступили с обвинительными речами против друг друга, на основании чего шестой съезд выполнил волю Кирова и Мирзояна и принял резолюцию в которой подтвердил существование националистической группы состоящей из азербайджанцев в Азербайджане, и правильность политики Бакинской партийной организации под руководством Мирзояна и его последователя Кирова в национальном вопросе. Также был одобрено дальнейшее исполнение этой политики. Не случайно, в резолюции съезда говорилось: «Правильная национальная политика в Азербайджане отныне тоже должна быть выполнена в духе ленинизма» [23, с. 94].

После шестого съезда Е. Ханбудагов более никогда не получил возможности занять руководящую должность в партийных делах. Как бы прискорбно это не выглядело, провал Е. Ханбудагова, был с удовольствием принят ярыми противниками данной группы – Н. Наримановым и его соратниками. В своем письме-отчете «Об истории нашей революции в далеком далеке» Н. Нариманов добавил специальную выписку о провале Е. Ханбудагова, где назвал Ханбудагова и его сторонников «мошенниками», «преступниками» [28, с. 56-57].

На восьмой партийной конференции и шестом съезде партии микоянцы-мирзоянцы умело воспользовались раздором между Азербайджанских коммунистов «интернаци-

оналистов» для печального решения их судьбы.

Провал ханбудаговизма и смерть Н. Нариманова, в действительности, нанесли непоправимый урон силам национального уклона во власти Азербайджана. На последующих этапах, остатки коммунистов национального уклона в Азербайджане, которые не до конца осознавали происходящее, лишенные руководителя и посему рассеянные по сторонам превратились в новый инструмент в руках противоположной группы. Несмотря на то, что эти группы пытались проводить какую-то борьбу по национальным вопросам во второй половине 1920-го года, их выигрыш бил, снова лишь следующим провалом. На данном этапе коммунисты национального уклона не действовали как единая сила, и не представляли собой какой-либо угрозы для «левых» групп.

ВЫВОДЫ

Внутриправительственные раздоры и борьба начавшиеся с созданием советской власти в

Азербайджане завершились поражением Азербайджанских коммунистов национального уклона. Таким образом, Центральная большевистская власть и его Бакинские эмиссары, состоящие из неазербайджанцев устранили все помехи на пути реализации политики, проводимой в стране и в результате шовинистическая национальная политика, завуалированная под интернационализм, стала выполняться совершенно открыто.

Вопреки всем давлениям, Азербайджанский язык сохранил свой статус на протяжении сложного исторического периода.

Раздоры и разногласия среди властей Азербайджана в 1920-х годах были вызваны нижеизложенными причинами: небрежность и непочтительное отношение к суверенитету и территориальной целостности, богатству, языку, религии и национальным традициям, крестьянам и интеллигенции Азербайджана, а также в отношении экономических вопросов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES

1. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki [Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan] (Glava 1, Jashhik 1, Delo 4) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 1, Дело 4)].
2. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki [Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan] (Glava 1, Jashhik 1, Delo 6) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 1, Дело 6)].
3. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki [Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan] (Glava 1, Jashhik 1, Delo 8) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 1, Дело 8)].
4. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki [Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan] (Glava 1, Jashhik 1, Delo 14) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 1, Дело 14)].
5. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki [Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan] (Glava 1, Jashhik 1, Delo 24) (in Russian)

[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 1, Дело 24)].

6. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 1, Jashhik 2, Delo 2) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 2, Дело 2)].
7. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 1, Jashhik 2, Delo 16) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 2, Дело 16)].
8. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 1, Jashhik 2, Delo 18) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 1, Ящик 2, Дело 18)].
9. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 64, Jashhik 2, Delo 118) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 64, Ящик 2, Дело 118)].
10. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 64, Jashhik 2, Delo 122) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 64, Ящик 2, Дело 122)].
11. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 85, Jashhik 13, Delo 12) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 85, Ящик 13, Дело 12)].
12. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 609, Jashhik 1, Delo 34) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 609, Ящик 1, Дело 34)].
13. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 609, Jashhik 1, Delo 71) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 609, Ящик 1, Дело 71)].
14. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 609, Jashhik 1, Delo 94) (in Russian)
[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 609, Ящик 1, Дело 94)].
15. Arhiv Politicheskikh Dokumentov pri Upravlenii Delami Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki
[Archive of Political Documents under the Office of the President of the Republic of Azerbaijan]
(Glava 609, Jashhik 1, Delo 119) (in Russian)

[Архив политических документов при управлении делами Президента Азербайджанской республики (Глава 609, Ящик 1, Дело 119)].

16. Gosudarstvennyj Arhiv Azerbajdzhanskoj Respubliki [State Archives of the Republic of Azerbaijan] (Glava 28, Jashhik 1, Delo 58) (in Russian)
[Государственный архив Азербайджанской республики (Глава 28, Ящик 1, Дело 58)].
17. Gosudarstvennyj Arhiv Azerbajdzhanskoj Respubliki [State Archives of the Republic of Azerbaijan] (Glava 28, Jashhik 1, Delo 66) (in Russian)
[Государственный архив Азербайджанской республики (Глава 28, Ящик 1, Дело 66)].
18. Gosudarstvennyj Arhiv Azerbajdzhanskoj Respubliki [State Archives of the Republic of Azerbaijan] (Glava 28, Jashhik 1, Delo 123) (in Russian)
[Государственный архив Азербайджанской республики (Глава 28, Ящик 1, Дело 123)].
19. Ahmedova, F. (1998). *Nariman Narimanov – Ideal ve reallyq* [Nariman Narimanov – Ideal and Reality]. Baku: Elm ve Tehsil (in Azerbaijan).
20. Bajramova, R. (2007). *Azerbajdzhan hokumetindeki konfliktler və daxili siyasi qarshydurmalar (1920-1925)* [Strife and internal political conflicts in the government of Azerbaijan (1920-1925s)]. Baku: Elm. (in Azerbaijan).
21. Havarov, V. (2011). *Turkiye-Rusija munasibetlerinde Azerbajdzhan meselesi (1917-1922)* [Azerbaijan issue in Turkish-Russian relations (1917-1922s)]. Baku: Azər nəşr (in Azerbaijan).
22. Ibrahimli, F. (2007). Musteqillijın dagylmasından sonrakı ilk illerde Azerbajdzhanın siyasi həyatı (1920-1922) [Political life of Azerbaijan in the first years after the collapse of independence (1920-1922s)]. *AMEA Tarih Institutunun Elmi Eserleri*, 19, 117-124 (in Azerbaijan).
23. Ibrahimli, F. (1996). *Azerbajdzhan kəndindəki siyasi və ictimai proseslər (1920-1930)* [Political and social processes in the village of Azerbaijan (1920-1930s)]. Baku: Mütərcim (in Azerbaijan).
24. Iz istorii vneshnih vmeshatel'stv v Azerbajdzhan. 1918-1920 gody. Dokumenty i materialy. (1988) [From the history of external interventions in Azerbaijan. 1918-1920 years. Documents and materials (1988)]. *Азербайджанский архив*, 1-2, 31-32 (in Russian).
25. Khalilov, A. (2015). Azerbajdzhanskaja SSR 1920-1930-h godov: vnutripravitel'stvennyye protivostojaniya [Azerbaijan SSR 1920-1930s: intragovernmental confrontations]. Baku: Turkhan NPB (in Russian).
26. Makhmudov, J., & Shukurov, K. (2005). *Qarabağ: Həqiqi tarix, faktlar, sənədlər* [Karabakh: Real history, facts, documents]. Baku: Tehsil (in Azerbaijan).
27. Musajev, I. (1996). *Kharidzhi dovletlerin Azerbajdzhanyn Nakhchyvan ve Zengezur bolgelerindeki siyasi veziyyeti ve siyaseti* [Political situation and policy of foreign states in the Nakhichevan and Zangezur regions of Azerbaijan]. Baku: BDU (in Azerbaijan).
28. Narimanov, N. (1992). *Ob istorii nashej revoljucii v dalekih krajah (pis'mo I. V. Stalinu)* [On the history of our revolution in distant lands (letter to I. V. Stalin)]. Баку: Азәрнешр (in Russian).
29. Rafiyev, B. (1995). *Podvodnaja / nevidimaja chast' ajsberga* [Underwater / invisible part of the iceberg]. Baku. Azerneshr (in Russian).

Effect of Neighbourhood Characteristics on Resident's Satisfaction in Doya Area of Bauchi Metropolis

Hadiza AbdulKadir Musa ¹, Muhammad Umar Bello ², Sakariyau Jamiu Kayode ²

¹ *Kaduna Polytechnic*

Polytechnic Road, P. M. B. 2021, Kaduna, Nigeria

² *Abubakar Tafawa Balewa University*

Tafawa Balewa Way, P. M. B. 0248, Bauchi, 740272, Nigeria

DOI: [10.22178/pos.69-8](https://doi.org/10.22178/pos.69-8)

JEL Classification: [O18](#)

Received 20.03.2021

Accepted 28.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
Sakariyau Jamiu Kayode
jamiuem@gmail.com

© 2021 The Authors. This article
is licensed under a [Creative
Commons Attribution 4.0
License](#)

Abstract. This study determines the effect of neighbourhood characteristics on residents' satisfaction in Doya area of Bauchi metropolis to reveal the significant relationship of the effect. Field data were gathered using a structured, close-ended questionnaire containing 5 Likert scales administered to the household head of Doya area of Bauchi metropolis using simple random sampling. A total number of one hundred and twenty-five (125) valid questionnaires were used for the analysis. The data were analyzed using descriptive statistics (Mean score and frequency table) and linear regression method through SPSS. The study found that electricity, water, drainage, availability of schools, availability of hospital, economic activities, neighbourhood security, sanitary services, recreational facilities and accessibility are factors affecting resident's satisfaction. It further found that satisfaction with proximity to work, water, and educational facilities were striking the highest mean score. Finally linear regression model reveals that neighbourhood condition significantly affects resident's satisfaction. The study suggests a need for the government to provide more social amenities in the study area. Proper routine management of social amenities should be done to enhance the resident's satisfaction in the study area.

Keywords: neighbourhood; satisfaction; housing.

INTRODUCTION

Housing is considered a basic need and a necessity for man's existence. Thus, it's one of the most critical basic infrastructures in the development of every society [3]. Also, [1] admits that housing is one of the three basic needs of humanity. Its performance should meet technical expectations as well as the overall satisfaction of end-users. Housing touches the lives of individuals and the nation; great importance is therefore ascribed to its role in engendering human comfort by nature and society [3, 7]. Authors [1] stated that one of the basic needs of man is shelter. The right to adequate housing is a universal right, recognized at the international level and in more than one hundred national constitutions worldwide. Despite this right, the 'homeless', 'the inadequately housed', and 'the evicted' are numerous in the cities and the countryside across the globe.

Residents' satisfaction refers to the degree of satisfaction felt about the environmental amenities available in different aspects of a residential environment. Information on residents' satisfaction has become a handy tool in the hands of housing developers, analysts, and policymakers for a long time now [4]. Residential satisfaction reflects the degree to which individuals' housing needs are fulfilled [8]. According to [6], residential satisfaction refers to the degree of contentment experienced by a household regarding the current housing situation. It is a non-economic and normative quality evaluation approach to assess the quality of housing units.

Neighbourhoods are defined as residences and the physical, social, and economic circumstances that affect these residences [2]. They are places where people live their daily lives – places where people go for a walk with their pets, where par-

ents spend time with their kids at a playground, where neighbours have a chat at a park, and seniors grow vegetables in a nearby garden. Neighbourhoods are meaningful to people, so magazines feature neighbourhoods and report on their amenities and the personalities of their residents. Residential environment quality and satisfaction are among the primary conditions for quality of life and the main support for economic activities, culture, and society. The importance of the neighbourhood environment to urban dwellers cannot be overemphasized; it remains the most fundamental basis of life because where people live or spend most of their lives affect their economic, social, health, and mental well-being. Due to the diversity of personal senses of looking at things and the varied lifestyles, people's demands, preferences and evaluations of their neighbourhood environment are equally becoming more diversified [5].

Resident's satisfaction can be affected by many factors; one of these factors can be neighbourhood condition. The effect of neighbourhood condition on residential satisfaction can be positively or negatively; when social amenities or infrastructural facilities are good, the satisfaction was significantly excellent and vice versa. Most people in developing countries still lack the necessities of life such as shelter, health facilities, a good road network, portable water, regular supply of electricity, to mention but a few. The lack of these basic needs of life by many could be attributed to poor management of public funds by leaders, lack of adequate workforce to harness the resources available, political instability and lack planning by local authorities [9]. Hence the gap in the literature is identified; therefore, this paper will attempt to address issues on the effect of neighbourhood characteristic on resident's satisfaction in Doya area of the Bauchi metropolis.

This *study aims* to determine the effect of neighbourhood characteristics on residents' satisfaction in Doya area of Bauchi metropolis to reveal the significant relationship between neighbourhood conditions and residents' satisfaction.

Objectives:

1. To identify the neighbourhood characteristics in the study area.
2. To examine the level of resident's satisfaction in the study area.

3. To assess the effect of neighbourhood characteristics on resident's satisfaction in the study area

A field survey research approach was adopted for the study. Data were collected using a sound-structured questionnaire containing close-ended questions (for ease of analysis). The questionnaire was designed for the household head living in the study area using a five-point Likert scale. A total of two hundred (200) copies of the questionnaires were administered to randomly selected residents within the study area. Out of the 200 questionnaires administered, 125 valid copies were filled and retrieved. Mean ranking was used to measure the degree of neighbourhood characteristics and resident's satisfaction. At the same time, linear regression was also used to determine the effect of the neighbourhood characteristic on residents' satisfaction.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Table1 – Demographic Data of the Respondents

	N	%
Gender		
Male	96	76.2
Female	30	23.8
Age		
Less than 30 years	58	46.0
between 31-40 years	30	23.8
between 41-50 years	24	19.0
above 50 years	14	11.2
Marital status		
Single	51	40.5
Married	75	59.5
Education		
Primary school	24	19.0
O level	39	31.0
OND/NCE	42	33.3
HND	12	9.5
BSC	7	5.6
MSC	1	0.8
PHD	1	0.8
Occupation		
Farming	26	20.6
Retired	36	28.6
Artisan	18	14.3
Private Sector	22	17.5
Public Sector	24	19.0
Tenure ship		
Occupier	95	75.4
Renting	31	24.6

The table above shows the demographic data of the respondents. It reveals that most households are male and married couples as it represents 76.2% and 59.5% of the responses. Also, most of them are within the age group of less than 30 years and 31-40 years. Furthermore, it's found that majorities are farmers/retired workers, and they are NCE/OND holders. Finally, it is concluded that most of them are owner-occupiers which represent 75.4% of the responses.

Table 2 – Ranking Neighbourhood Condition / Characteristics

Items	N	Mean	Std. Deviation	Remark
Ranking electric condition in the area	125	3.80	.762	1
Ranking water condition in the area	125	3.75	.973	2
The ranking drainage condition in the area	125	3.41	1.277	3
Ranking recreational facilities condition in the area	125	2.95	1.396	4
Ranking accessibility / road condition in the area	125	2.94	1.220	5
Ranking sanitary service condition in the area	125	2.85	1.251	6
Ranking schools' condition in the area	125	2.83	1.366	7
Ranking economic activities condition in the area	125	2.71	.974	8
Ranking hospitals condition in the area	125	2.60	1.225	9
Ranking neighbourhood security condition in the area	125	2.43	1.080	10

Table 2 above shows the neighbourhood condition according to their mean ranking. It reveals that the electricity condition is in good condition with a mean of 3.80, which has the first rank, water condition is also found to be good as it has a mean of 3.75 which has the second rank. At the same time, health facilities and neighbourhood were and found to be moderate with east mean rank both.

Table 3 – Ranking Residents Satisfaction

Items	N	Mean	Std. Deviation	Remark
Satisfaction for proximity to the place of work	125	3.59	1.115	1
Water satisfaction in the area	125	3.58	1.079	2
Satisfaction for the availability of educational facilities	125	3.05	1.099	3
Electricity satisfaction in the area	125	2.91	.942	4
Satisfaction with respect to infrastructure / services	125	2.90	.990	5
Satisfaction for political activities in the area	125	2.82	1.277	6
Satisfaction with respect to economic activities	125	2.67	1.162	7
Satisfaction for the proximity of the place of worship	124	2.67	1.181	8
Satisfaction for neighbourhood security	125	2.59	1.048	9
Satisfaction with respect to recreational facilities	125	2.39	.999	10

The table above shows the households satisfaction within the neighbourhood for their mean ranking. It admits that proximity to the place of work, water and educational facilities has the first, second and third satisfaction with a mean score 4.58, 3.58 and 3.05 respectively While satisfaction to the proximity of worship places, neighbourhood security and recreational facilities has a mean rank of 8, 9 and 10 respectively.

Table 4 – Model Summary

Model	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of the Estimate
1	.723a	.523	.481	.37384

The R² value in the model summary table above tells you how much of the variance in the dependent variable (resident's satisfaction in the study area) is explained by the model (which includes neighbourhood characteristics). This means that the model explains 52.3% of the variance in residents' satisfaction in the study area.

Table 5 shows the statistical significance of the analysis. The table shows a highly significant value of ".000", which is less than .05 (which means $p < .0005$). This means that the regression is suitable and fit well for the analysis.

Table 5 – ANOVA

Df	Mean Square	F	Sig.
10	1.744	12.476	.000b
114	.140		
124			

Table 6 shows the significant effect between neighbourhood characteristic and resident's satisfaction. Water, educational facilities, Drainage, Electricity, Recreational Facilities, sanitary services and health facilities, were the neighbourhood characteristic which significantly affects resident satisfaction which has a Beta value of .298, .303, .179, .170, .149, -.134 and .139 with p-value of both .000, .000, .014, .024, .031, .055 and .065 respectively.

Table 6 – Coefficient Table (model 1)

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	.943	.228		4.130	.000
Ranking electric condition in the area	.116	.050	.170	2.295	.024
Ranking water condition in the area	.159	.040	.298	3.949	.000
Ranking drainage condition in the area	.073	.029	.179	2.483	.014
Ranking educational facilities condition in the area	.115	.029	.303	4.024	.000
Ranking hospitals condition in the area	.059	.032	.139	1.860	.065
Ranking recreational facilities condition in the area	.056	.025	.149	2.188	.031
Ranking economic activities condition in the area	.012	.036	.022	.327	.744
Ranking neighbourhood security condition in the area	.020	.035	.043	.585	.560
Ranking sanitary service condition in the area	-.056	.029	-.134	-1.943	.055
Ranking accessibility/road condition in the area	.042	.029	.100	1.443	.152

In contrast, accessibility, neighbourhood security and economic have a Beta value of .100, .043, and .022 with a p-value of .152, .560 and .744, respectively, were found to have a less significant impact. So, this concludes that Water, educational facilities, Drainage, Electricity and Recreational Facilities were the neighbourhood characteristic which significantly affects resident's satisfaction with sanitary services to have a negative effect.

CONCLUSION

The initial analysis and discussion clearly show that neighbourhood characteristics and residents' satisfaction were analyzed using Statistical Package for Social Science (SPSS). The analysis is based on regression and means score ranking, which reveals that electricity condition, water condition, drainage condition, availability of schools, health facilities, recreational facilities, economic activities, neighbourhood security, sanitary services and accessibility affect housing sat-

isfaction. Furthermore, it reveals that neighbourhood characteristics/condition significantly affect resident's satisfaction in the study area.

Since neighbourhood conditions affect resident satisfaction, the government needs to provide more social amenities to promote residential satisfaction. As most of the households within the neighbourhood agreed that they have poor secu-

rity, there is a need for the government or policymakers to provide better policies to help the area be more secure.

Proper routine management of social amenities should be put in place to ensure good neighbourhood condition and the resident's satisfaction in the study area.

REFERENCES

1. Ayarkwa, J., Acheampong, A., & Agyekum, K. (2013). Residents' Satisfaction with the Social Security and National Insurance Trust Housing in Ghana. *Engineering Management Research*, 2(2). doi: [10.5539/emr.v2n2p29](https://doi.org/10.5539/emr.v2n2p29)
2. Baesung, K. (2013). *The effect of neighborhood built environment on neighborhood satisfaction* (Master's thesis); Georgetown University. Washington.
3. Bank of Ghana. (2007). *The Housing Industry in Ghana: Prospects and Challenge*. Retrieved from <https://www.bog.gov.gh/wp-content/uploads/2019/07/pbrief-housing-new.pdf>
4. Galster, G. (1987). Identifying the Correlates of Dwelling Satisfaction. *Environment and Behavior*, 19(5), 539–568. doi: [10.1177/0013916587195001](https://doi.org/10.1177/0013916587195001)
5. Ge, J., & Hokao, K. (2006). Research on residential lifestyles in Japanese cities from the viewpoints of residential preference, residential choice and residential satisfaction. *Landscape and Urban Planning*, 78(3), 165–178. doi: [10.1016/j.landurbplan.2005.07.004](https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2005.07.004)
6. Ibem, E. O., & Aduwo, E. B. (2013). Assessment of residential satisfaction in public housing in Ogun State, Nigeria. *Habitat International*, 40, 163–175. doi: [10.1016/j.habitatint.2013.04.001](https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2013.04.001)
7. Jiboye, A. D. (2010). Correlates of Public Housing in Lagos, Nigeria. *Journal of Geography and Regional Planning*, 3(2), 17-28.
8. Nyaboe, Sh. (2016). *An assessment of residential neighbourhood satisfaction: a case of Bahati estate, Eastlands, Nairobi, Kenya*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/348975819_AN_ASSESSMENT_OF_RESIDENTIAL_NEIGHBOURHOOD_SATISFACTION_A_CASE_OF_BAHATI_ESTATE_EASTLANDS_NAIROBI_KENYA
9. Rashid, S. T., bin Ngah, I., & Eluwa, S. E. (2013). Neighbourhood choice factors and residents satisfaction in old and new neighbourhoods of Slemani City, Kurdistan-Iraq. *Journal of Environment and Earth Science*, 3(2), 72-81.

Тенденції та перспективи розвитку агропромислового сектору регіонів України

Trends and Prospects for the Development of the Agro-Industrial Sector of the Regions of Ukraine

Руслан Скриньковський¹, Оксана Процевят², Христина Кайдрович¹, Юрій Тиркало³,
Святослав Князь⁴

Ruslan Skrynkovskyi, Oksana Protseviat, Khrystyna Kaydrovych, Yuriy Tyrkalo, Sviatoslav Kniaz

¹ *Lviv University of Business and Law*

99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

² *State Institution "M. I. Dolishnyi Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine"*

4 Kozelnytska Street, Lviv, 79026, Ukraine

³ *Non-Governmental Organization "Pan-Ukrainian Anti-Corruption Center"*

100/76 Shyroka Street, Lviv, 79052, Ukraine

⁴ *Lviv Polytechnic National University*

12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.69-11](https://doi.org/10.22178/pos.69-11)

JEL Classification:

L60, O13, O18

Received 20.03.2021

Accepted 26.04.2021

Published online 30.04.2021

Corresponding Author:

Oksana Protseviat

oksanayakhymetc@i.ua

© 2021 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Забезпечення розвитку агропромислового сектору як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, виступає пріоритетним завданням інтеграції України не тільки у європейський, але і у глобальний економічний простір. Метою статті є дослідження тенденцій та перспектив розвитку агропромислового сектору регіонів України. У процесі дослідження використано методи теоретичного аналізу, синтезу, спостереження, опису, таблично-графічний, кореляційного аналізу. За результатами дослідження встановлено скорочення частки сектору сільського, лісового та рибного господарства у структурі валового внутрішнього продукту України в період 2015–2019 років із 12,06 % у 2015 році до 8,97 % у 2019 році. Визначено нестабільну динаміку індексу сільського господарства в Україні протягом 2015–2020 років, де у 2019–2020 роках зниження фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства господарствами усіх категорій становило 6,8 та 12,9 відносних пункти у порівнянні з попередніми роками. Виявлено зростаючу динаміку продуктивності праці на підприємствах, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, в період 2015–2019 років, за винятком 2017 року, коли відбулося незначне зниження цього показника на 1,3 % у порівнянні із 2016 роком. Результати проведеного кореляційного аналізу для визначення взаємозв'язку між ключовими змінними, що характеризують розвиток агропромислового сектору регіонів України, засвідчили, що серед досліджуваних регіонів України дуже високу та високу пряму кореляційну залежність продемонстрували 9-ть регіонів України, серед яких лідером була Львівська область. Запропонований підхід до застосування кореляційного аналізу між обсягом виробленої продукції та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) можна застосовувати для інших видів економічної діяльності. Перспективи розвитку агропромислового сектору регіонів України вбачаються у такому: 1) створенні спеціальних інтеграційних бізнес-мереж через реалізацію механізмів взаємодії; 2) підтримці здійснення на належному рівні експортних операцій та розвитку власне інфраструктури підтримки експорту, зокрема на рівні регіонів; 3) налагодженні співпраці між потенційними виробниками сировинних ресурсів та переробниками, ефективному використанні виробничих потужностей та інноваційному виробництві продукції агропромислового комплексу (АПК) із застосуванням на цій основі технологічних

нововведень; 4) ефективному використанні та нарощуванні ресурсного потенціалу, забезпеченні економічної стабільності суб'єктів господарювання АПК; 5) державній підтримці та стимулюванні сфери АПК; 6) реформуванні науково-технічної сфери АПК.

Ключові слова: агропромислова продукція; виробництво; інновації; експорт; агропромисловий бізнес.

Abstract. Ensuring the development of the agro-industrial sector at both the national and regional levels is a priority for Ukraine's integration not only into the European but also into the global economic space. The purpose of the article is to study the trends and prospects for the development of the agro-industrial sector of the regions of Ukraine. In the research process, the methods of theoretical analysis, synthesis, observation, description, tabular-graphic, correlation analysis were used. According to the study results, the reduction of the share of agriculture, forestry and fisheries sector in the structure of the gross domestic product of Ukraine in the period 2015–2019 from 12.06% in 2015 to 8.97% in 2019 was established. The unstable dynamics of the agricultural index in Ukraine during 2015–2020 was determined, wherein 2019–2020, the decrease in the physical volume of agricultural production by farms of all categories was 6.8 and 12.9 relative points compared to previous years. There was revealed the growing dynamics of labour productivity at enterprises engaged in agricultural activities in 2015-2019, except for the year 2017, when there was a slight decrease in this indicator by 1.3%, compared to 2016. The results of the correlation analysis, aimed at determining the relationship between the key variables that characterize the development of the agro-industrial sector of Ukraine, showed that among the studied regions of Ukraine, a very high and high direct correlation was demonstrated by nine regions of Ukraine, among which the Lviv region became the leader. The proposed approach to applying correlation analysis between the volume of output and the expenses of all enterprises for the production (work, services) can be applied to other types of economic activity.

Prospects for the development of the agro-industrial sector of the regions of Ukraine are seen in the following: 1) the creation of unique integration business networks through the implementation of cooperation mechanisms; 2) support for the implementation of export operations at the appropriate level and the development of the existing export support infrastructure, in particular at the regional level; 3) establishing cooperation between potential producers of raw materials and processors, efficient use of production capacity and innovative production of agro-industrial complex (AIC) with the use of technological innovations on this basis; 4) effective use and increase of resource potential, ensuring the economic stability of agro-industrial entities; 5) state support and stimulation of the agro-industrial complex; 6) reforming the scientific and technical sphere of the agro-industrial complex.

Keywords: agro-industrial products; production; innovations; export; agro-industrial business.

ВСТУП

Одним із пріоритетних завдань інтеграції України (не тільки у європейський, але і у глобальний економічний простір) є забезпечення розвитку агропромислового сектору як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Україна, займаючи територію у 60,3 млн. га, що становить близько 6 % площі Європи, посідає перше місце у світі за орною площею у 33,5 млн. га. Такі обставини, насамперед, склалися завдяки сприятливим природним умовам і наявності значних резервів

природних ресурсів. Водночас слід відмітити, що в Україні, зважаючи на нестабільні темпи розвитку агропромислового сектору, не до кінця використовується наявний природно-ресурсний потенціал. Тому, враховуючи вищезазначене, актуальним на сьогодні залишається питання щодо визначення основних засад розвитку агропромислового сектору на макро- та мезорівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що останнім часом все більше зростає увага науковців до аспектів розвитку

аграрної сфери, зарубіжного досвіду економіки аграрного сектору тощо.

Так, досліджуючи розвиток агропромислового комплексу (далі – АПК) України, П. Г. Іжевський [1] наголошує, що ключовою перспективою покращення динаміки розвитку АПК стане застосування на підприємствах цього виду економічної діяльності спеціальних інтеграційних бізнес-мереж через реалізацію механізмів взаємодії, внаслідок чого відбуватиметься адаптація до проблем в контексті пошуку шляхів їх вирішення. Це, своєю чергою, повинно позитивно відобразитися на результатах діяльності підприємств АПК, дозволить підвищити їх конкурентоспроможність і експортний потенціал продукції АПК.

Разом з тим, І. М. Титарчук [2] дотримується думки, що розвиток агропромислового сектору (в контексті підтримки з боку держави та суб'єктів господарювання) повинен забезпечуватись через підтримку здійснення (на належному рівні) експортних операцій, враховуючи їх здешевлення, та через розвиток інфраструктури підтримки експорту, зокрема на рівні регіонів. При цьому науковцем пропонується (як напрям державної підтримки) забезпечити ефективне фінансування окремих витрат, що становлять собівартість продукції АПК.

Фахівець О. В. Перепелюкова [3], за результатами вивчення ризиків агропромислового сектору регіонів України у системі міжнародного бізнесу, стверджує, що основними напрямками розвитку сектору АПК виступатимуть: 1) зниження рівня невизначеності суб'єктів господарювання стосовно постачання і збуту продукції АПК; 2) налагодження співпраці між потенційними виробниками сировинних ресурсів та переробниками; 3) ефективне використання виробничих потужностей; 4) інноваційне виробництво продукції АПК із застосуванням на цій основі технологічних нововведень тощо.

Вчені О. О. Корогодова і В. Ф. Семенов [4] розглядають тенденції просторового розвитку АПК в контексті впливу транснаціоналізації. У підсумку науковці наголошують, що для посилення транснаціоналізації агропромислового бізнесу України потрібно, насамперед, ефективно використовувати і нарощувати ресурсний потенціал, забезпечити економічну стабільність суб'єктів господарювання

АПК, а також підвищити рівень ефективності використання виробничих потужностей.

Вчені С. Я. Берсуцька та С. О. Колесников [5] досліджують проблематику розвитку агропромислового комплексу України в умовах інтеграції до системи європейського економічного простору. Узагальнюючи дослідження, науковці виділяють такі перспективні напрямки забезпечення розвитку агропромислового бізнесу України: 1) гармонізація законодавства України, яким регулюються засади розвитку АПК, до законодавства Європейського Союзу; 2) постійне контролювання діяльності суб'єктів господарювання АПК і сфери АПК в цілому відповідно до ініціативи та підтримки Європейської комісії; 3) закріплення рівня харчової безпеки Європи як еталону і дотримання такого рівня українськими виробниками продукції АПК; 4) розроблення та постійне удосконалення української продукції АПК не тільки на європейських, але і на світових ринках; 5) державна підтримка та стимулювання сфери АПК як на рівні країни, так і на рівні регіонів чи мікрорівні господарювання.

Вчені М. М. Берест та М. О. Дудка [6] у своєму дослідженні оцінюють рівень стійкості агропромислового комплексу на макрорівні, виходячи із трьох складових: економічної, соціальної та екологічної. Підсумовуючи дослідження, науковці зауважують висхідний рівень стійкості розвитку агропромислового комплексу країни, при чому особливий наголос робиться на екологічній складовій, оскільки на сьогодні слід поглиблено розробляти та впроваджувати механізми пристосування виробництва продукції АПК до несприятливих умов, а також знижувати вплив самого виробництва на навколишнє середовище.

Також існує позиція щодо забезпечення розвитку АПК країни, виходячи із впливу на цей процес інновацій. В контексті цього, О. П. Радченко [7] зазначає, що сьогодні потрібно першочергово реформувати науково-технічну сферу АПК. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність виробництва АПК та продавати не сировинну продукцію, а продукцію із високою часткою доданої вартості.

Окрім досліджень науковців, перспективи розвитку агропромислового сектору в Україні та її регіонах визначені і окреслені чинним Законом України "Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового

комплексу України" від 05.10.2006 р. № 229-V [8]. Так, у законодавчому документі встановлено економічні, правові і організаційні аспекти формування та функціонування цілісної системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового сектору, а також цим документом регулюються зв'язки у напрямку технічного і технологічного обслуговування системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового сектору та посилюється розвиток економічних умов, що є необхідними для створення, виробництва, випробування, реалізації, використання і обслуговування ряду технічних засобів для сфери агропромислового виробництва.

Опираючись на вищенаведене, а також враховуючи думку керівників аграрних підприємств і спеціалістів у сфері економіки аграрного сектору, з'ясовано, що питання розвитку агропромислового сектору регіонів України з позиції практичних аспектів, виходячи із реалій сьогодення, залишаються недостатньо вивченими та розкритими, і потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження тенденцій та перспектив розвитку агропромислового сектору регіонів України. Досягнення окресленої мети і її реалізація зумовила необхідність вирішення таких наукових завдань: 1) проаналізувати динаміку валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) України та частку сектору сільського, лісового та рибного господарства у структурі ВВП України; 2) дослідити основні індикатори розвитку агропромислового сектору України; 3) провести кореляційний аналіз для визначення взаємозв'язку між ключовими змінними, що характеризують розвиток агропромислового сектору регіонів України.

У процесі дослідження (при досягненні загальної мети та основних завдань роботи – обґрунтуванні положень, висновків і пошуку нових рішень для вирішення проблеми) використано такі методи: а) метод теоретичного аналізу, метод синтезу, метод спостереження, метод опису – для розкриття теоретико-практичних аспектів розвитку агропромислового сектору регіонів України; б) таблично-графічний метод – для представлення динаміки основних індикаторів розвитку агропромислового сектору регіонів України; в) метод кореляційного аналізу – для встановлення взаємозв'язку між обсягом виробленої

продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства як в Україні загалом, так і у регіональному розрізі (при цьому визначення ступеня взаємозв'язку між досліджуваними змінними здійснено через застосування шкали Чеддока).

Основа інформаційної бази дослідження становили такі індикатори, як [9, 10]: 1) ВВП, млн. грн.; 2) обсяг продукції сільського, лісового та рибного господарства, млн. грн.; 3) індекс сільського господарства в Україні (у постійних цінах 2016 року, % до попереднього року); 4) продуктивність праці на підприємствах, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (на 1-го зайнятого працівника у постійних цінах 2016 року, тис. грн.); 5) обсяг виробленої продукції сільського господарства у підприємствах, млн. грн.; 6) витрати усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства, млн. грн.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз динаміки ВВП України засвідчив тенденційне зростання головного індикатора національної економіки в досліджуваній період. Однак, темпи зростання ВВП України протягом 2018-2020 років сповільнювались. Так, за 2020 рік зростання ВВП становило лише 5,4 %, порівняно із попереднім роком, та було на половину нижчим, ніж зростання за 2019 рік (рисунк 1).

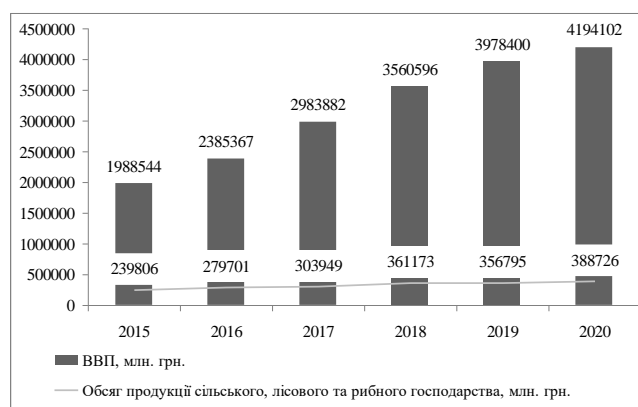

Рисунок 1 – Динаміка ВВП та обсягу продукції сільського, лісового та рибного господарства [9]

Уповільнення темпів зростання національної економіки негативно позначається на тенде-

нціях розвитку видів економічної діяльності, зокрема сектору сільського, лісового та рибного господарства, оскільки частка цього виду економічної діяльності у структурі ВВП України в період 2015–2019 років поступово скорочується – із 12,06 % у 2015 році до 8,97 % у 2019 році. За 2020 рік відбулося незначне покращення, оскільки питома вага сільського, лісового та рибного господарства у структурі ВВП зросла на 0,30 % до 9,27 %.

В період 2015–2020 років динаміка обсягу продукції сільського, лісового та рибного господарства мала зростаючий характер (за винятком 2019 року), однак темпи зростання були нестабільними. Найвищий темп зрос-

тання обсягу відбувся у 2018 році (на 18,83 %, порівняно з попереднім роком), а у 2020 році темп зростання становив лише 8,95 % після падіння у 2019 році – на 1,21 %.

Індекс сільського господарства в Україні протягом 2015–2020 років продемонстрував нестабільну динаміку. Відтак, після значного падіння у 2017 році (на 8,5 відносних пункти (далі – в. п.), порівняно із 2016 роком) у 2018 році відбулось зростання фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства господарствами усіх категорій на 10,4 в. п., а у 2019–2020 роках – знову зниження на 6,8 та 12,9 в. п., у порівнянні з попередніми роками (таблиця 1).

Таблиця 1 – Індеси сільського господарства в Україні, у постійних цінах 2016 року, % до попереднього року (на основі даних [9, 10])

Продукція сільського господарства	2015	2016	2017	2018	2019	2020*
Господарства усіх категорій						
Загалом	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	88,5
з неї:						
продукція рослинництва	94,8	109,1	97,1	110,2	101,8	86,1
продукція тваринництва	96,4	97,3	100,2	101,2	100,2	97,4
Підприємства						
Загалом	94,8	109,7	97,0	112,0	102,7	86,0
з неї:						
продукція рослинництва	94,5	112,4	96,2	113,6	102,5	83,5
продукція тваринництва	96,5	97,5	101,0	104,5	103,8	99,1
Господарства населення						
Загалом	95,8	100,9	99,3	101,7	99,1	93,2
з неї:						
продукція рослинництва	95,5	102,8	99,1	103,3	100,2	92,2
продукція тваринництва	96,3	97,2	99,6	98,1	96,7	95,5

Примітка: * – дані попередні

У розрізі продукції сільського господарства нестабільну динаміку демонстрували як індекс продукції рослинництва, так і індекс продукції тваринництва, при чому найбільш суттєвими були зміни фізичного обсягу виробництва продукції рослинництва. Так, після значного зниження індексу продукції рослинництва у 2017 році на 12,0 в. п., у 2018 році відбулося його збільшення на 13,1 в. п., порівняно із попереднім роком, а у 2019–2020 роках – знову зниження на 8,4 та 15,7 в. п. відповідно у порівнянні із попередніми роками. Натомість індекс продукції тваринництва демонстрував падіння у 2019–2020 роках на 1,0 та 2,8 в. п. відповідно у порівнянні із попередніми роками. Щодо виробників продукції, то більш нестабільною є динаміка фізичного

обсягу виробництва продукції рослинництва підприємствами (протягом 2019–2020 років відбулося значне падіння індексу продукції рослинництва, що вироблена підприємствами, на 11,1 та 19,0 в. п. відповідно, порівняно із попередніми роками), ніж динаміка фізичного обсягу виробництва продукції рослинництва господарствами населення (падіння індексу продукції рослинництва, що вироблена господарствами населення, за 2019–2020 роки становило лише 3,1 та 8,0 в. п. відповідно у порівнянні із попередніми роками). Водночас динаміка індексів продукції тваринництва, що вироблена як підприємствами, так і господарствами населення, також є нестабільною, однак темпи зниження фізичного обсягу виробництва продукції тварин-

ництва підприємствами за період 2019–2020 років становили лише 0,7 та 4,7 в. п. відповідно, а фізичного обсягу виробництва продукції тваринництва господарствами населення – 1,4 та 1,2 в. п. відповідно у порівнянні із попередніми роками.

Упродовж 2015–2019 років динаміка продуктивності праці на підприємствах, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, була зростаючою, за винятком 2017 року, коли відбулося незначне зниження цього показника на 1,3 % у порівнянні із 2016 роком (таблиця 2).

Таблиця 2 – Продуктивність праці на підприємствах, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (на 1-го зайнятого працівника у постійних цінах 2016 року, тис. грн.) [9]

Сільськогосподарське виробництво	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загалом	624,0	765,0	755,4	867,7	928,6	немає даних (н. д.)
Виробництво продукції рослинництва	660,0	804,0	777,4	900,1	954,4	н. д.
Виробництво продукції тваринництва	503,9	614,6	664,8	730,4	815,2	н. д.

Протягом аналізованого періоду, незважаючи на нестабільну динаміку індексу продукції тваринництва, продуктивність праці на підприємствах, що виробляють продукцію тваринництва, зростала, причому суттєве збільшення відбулося у 2016 році (на 22,0 %) та у 2019 році (на 11,6 %) у порівнянні із попереднім роком. Натомість динаміка продуктивності праці на підприємствах, що виробляють продукцію рослинництва, демонструвала не-

значне зниження цього показника у 2017 році на 3,3 %.

Для дослідження перспектив розвитку агропромислового сектору регіонів України проведено кореляційний аналіз між змінною *L* (обсяг виробленої продукції сільського господарства у підприємствах) та змінною *S* (витрати усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства) як в Україні загалом, так і у регіональному розрізі (таблиця 3).

Таблиця 3 – Вхідні дані для кореляційного аналізу [9]

Регіон	2016		2017		2018		2019	
	L1	S1	L2	S2	L3	S3	L4	S4
Україна	254640,5	288499,3	249157,0	404970,2	269408,1	442993,4	449806,3	463271,6
Вінницька	21319,1	23416,7	20423,1	27946,3	22589,5	39393,9	42411,8	37521,6
Волинська	6558,5	6124,4	6872,1	7655,5	7089,2	9281,5	8664,3	9651,7
Дніпропетровська	15183,4	18097,3	15255,5	22823,4	15667,4	25491,3	29353,2	28675,7
Донецька	7513,1	8390,1	7681,1	9118,0	6956,1	10460,9	13142,7	11471,6
Житомирська	9406,8	6323,1	9949,5	9149,0	11128,7	12599,1	15807,3	14264,9
Закарпатська	3964,9	652,7	4021,4	843,6	4301,2	938,9	838,9	1036,6
Запорізька	9928,0	11187,4	9605,2	13457,9	8220,2	14879,0	18017,5	16523,5
Івано-Франківська	5795,3	4272,5	6029,3	6220,6	6108,2	6686,5	5148,5	7955,0
Київська	15544,7	27071,6	14881,5	31707,0	18427,4	35885,4	30478,6	37174,4
Кіровоградська	12037,5	14223,5	10369,5	17268,2	12503,0	20058,8	24234,4	23069,9
Луганська	4816,3	5057,1	4527,5	7097,6	4946,0	7970,6	9879,7	8450,4
Львівська	9255,4	6362,3	9820,0	8434,5	10189,9	10413,4	11063,3	12055,9
Миколаївська	9714,0	11631,8	8833,8	12536,9	9362,7	14196,0	16798,5	15532,7
Одеська	11881,2	13478,7	11809,7	17333,0	11943,2	21126,8	17125,6	22569,7
Полтавська	17212,6	23258,9	14316,7	27143,4	17747,4	29257,1	30797,0	29724,1
Рівненська	6723,2	4655,8	7058,0	5787,5	7237,4	7924,9	7653,3	6980,4
Сумська	10192,5	11728,6	10193,5	15015,5	11362,2	19350,4	23516,1	20218,5
Тернопільська	8523,8	8600,2	9470,8	11690,0	9836,6	14618,4	15725,2	15000,4
Харківська	15647,8	16493,1	14100,4	19414,8	14949,1	21829,4	25195,0	24122,7
Херсонська	11232,2	9821,7	11182,8	12289,5	11243,9	14736,7	17389,1	15602,3
Хмельницька	12548,6	12526,6	14056,5	18049,2	14426,4	21137,3	25784,8	22085,6
Черкаська	14983,7	20855,2	13262,2	28381,1	16284,2	37231,6	32673,5	32622,1
Чернівецька	4285,7	2005,1	4513,0	2194,5	4750,1	2925,3	2731,9	2930,1
Чернігівська	10372,2	14541,1	10923,9	48147,7	12138,1	24296,2	25376,1	26575,1

За результатами проведеного обчислення одержано певні значення коефіцієнта кореляції та встановлено взаємозв'язок між залежними змінними (при цьому визначення ступеня взаємозв'язку між досліджуваними змінними здійснено через застосування шкали Чеддока) (таблиця 4).

Таблиця 4 – Результати кореляційного аналізу

Регіон	Коефіцієнт кореляції	
Кореляція слабка		
Чернігівська	Обернений зв'язок	-0,0775
Кореляція помірна		
Івано-Франківська	Обернений зв'язок	-0,4860
Чернівецька		-0,3988
Черкаська	Прямий зв'язок	0,3327
Кореляція середня		
Закарпатська	Обернений зв'язок	-0,6284
Полтавська	Прямий зв'язок	0,5225
Вінницька		0,5306
Україна		0,5740
Луганська		0,5839
Запорізька		0,6305
Херсонська		0,6386
Одеська		0,6512
Хмельницька		0,6659
Сумська		0,6721
Тернопільська		0,6925
Харківська		0,6991
Кореляція висока		
Донецька	Прямий зв'язок	0,7210
Київська		0,7258
Рівненська		0,7448
Дніпропетровська		0,7478
Волинська		0,7729
Миколаївська		0,7732
Кіровоградська		0,7857
Житомирська		0,8460
Кореляція дуже висока		
Львівська	Прямий зв'язок	0,9772

Вивчення даних таблиці 4 дає підстави відмітити про наявність прямого дуже високого взаємозв'язку між обсягом виробленої продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства у Львівській області. Натомість у Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській, Волинській, Дніпропетровській, Рівненській, Київській та Донецькій областях зв'язок є високим, що свідчить про те, що зростання обсягу виробленої продукції сільського господарства у підприємствах впливає на

зростання витрат усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства. В Україні, як і в Харківській, Тернопільській, Сумській, Хмельницькій, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Луганській, Вінницькій та Полтавській областях кореляція між обсягом виробленої продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства є середньою. Водночас Закарпатська область демонструє також середню кореляцію між аналізованими змінними, однак взаємозв'язок між ними є оберненим, що свідчить про те, що зростання обсягу виробленої продукції сільського господарства у підприємствах впливає на зниження витрат усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства. У Чернігівській області взаємозв'язок між аналізованими змінними є оберненим та слабким, а у Чернівецькій та Івано-Франківській – оберненим та помірним. Своєю чергою, Черкаська область демонструє пряму помірну кореляцію між обсягом виробленої продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства.

Отже, сьогодні існує пряма дуже висока залежність між аналізованими змінними у Львівській області, натомість у Черкаській області ця залежність є оберненою та слабкою. В Україні кореляція між обсягом виробленої продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства є прямою та середньою.

За результатами проведеного кореляційного аналізу між обсягом виробленої продукції сільського господарства у підприємствах та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) сільського господарства) як в Україні загалом, так і у регіональному розрізі, можна зробити висновки і визначити ряд перспектив розвитку агропромислового сектору регіонів України, зокрема вони вбачаються у такому: 1) створенні спеціальних інтеграційних бізнес-мереж через реалізацію механізмів взаємодії [1]; 2) підтримці здійснення на належному рівні експортних операцій та розвитку власне інфраструктури підтримки експорту, зокрема на рівні регіонів [2]; 3) налагодженні співпраці між потенційними виробниками сировинних ре-

сурсів та переробниками, ефективному використанні виробничих потужностей та інноваційному виробництві продукції АПК із застосуванням на цій основі технологічних нововведень [3]; 4) ефективному використанні та нарощуванні ресурсного потенціалу, забезпеченні економічної стабільності суб'єктів господарювання АПК [4, 11, 12, 13]; 5) державній підтримці та стимулюванні сфери АПК [5, 14, 15, 16]; 6) реформуванні науково-технічної сфери АПК [7, 15, 17, 18].

ВИСНОВКИ

Дослідження тенденцій та перспектив розвитку агропромислового сектору регіонів України показало:

- скорочення частки сектору сільського, лісового та рибного господарства у структурі ВВП України в період 2015–2019 років із 12,06 % у 2015 році до 8,97 % у 2019 році;
- нестабільну динаміку індексу сільського господарства в Україні протягом 2015–2020 років, де у 2019–2020 роках зниження фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства господарствами усіх категорій становило 6,8 та 12,9 в. п. відповідно у порівнянні з попередніми роками;

– зростаючу динаміку продуктивності праці на підприємствах, що здійснюють сільськогосподарську діяльність в період 2015–2019 років, за винятком 2017 року, коли відбулося незначне зниження цього показника на 1,3 % у порівнянні із 2016 роком.

Результати проведеного кореляційного аналізу для визначення взаємозв'язку між ключовими змінними, що характеризують розвиток агропромислового сектору регіонів України, засвідчили, що серед досліджуваних регіонів України дуже високу та високу пряму кореляційну залежність продемонстрували 9-ть регіонів України, серед яких лідером була Львівська область.

Запропонований підхід до застосування кореляційного аналізу між обсягом виробленої продукції та витратами усіх підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) можна застосовувати для дослідження інших видів економічної діяльності.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є комплексне дослідження розвитку агропромислового сектору як на рівні країни, так і на рівні регіонів в контексті входження у систему європейського та світового економічного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Izhevskiy, P. H. (2018). *Ahropromyslovyyi kompleks Ukrainy: suchasnyi stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku* [Agro-industrial complex of Ukraine: contemporary state, trends and prospects of development]. *Intelekt XXI*, 3, 59–64 (in Ukrainian)
[Іжевський, П. Г. (2018). Агропромисловий комплекс України: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку. *Інтелект XXI*, 3, 59–64].
2. Tytarchuk, I. M. (2020). Analiz roli ahropromysloвого комплексу v ekonomitsi krainy: vnutrishnii rozvytok ta zovnishnia torhivlia [The analysis of the role of the agro-industrial sector in economic: internal development and foreign trade]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 2(16), 84–93. doi: 10.15330/apred.2.16.84-93 (in Ukrainian)
[Титарчук, І. М. (2020). Аналіз ролі агропромислового комплексу в економіці країни: внутрішній розвиток та зовнішня торгівля. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*, 2(16), 84–93. doi: 10.15330/apred.2.16.84-93].
3. Perepeliukova, O. V. (2017). Suchasni ryzyky ahropromysloвого комплексу rehioniv u konteksti rozvytku mizhnarodnoho biznesu [Modern risks of the agro-industrial complex of regions in the context of international business development]. *Ekonomika ta pravo*, 3(48), 106–109 (in Ukrainian)
[Перепелюкова, О. В. (2017). Сучасні ризики агропромислового комплексу регіонів у контексті розвитку міжнародного бізнесу. *Економіка та право*, 3(48), 106–109].
4. Korohodova, O. O., & Semenov, V. F. (2018). *Zasady prostorovoho rozvytku ukrainskoho ahrobiznesu z urakhuvanniam protsesiv transnatsionalizatsii* [Bases of spatial development of Ukrainian

- agriculture in focus of transnationalization processes]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, 15, 165–172 (in Ukrainian) [Корогодова, О. О., & Семенов, В. Ф. (2018). Засади просторового розвитку українського агробізнесу з урахуванням процесів транснаціоналізації. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*, 15, 165–172].
5. Bersutska, S. Ya., & Kolesnykov, S. O. (2019). Potochnyi stan ta perspektyvy rozvytku ahropromyslovoho sektoru Ukrainy v konteksti yevrointehratsii [The current state and prospects of development of Ukraine's agro-industrial sector in the context of European integration]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 3(57), 115–122. doi: [10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-115-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-115-122) (in Ukrainian) [Берсуцька, С. Я., & Колесников, С. О. (2019). Поточний стан та перспективи розвитку агропромислового сектору України в контексті євроінтеграції. *Економічний вісник Донбасу*, 3(57), 115–122. doi: [10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-115-122](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-115-122)].
6. Berest, M. M., & Dudka, M. O. (2017). Otsinka rivnia stiikosti rozvytku ahropromyslovoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Assessing the level of the agribusiness sustainable development in the economy of Ukraine]. *Ekonomika rozvytku*, 4(84), 27–37 (in Ukrainian) [Берест, М. М., & Дудка, М. О. (2017). Оцінка рівня стійкості розвитку агропромислового сектору економіки України. *Економіка розвитку*, 4(84), 27–37].
7. Radchenko, O. P. (2019). Innovatsiini aspekty rozvytku ahropromyslovoho kompleksu v umovakh hlobalizatsii [Innovative aspects of agricultural complex development in globalization]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 10/1, 19–23 (in Ukrainian) [Радченко, О. П. (2019). Інноваційні аспекти розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації. *Економіка. Фінанси. Право*, 10/1, 19–23].
8. Pro systemu inzhenerno-tekhnichnoho zabezpechennia ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [About the system of engineering and technical support of the agro-industrial complex of Ukraine] (Ukraine), 05.10.2006, No 229-V. Retrieved March 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-16#Text> (in Ukrainian) [Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України (Україна), 05.10.2006, № 229-V. Актуально на 01.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-16#Text>].
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2021). Statystychna informatsiia [Statistical information]. Retrieved March 1, 2021, from <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian) [Державна служба статистики України. (2021). Статистична інформація. Актуально на 01.03.2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
10. Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy. (2021). Reitynhy rehioniv za pidsumkami diialnosti APK [Ratings of regions based on the results of the agro-industrial complex]. Retrieved March 1, 2021, from <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/rejting-regioniv-za-pidsumkami-diyalnosti-apk> (in Ukrainian) [Інформаційно-аналітичний портал АПК України. (2021). Рейтинги регіонів за підсумками діяльності АПК. Актуально на 01.03.2021. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/rejting-regioniv-za-pidsumkami-diyalnosti-apk>].
11. Sumets, A., Kniaz, S., Heorhiadi, N., Farat, O., Skrynkovskyy, R., & Martyniuk, V. (2021). Methodical approach to the selection of options for ensuring competitiveness of enterprises in the system of development of agricultural clusters. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 7(1)192–210. doi: [10.51599/are.2021.07.01.10](https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.10)
12. Sumets, A., Serbov, M., Skrynkovskyy, R., Faldyna, V., & Satusheva, K. (2020). Analysis of influencing factors on the development of agricultural enterprises based on e-commerce technologies. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 6(4), 211–231. doi: [10.51599/are.2020.06.04.11](https://doi.org/10.51599/are.2020.06.04.11)

13. Pavlenchyk, N., Horbonos, F., Pavlenchyk, A., & Skrynkovskyy, R. (2020). Paradigm of the functional approach to manifestations of risk in performance of enterprises under market conditions. *Ekonomika APK*, 308(6), 98–113. doi: [10.32317/2221-1055.202006098](https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006098)
14. Derzhavna tsilova prohrama rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2022 roku [State target program for the development of the agricultural sector of the economy until 2022] (Ukraine), 30.12.2015, No 1437-p. Retrieved March 1, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p> (in Ukrainian)
[Державна цільова програма розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року (Україна), 30.12.2015, № 1437-р. Актуально на 01.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p>].
15. Betlii, M. H. (2006). *Ahrarnyi sektor Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii* [Ukraine's agricultural sector on the path to European integration]. Uzhhorod: IVA (in Ukrainian)
[Бетлій, М. Г. (2006). *Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції*. Ужгород: ІВА].
16. Kyryliuk, Ye. M. (2013). *Ahrarnyi rynek v umovakh transformatsii ekonomichnykh system* [Agricultural market in the conditions of transformation of economic systems]. Kyiv: KNEU (in Ukrainian)
[Кирилюк, Є. М. (2013). *Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем*. Київ: КНЕУ].
17. Sytnyk, V. P. (2002). *Transformatsiia APK Ukrainy v rynkovi umovy* [Transformation of the agro-industrial complex of Ukraine into market conditions]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky UAAN (in Ukrainian)
[Ситник, В. П. (2002). *Трансформація АПК України в ринкові умови*. Київ: Інститут аграрної економіки УААН].
18. Mostovyi, H. I. (2002). *Ahrobiznes: derzhavne rehuliuвання* [Agribusiness: government regulation]. Kharkiv: Osnova (in Ukrainian)
[Мостовий, Г. І. (2002). *Агробізнес: державне регулювання*. Харків: Основа].

Аксіологічні аспекти функціонування професійної освіти на території Української Соціалістичної Радянської Республіки в 20-роках XX століття

Axiological Aspects of Functioning of Vocational Education on the Territory of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the 1920s

Мирослав Пагута¹
Myroslav Pahuta

¹ *Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*
24 Ivan Franko Street, Drohobych, 82100, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.69-10](https://doi.org/10.22178/pos.69-10)

LCC Subject Category:
[LC8-6691](#)

Received 20.03.2021
Accepted 28.04.2021
Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
miroslav06@i.ua

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Розвиток сучасної системи професійної освіти України потребує ґрунтовного та різностороннього аналізу й переосмислення, у тому числі й з аксіологічної точки зору, уже наявного історико-педагогічного досвіду функціонування професійної освіти на українських землях в різних суспільно-політичних умовах та ідеологічних підходах. На розгляд одного із аспектів цього питання і націлена ця стаття. В якій розкриваються аксіологічні аспекти функціонування професійної освіти на території УРСР в 20 роках XX століття.

В статті проаналізовано вплив суспільно домінуючих ціннісних засад на формування та розвиток системи професійної освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) в 20 роках XX століття. Відображено як зміни в суспільно домінуючих цінностях відображаються та зумовлюють зміни та трансформацію наявної системи освіти.

Проведений аналіз функціонування професійної освіти на території УСРР в 20 роках XX століття показав, що цей період характеризується значними аксіологічними та структурними трансформаціями системи професійної освіти.

Встановлено, що в 20 роках XX століття в системі професійної освіти УСРР чітко простежується вихолощення ліберальної системи цінностей на зміну якій, в значній мірі силовими методами прививаються більшовицькі цінності та ідеали. Відбувається відверта ідеологізація освіти та її здобувачів. Одним з основних завдань професійної освіти стає більшовицько-соціалістичне виховання тогочасної молоді.

Зроблено висновки, що заідеологізований вплив політичної системи на цінності тогочасної професійної освіти та зумовлені цим трансформаційні процеси відбулися на ній надзвичайно негативно, особливо гостро це виявилось в системі вищої професійної освіти. Проте, навіть така, заідеологізована та за своєю суттю в значній мірі профанаційна, професійна освіта з точки зору тогочасних представників селянства та пролетаріату розглядалася як значна цінність, завдяки якій їм забезпечувалася можливість швидкого кар'єрного росту.

Ключові слова: професійна освіта; цінності освіти; професійна освіта УСРР.

Abstract. The development of the modern system of vocational education in Ukraine requires a thorough and comprehensive analysis and rethinking, including the axiological point of view, of the existing historical and pedagogical experience of vocational education in Ukraine in different socio-political conditions and ideological approaches. This article aims to consider one aspect of this issue, in which the axiological aspects of the functioning of vocational education in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR) in the 1920s are revealed.

The article analyzes the influence of socially dominant values on the formation and development of the vocational education system of the USSR in the 20s of the twentieth century. It is described how changes in socially dominant values are reflected in the existing educational system and how they cause changes and transformation of it.

The analysis of the functioning of vocational education in the USSR in the 1920s showed that this period is characterized by significant axiological and structural transformations of the vocational education system.

It is established that in the 1920s, the vocational education system of the Ukrainian SSR clearly showed the depletion of the liberal system of values, which was largely replaced by the Bolsheviks' values and ideals. There is a frank ideologization of education and its applicants. One of the main tasks of vocational education of that time was the Bolshevik-socialist education of the youth.

It is concluded that the ideological influence of the political system on the values of contemporary vocational education and the resulting transformation processes had a significantly negative impact on it, especially in the system of higher vocational education. However, even such ideological and largely profane, professional education was considered a significant value by the representatives of the peasantry and the proletariat at that time since it provided them with the opportunity for rapid career growth.

Keywords: professional education; values of education; professional education of the USSR.

ВСТУП

Ефективна модернізація та розвиток національної системи освіти, у тому числі й професійної, неможлива без ґрунтовного аналізу та переосмислення уже наявного історико-педагогічного досвіду функціонування професійної освіти на українських землях в різних суспільно-політичних умовах та ідеологічних підходах. Саме критичне осмислення наявного досвіду з позиції сучасних аксіологічних підходів виступає важливим базисом для появи нових поглядів та концепцій модернізації та розвитку професійної освіти згідно запитів та викликів ХХІ століття.

Аналіз досліджень вказує на те, що проблема історико-педагогічного осмислення процесу функціонування та розвитку професійної освіти на українських землях не нова і привертала увагу багатьох науковців.

Так, теоретико-методологічні аспекти функціонування й розвитку системи професійної освіти досліджували С. Батишев, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Т. Десятов, М. Євтух, В. Луговий, С. Сисоєва та ін. Дослідженню проблеми розвитку системи професійної освіти в СРСР та УРСР присвятили свої праці А. Веселов, Н. Іванцова, І. Лікарчук, М. Пузанов, Я. Ряппо, Г. Терещенко та ін. Особливості професійної підготовки фахівців в

Україні розкриваються в працях таких науковців як О. Гаврилюк, В. О. Зайчук, О. Кіяшко, А. Лігоцький, П. Лузан, П. Олійник та ін.

Незважаючи на вагомий вклад цих науковців в дослідженні різних аспектів функціонування та розвитку професійної освіти проте динамічність трансформацій в парадигмі сучасної системи професійної освіти потребують ґрунтовних досліджень аксіологічних аспектів становлення, функціонування та розвитку вітчизняної професійної освіти.

Метою статті є дослідження аксіологічних аспектів функціонування професійної освіти на території УРСР в 20 роках ХХ століття.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. на теренах колишньої Російської імперії, а отже, і українських землях, що входили до її складу, охоплювався значними суспільними трансформаціями. Прихід до влади більшовиків в 1917 році кардинально змінив не тільки суспільно-політичний устрій держави, а й усі сфери життєдіяльності людей.

У перші роки становлення радянської влади усі зусилля було кинуто на розв'язання низки проблем. По-перше, мова йшла про встановлення кордонів країни і намагання реалізува-

ти політичні амбіції на міжнародному рівні. Наслідком розв'язання цього питання стало навіювання народів страху перед зовнішніми та внутрішніми ворогами і стимулювання його до боротьби. У сфері економіки це супроводжувалося накопичення воєнного потенціалу. По-друге, некомпетентні політичні керівники намагалися досягнути високого рівня індустріалізації швидкими темпами і без оцінки готовності до цього різних регіонів колишньої Російської імперії. Відповідно почалося прискорене будівництво промислових гігантів, інтенсифікація виробництва сировини і засобів виробництва (однак, застарілих), штучне стимулювання міграції [9, с. 85].

Після встановлення радянської влади відбулися зміни у ціннісних пріоритетах як суспільства загалом, так і освіти зокрема. Особливо гостро це проявлялося в структурі професійної освіти. Оскільки перехід до індустріалізації актуалізував потребу в ліквідації неписьменності та втягування широких народних мас у трансформаційні процеси. «Нагальним ставало завдання масовізації освіти й культури. Якщо раніше для селянина було зовсім необов'язковим уміння читати й писати, бо сільськогосподарську роботу він міг виконати і без цього, то в добу переходу до індустріального суспільства це вміння стає обов'язковим» [16, с. 20].

У відповідь на ці, так гостро поставші питання більшовики декларують та пропагують цінності модернізації, піднесення культури, підвищення достатку раніше пригнічених верств. Ставка на розвиток техніки, великої промисловості, міст, на підвищення життєвого рівня населення, ліквідацію неграмотності, поширення освіти, впровадження науки, однак, поєднувалася з ідеєю виключення носія приватної ініціативи. Пролетаріат залишався класом, що виник в умовах міського життя та індустріального виробництва і саме на нього спиралися більшовики, розробляючи плани модернізації [3, с. 57].

В професійній освіті це проявилось в тім, що необхідність у значній кількості кваліфікованих фахівців, підготовка яких мала відбуватися оперативно та невідкладно, призвела до зниження рівня підготовки кадрів для різних сфер суспільного виробництва. Фундаменталізація професійної освіти поступилася її

профанації, що була неминучим наслідком прискореного темпу професійного вишколу.

Оперативна підготовка фахівців за спрощеними курсами забезпечувала їхню значну кількість. Однак у промисловості і сільському господарстві вони не мали знань і навичок, щоб виробляти продукцію вищої якості в потрібних кількостях, добре керувати виробництвом, забезпечувати приріст його наукового і технічного потенціалу [9, с. 85].

Варто відзначити, що на початку 1919 р. було видано Декрет РНК УСРР «Про вступ до вищої школи» [3, с. 212], згідно з яким усі бажаючі отримати вищу освіту, не зважаючи на стаття та попередній рівень підготовки, могли це зробити. Від абітурієнтів заборонялося вимагати дипломи чи будь-які інші документи, крім посвідчення особи і віку. При цьому іншим Декретом «Про скасування плати за навчання в школах» [4, с. 229] здобуття усіх типів освіти ставало безоплатним. Власне така всезагальна доступність освіти загалом, а професійної, зокрема, ставала ще одним чинником профанації професійного вишколу.

Тут, однак, варто зазначити, що доступність до освіти мала певною мірою декларативний характер, адже «діти т. зв. «клясово-ворожих» батьків (поміщиків, офіцерів, фабрикантів і крамарів, «куркулів», духівництва тощо) до вищих щаблів освіти не допускалися... Самозрозуміло, що ця система унеможливлювала добір фахово-придатних і талановитіших кандидатів до високих шкіл» [8, с. 936-937]. Власне, такий класовий принцип прийому до професійних шкіл залишався актуальним впродовж першого десятиліття після встановлення радянської влади.

Як зазначає О. Аврамова, основний вектор розвитку нової системи освіти спрямовувався на формування всебічно розвинених членів комуністичного суспільства. Оскільки панівним класом нового суспільства визнавався пролетаріат, то саме робочий клас і бідне селянство розглядалися як соціальні групи, що користувалися пріоритетною увагою держави, у т. ч. й при отриманні освіти. Було введено чіткі нормативи прийому у вузи за соціальними критеріями. Те, що раніше було в основному практикою у період першої п'ятирічки набуло вигляду офіційної політичної установки [1, с. 30-31].

Орієнтація на масову освіту нижчих класів (за відсутності вищих), на прискорену підготовку з них фахівців, необхідних для індустріалізації – інженерів, управителів, наукових працівників, викладачів – здійснювалася у відриві від соціального і культурного середовища, що породило і стимулювало модернізацію в інших країнах. Результатом стало державно стимульоване зростання погано освічених фахівців, з одного боку, і зниження критеріїв вимог до якості освіти, – з іншого. Склався стійкий масовий стереотип малих затрат часу і зусиль на освіту і на наступне удосконалення власних знань та навичок [9, с. 87].

Хоча необхідно зазначити, що в науковому дискурсі існує й інша точка зору. Зокрема, С. Рябченко переконана, що впродовж 20-х рр. XX ст. у вишах навчалося багато студентів, які були вихідцями з «колишніх». Авторка відзначає їхні спроби у відстоюванні автономії вищої школи, права на участь в управлінні закладами освіти, свободу мітингів і зборів. Вони були носіями ліберальної системи цінностей, якій однак протиставлялася інша система цінностей, притаманна новим, пролетарським за походженням чи переконаннями студентам, що свято вірили у більшовицькі ідеали. Нові студенти під керівництвом партійних організацій виявляли «неблагонадійних», з'ясовували їхні політичні настрої. Щодо «колишніх» здійснювався тиск на зборах, ігнорувалися їхні інтереси, відбувалися чистки, а також ліквідація виборних студентських організацій. Тим, хто не зміг пристосуватися до нових умов, довелося покинути навчання, інші ж пристосовувалися до нових політичних, соціально-економічних і морально-психологічних обставин життя [13, с. 201-202].

Відтак оперативність та всезагальна доступність освіти відігравала іншу важливу для радянської влади роль: ідеологізації здобувачів освіти. Урядові документи декларували розбудову системи освіти на засадах наступності та оновлення відповідно до положень нової педагогіки та соціалізму [7, с. 44].

Як зазначав Я. Ряппо – педагог, один з організаторів радянської влади на півдні України, жоден культурно-освітній заклад, наука чи мистецтво не є відокремленими від суспільства, економічного та соціального ладу. Вони є відбитком суспільства, а отже, – виявом інте-

ресів суспільства, його політики й суспільного ладу [14].

Аналогічну точку зору висловлював П. Блонський, який одним із основних законів педагогіки вважав закон відповідності школи певному суспільному ладу. Відповідно до цього закону, науково обґрунтована реформа школи полягає у приведенні її у відповідність до нового суспільного ладу; а питанню про школу майбутнього має перебувати питання про суспільство майбутнього [2, с. 182].

Більшовики стверджували, що якщо раніше буржуазна інтелігенція давала основи гуманітарних наук і професійно-ремісничі знання, щоб робітник міг отримати краще оплачуване місце, то пролетаріат рішуче відкидає цю точку зору. У знаннях він насамперед шукає опору в розумінні свого життя, засобу для розв'язання чергових завдань революції [17].

Крім цього, розв'язуючи винятково практичні завдання підготовки кадрів для промисловості і сільського господарства, влада також проводила політику закріплення людей у межах певних соціально-професійних груп. При цьому основний смисл програми висунення робітників і селян полягав не лише в соціальному оновленні прошарку технічної інтелігенції під лозунгом боротьби з «бюрократизацією» апарату управління, але також і в більш активному просуванні в управлінській структури ідеологічно лояльних до системи комуністів з робітників і селян [1, с. 31].

Та все ж, попри намагання зробити освіту для найширших верств населення максимально доступною, за свідченням С. Постернака, для розвитку професійної освіти практично нічого зроблено не було. Єдиним практичним кроком нової влади у цій царині стало закриття Київської духовної академії [12, с. 79].

Власне це підтверджують й автори «Енциклопедії українознавства», які стверджують, що хоча на поч. 20-х рр. XX ст. в УРСР були спроби створити самобутню систему освіти, структурними елементами якої мали стати й професійна освіта, що охоплювала б професійну соціально-економічну школу, агрономічну чи школу лікарських помічників, а також високі школи різних типів (2 – 3-річні технікуми, 4-річні інститути, 2-річні академії), «професійна освіта чекала ще своїх організаторів і ґрунту» [8, с. 936].

Задля ліквідації технічної неграмотності та якнайшвидшого забезпечення промисловості кваліфікованою робочою силою Радою Народних Комісарів було прийнято рішення про шкільно-професійно-технічну повинність. Вона поширювалася на молодь віком від 14 років на тих підприємствах, де не було організовано фабрично-заводських шкіл. Повинність була обов'язковою та здійснювалася у порядку черги [5, с. 27-28].

У березні 1921 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд Рад. У його постанові значне місце відводилося питанням освіти, зокрема, професійно-технічної та спеціально-наукової. З'їзд поставив перед РНК завдання невпинного продовження зміцнення наявних і побудови нових спеціальних інститутів, технікумів, професійних шкіл, особливо професійно-технічних курсів для робітників і незаможних селян відповідно до найбільш гострих вимог економічного будівництва. З'їзд також доручив організувати у великих містах України робітничі факультети, метою яких мало стати забезпечення робітникам і незаможним селянам реального доступу до опанування вищої освіти [10, с. 19-20].

Вже за кілька днів було видано Декрет РНК УСРР «Про організацію робітничих факультетів», яким Наркомосові було доручено організувати дворічні робітничі факультети у Харкові (у складі індустріально-технічного та сільськогосподарського відділів), Бахмуті (гірничий відділ), Катеринославі (гірничий відділ), Києві (відділи – індустріально-технічний і сільськогосподарський), Одесі (відділи – індустріально-технічний і сільськогосподарський), Шостці (індустріально-технічний відділ), Миколаєві (індустріально-технічний відділ). Примітно, що організовані робітничі факультети були визнані мілітаризованими [6, с. 120].

Практично професійна школа почала розбудовуватися після заснування Укрголовпросу при НКО у 1921 р. Реформи в освіті очолив Я. Ряппо.

Тимчасово створювалася масові професійні школи (сільськогосподарська, індустріальна, господарсько-економічна, мистецька, а також школи робітничої та селянської молоді), до яких вступала молодь після завершення навчання на першому ступені єдиної трудової школи. Крім того, після завершення повного курсу навчання єдиної трудової школи мо-

лодь отримувала можливість вступу до таких самих масових професійних шкіл, що однак були вищого типу, або до постійних професійних шкіл, що мали назву технікумів з тривалістю навчання три роки. Для того, щоб стати кваліфікованим робітником, обов'язково потрібно було навчатися у технікумах. Цей тип закладів освіти був перехідним містком до переходу до вищої школи. Іншим таким містком для дорослого населення, яке не мало належної підготовки для вступу до вищих шкіл, стали 2 – 3-річні робітничо-селянські факультети.

У системі освіти Я. Ряппо чільне місце займали технікуми. Їхнім завданням була вузькопрофесійна підготовка фахівця для роботи в певній галузі народного господарства (інженер-майстер, агроном-практик тощо), здатного самостійно працювати на великих підприємствах, реалізуючи управлінські функції на фабриках, заводах чи і сільському господарстві тощо.

Обмежену кількість інженерів, агрономів-організаторів, адміністраторів у різних галузях професійної діяльності та теоретичного знання готували вищі інститути. Наприклад, на основі Київської Політехніки, зліквідованої у 1920 р., постали сільськогосподарський, ветеринарно-зоотехнічний, лісовий, електротехнічний, будівельний, цукровий, керамічний, шкіряний, механічний, інженерно-будівельний, хіміко-технологічний інститути.

Окремим типом вищої школи були Інститути народної освіти, які готували педагогічні кадри. Вони постали на основі зруйнованих університетів, доєднавши до себе колишні учительські інститути та семінарії. Їхня структура охоплювала факультети соціального виховання, професійної освіти, політичної освіти. Перші з них готували педагогів для дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, а також вчителів-дефектологів. Факультети професійної освіти готували викладачів для професійних шкіл, а також частково для технікумів. Врешті політичні факультети здійснювали вишкіл фахівців масово-політичної роботи, лекторів, викладачів для партійних шкіл, робітничих клубів, селянських будинків. Інститути народної освіти функціонували у Києві, Харкові, Одесі, Вінниці, Житомирі, Кам'янці Подільському, Катеринославі, Луганському Ніжині, Полтаві, Чернігові [8, с. 936].

Як тимчасові, у цій системі, були різноманітні коротко- та довготривалі професійні курси, метою діяльності яких стала підготовка робітників. Від професійних шкіл вони відрізнялися насамперед тенденцією до позашкільного навчання. Іншим типом професійної освіти робітників були вечірні робітничі технікуми. Ще одним типом професійного вишколу робітників стали вечірні робітфаки, які готували робітників до вступу до високої школи. При промислових підприємствах також функціонували фабрично-заводські школи, які давали майже таку ж фахову виробничу освіту [8, с. 937].

25 листопада 1922 р. на усій території УСРР було введено в дію Кодекс законів про народну освіту. Ним, зокрема було визначено мету і завдання виховання, структуру системи освіти та засади її побудови.

Мета виховання полягала у створенні нового покоління людей з психологією колективізму, твердою волею, суспільно необхідною кваліфікацією, матеріалістичним світоглядом, що базувався б на розумінні законів розвитку природи і суспільства.

В основу побудови освітніх установ було покладено трудовий процес як фундамент виховання і пізнання, життєві потреби як мету виховного процесу і практику, спрямовану не лише на пізнання світу, але й на перетворення його. Законодавством було також задекларовано вільний доступ громадян до знання, науки і мистецтва, безкоштовність освіти, матеріальне утримання студентів на рівні вищої освіти, свободу від релігійного впливу, врахування регіональних особливостей і потреб при розбудові професійної освіти тощо. Законодавство передбачало також орієнтування вищої школи і підготовку наукових працівників з середовища трудящих. Важливим напрямом діяльності закладів освіти мало стати їхнє перетворення на трудові колективи, які поєднують виховання і навчання з працею, що декларувалося єдиним життєвим методом формування всебічно розвиненої особи.

Законодавством передбачалася широка професійна і спеціально-наукова освіта для юнацтва і молоді, спрямована на їхню підготовку до активного трудового життя і творчості як кваліфікованих і всебічно розвинених громадян.

Основними завданнями професійної освіти декларувалися:

1) підготовка кваліфікованої робочої сили, необхідної для відбудови народного господарства, що реалізувалася шляхом:

а) встановлення системи професійної і спеціально-наукової освіти, що створює нову школу, спрямовану на розв'язання життєвих завдань у процесі підготовки людей до певної професії;

б) упровадження нових методів викладання, побудованих на зв'язку виробничих процесів з науковим та навчальним узагальненням цих процесів;

в) систематичної індустріалізації і агрономізації школи, задля того, щоб учасники навчально-виховного процесу набували виробничих навичок, гармонійно виробляючи і поєднуючи звичку до як до розумової, так і фізичної праці;

2) ідеологізація усієї культурно-освітньої роботи, що здійснювалася пролетаризацією школи шляхом створення відповідних організаційних форм робітничої школи, прийому до них учнів за розверсткою профспілок, комунізмів, Червоної Армії, компартії, а також впровадження політико-освітніх дисциплін та інших форм політичного виховання [11, с. 729].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз функціонування професійної освіти на території УСРР в 20 роках ХХ століття показав, що цей період характеризується значними аксіологічними та структурними трансформаціями системи професійної освіти.

В системі тогочасної професійної освіти чітко простежується вихолощення ліберальної системи цінностей на зміну якій, в значній мірі силовими методами (шляхом усунення та недопущення до освіти – політично неблагонадійних та «класово-чуждих елементів») прививаються більшовицькі ідеали. Відбувається відверта ідеологізація освіти та її здобувачів. Одним з основних завдань професійної освіти стає більшовицько-соціалістичне виховання тогочасної молоді.

Такий підхід призвів до різкого зниження рівня професійної підготовки випускників. По-

літична система і реорганізація професійної освіти, особливо вищої професійної освіти відбилися на ній настільки фатально, що вже в середині 20-х рр. XX ст. це змушений був визнати і сам Я. Ряппо. Загальний рівень українського студентства був дуже низьким, у своїй масі воно було малограмотне або й безграмотне. Більш того, більшовицький вплив парадоксально вбивав у студентах те, що було метою діяльності освіти – «комуністичний дух». «Утворюючи комуністичні «ячейки» в школах, пересіваючи студентів на своєму контрольному ситі, ділячи їх на комуністичних «ягниць» та буржуазних «козлищ», першим протегучи, а других ставлячи в неймовірному

тяжке як з боку матеріального, так і морального становище, але бажаючи своєю політикою викликати і виплекати у пролетарського студентства новий дух нового громадянина, – експериментатори всім своїм поведінням викликали цілком протилежні наслідки» [15, с. 31].

Проте, необхідно зазначити, що навіть така, заідеологізована та за своєю суттю в значній мірі профанаційна, професійна освіта з точки зору тогочасних представників селянства та пролетаріату розглядалася як значна цінність, завдяки якій їм забезпечувалася можливість швидкого кар'єрного росту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Avraamova, E. (2014). *Reformy` sistemy` obrazovaniya v SSSR i Rossii kak otrazhenie transformaczii obshhestvenny`kh potrebnostej* [Reforms of the education system in the USSR and Russia as a reflection of the transformation of social needs]. Moscow: Delo (in Russian)
[Авраамова, Е. (2014). *Реформы системы образования в СССР и России как отражение трансформации общественных потребностей*. Москва: Дело].
2. Blonskij, P. (1961). *Shkola i obshhestvenny`j stroj* [School and social order]. In P. Blonskij, *Izbranny`e pedagogicheskie sochineniya* (pp. 160–195). Moscow: Izdatel'stvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR (in Russian)
[Блонский, П. (1961). Школа и общественный строй. В П. Блонский, *Избранные педагогические сочинения* (с. 160–195). Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР].
3. Pro vstup do vyshchoi shkoly [About entering high school] (USSR), 1919. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 20, 212 (in Ukrainian)
[Про вступ до вищої школи (УСРР), 1919. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 20, 212].
4. Pro skasuvannia platy za navchannia v shkolakh [About the abolition of tuition fees in schools] (USSR). In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 21, 229 (in Ukrainian)
[Про скасування плати за навчання в школах (УСРР). В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 21, 229].
5. Pro shkilno-profesiino-tekhnichnu povynnist [About school-professional-technical duty] (USSR), 30.11.1920. In *Narodne hospodarstvo i profesiino-tekhnichna osvita*, 27–28 (in Ukrainian)
[Про шкільно-професійно-технічну повинність (УСРР), 30.11.1920. В *Народне господарство і професійно-технічна освіта*, 27–28].
6. Pro orhanizatsiiu robitnychkykh fakultetiv [About the organization of workers' faculties] (USSR), 07.03.1921. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 4, 120 (in Ukrainian)
[Про організацію робітничих факультетів (УСРР), 07.03.1921. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 4, 120].
7. Dekret Tymchasovoho robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (USSR), 1919. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 4, 44 (in Ukrainian)
[Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України (УСРР), 1919. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 4, 44].

8. Kubiiiovych, V., & Kuzeli, Z. (Eds.). (1994-1995). *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies. The general part]. Kyiv: Instytut Ukrainsoi arkheolohii AN Ukrainy (in Ukrainian)
[Кубійович, В., & Кузелі, З. (Ред.). (1994-1995). *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. Київ: Інститут Української археології АН України].
9. Matveeva, S. Ja. (Ed.). (1994). *Modernizacija v Rossii i konflikt cennostej* [Modernization in Russia and the Conflict of Values]. Moscow: IFRAN (in Russian)
[Матвеева, С. Я. (Ред.). (1994). *Модернизация в России и конфликт ценностей*. Москва: ИФРАН].
10. Po narodnii osviti (USSR), 03.03.1921. In *Zbirnyk rezoliutsii i postanov V Vseukrainskoho z'izdu Rad robitnychych, selianskykh i chervonoarmiiskych deputativ*, 19–20 (in Ukrainian)
[По народній освіті (УСРР), 03.03.1921. В *Збірник резолюцій і постанов V Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів*, 19–20].
11. O vvedenii v dejstvie Kodeksa zakonov o narodnom obrazovanii [On the enactment of the Code of Laws on Public Education] (USRR), 22.11.1922. In *Sobranie uzakonenij i rasporyazhenij Rabocheho i Krest'janskogo pravitel'stva*, 49, 729 (in Russian)
[О введении в действие Кодекса законов о народном образовании (УСРР), 22.11.1922. В *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства*, 49, 729].
12. Posternak, S. (1920). *Iz istorii osvithnoho rukhu na Ukraini za chasiv revoliutsii 1917-1919 rr.* [From the history of the educational movement in Ukraine during the revolution of 1917-1919] Kyiv: Drukar (in Ukrainian)
[Постернак, С. (1920). *Из истории освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 рр.* Київ: Друкарь].
13. Riabchenko, O. (2012). *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. Kharkiv: KhNAMH (in Ukrainian)
[Рябченко, О. (2012). *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків: ХНАМГ].
14. Riappo, Ya. (1926). *Cherhovi zavdannia naukovo-metodolohichnoi roboty* [The next tasks of scientific and methodological work]. *Shliakh osvity*, 1, 6 (in Ukrainian)
[Ряппо, Я. (1926). Чергові завдання науково-методологічної роботи. *Шлях освіти*, 1, 6].
15. N. d. (1925). Tryzub [Trident]. *Student Revoliutsii*, 15 October, Vol. 1, 30–31 (in Ukrainian)
[N. d. (1925). Тризуб. *Студент Революції*, 15 жовтня, Ч. 1, 30–31].
16. Yefimenko, H., Prymachenko, Ya., & Yurkova, O. (2017). *Ukraina radianska. Iliuzii katastrofy "komunistychnoho ladu". 1917–1938 roky* [Soviet Ukraine. Illusions of the catastrophe of the "communist system". 1917–1938.]. Kharkiv: KSD (in Ukrainian)
[Єфіменко, Г., Примаченко, Я., & Юркова, О. (2017). *Україна радянська. Ілюзії катастрофи «комуністичного ладу». 1917–1938 роки*. Харків: КСД].
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. (1919, February – 18 August). *Materialy pro orhanizatsiiu sotsialnoho vykhovannia na Ukraini (dekreti i poiasniuiuchi zapysky do nykh, polozhennia, instruksii, dopovidi, zvity, vypysky z protokoliv zasidan, lystuvannia)* (Fond 166. Opys 1. Sprava 160, 179 arkushiv, 153 ark.) (in Ukrainian)
[Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (1919, Лютий – 18 серпня). *Матеріали про організацію соціального виховання на Україні (декрети і пояснюючі записки до них, положення, інструкції, доповіді, звіти, випуски з протоколів засідань, листування)* (Фонд 166. Опис 1. Справа 160, 179 аркушів, 153 арк.)].

